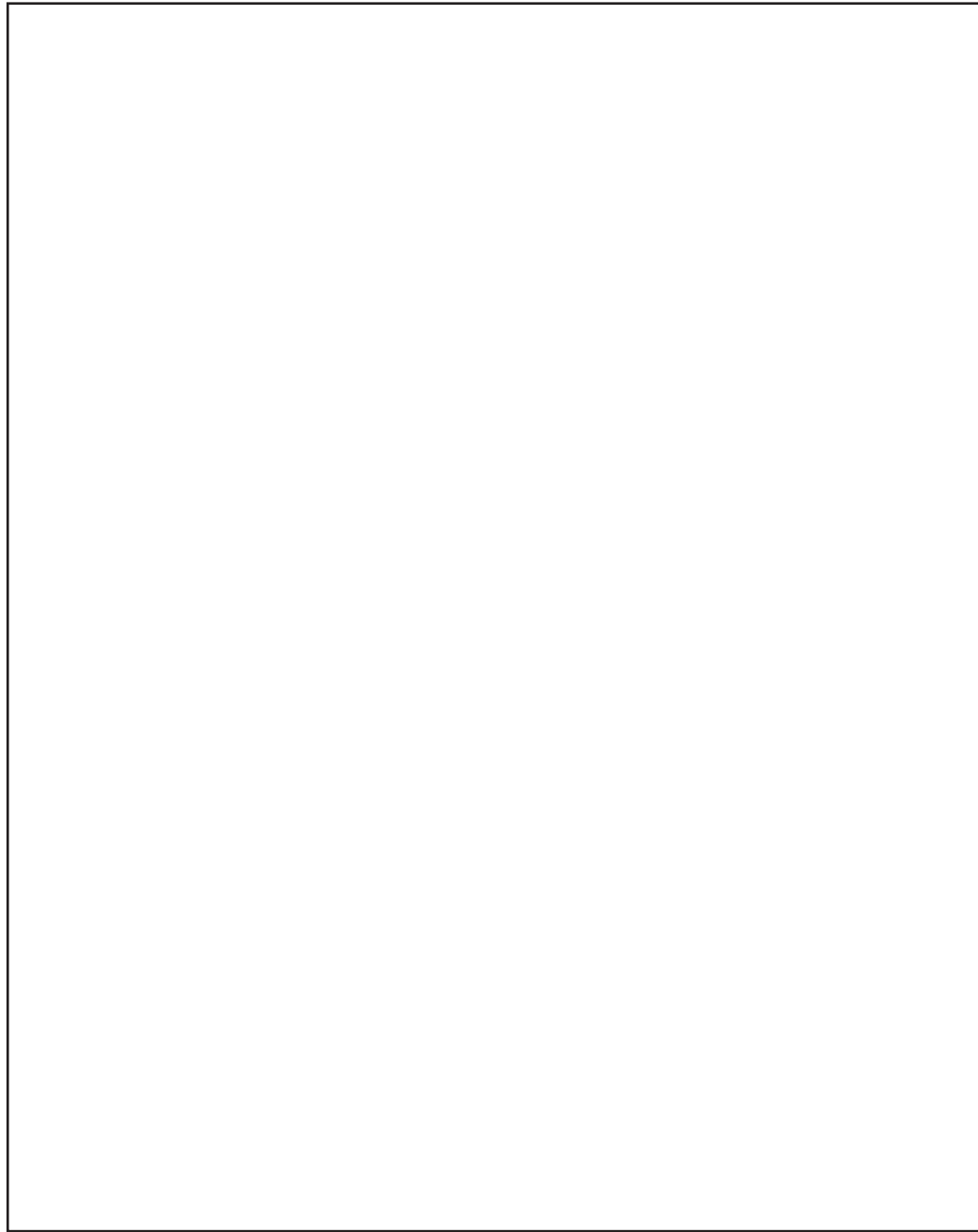

Ára: 900 Ft

MOZGÓ VILÁG

2019/2

2

MOZGÓ VILÁG

2019/2

Várhegyi Éva tanulmánya a bankszektor elrablásáról • Király Júlia naplója • Szelényi Iván tanulmánya Marxról • Hogyan tovább, ellenzék? (Pikó András pódiumbeszélgetése Donáth Annával, Vadai Ágnessel, Korózs Lajossal és Tordai Bencével • Egressy Zoltán, Lakner Judit és Tóth B. Judit novellái, Barabás Miksa, Kiss Judit Ágnes és Várady Szabolcs versei

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Győrffy Iván • Hargitai Miklós • Lángh Júlia • László Ferenc • Parászka Boróka • Pető Iván • Radics Viktória • Révész Sándor • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Bevezetés a 21. századba* (2015).

BARABÁS MIKSA nyugdíjas. Budapesten él.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Sors-húzó* (Ferenczi Borbálával, 2016).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

EGRESSY ZOLTÁN 1967-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi könyve: *Júlialepke* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GYÖRFFY IVÁN 1972-ben született Budapesten. Esszéíró, kritikus. Legutóbbi könyve: *Az élet kísértése* (2017).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, He-

vesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KIRÁLY JÚLIA 1957-ben született Budapesten. Közgazdász, címzetes egyetemi tanár, 2007–2013 között a Magyar Nemzeti Bank alelnöke. Legutóbbi könyve: *Simonovits 70.* (Gál Róbert Ivánnal, 2016).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

LAKNER JUDIT 1954-ben született Budapesten. Több mesekönyv szerzője.

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Újságíró, író, fordító. Legutóbbi könyve: *Macskák és férfiak* (2014).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PIKÓ ANDRÁS 1964-ben született Békéscsabán. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a Klubrádió műsorvezetője.

RADICS VIKTÓRIA 1960-ban született Zomborban. Költő, esszéíró, műfordító, kritikus.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-éremdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa.

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolosi Tamással, 2010).

TÓTH B. JUDIT 1964-ben született Budapesten. Író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Éden* (1999).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY SZABOLCS 1943-ban született Budapesten. Költő, műfordító, szerkesztő. Legutóbbi könyve: *Magyar badar* (szerk. 2011).

VÁRHEGYI ÉVA 1952-ben született Budapesten. Heller Farkas- és Bossányi Katalin - díjas közgazdász, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Két tükör között* (2016).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Ghyczy Dénes munkái

Várhegyi Éva	3	A bankszektor elrablása <i>Tanulmány</i>
Király Júlia	15	Az örület hete, avagy Kelet-Európa vesszőfutása (2009 tavasza) <i>Napló</i>
Szelényi Iván	22	Marx és/vagy marxizmus a 21. században <i>Tanulmány</i>
Gárdonyi László	31	A festészet és a felületek – <i>Ghytsy Dénes</i> munkáiról
Várady Szabolcs	36	Cirkusz <i>Vers</i>
Kiss Judit Ágnes	38	A vén fegyverkovácsné kuplét énekel <i>Vers</i>
Barabás Miksa	39	Nincs halál <i>Vers</i>
Lakner Judit	40	Francia lecke <i>Novella</i>
Tóth B. Judit	44	Eszter öröksége <i>Novella</i>
Egressy Zoltán	53	Nem mertem mondani <i>Novella</i>
Pikó András	56	Hogyan tovább, ellenzék? <i>Pódiumbeszélgetés Donáth Annával, Vadai Ágnessel, Korózs Lajossal és Tordai Bencével</i>

Hónapló

Dalos György	73	Centenárium, üzemi koszt
Lángh Júlia	76	Nálatok vannak-e állatok?
Végel László	80	Tüntetések, tüntetések...
Hargitai Miklós	83	„Hülyék vagytok mind”
Parászka Boróka	86	Szavak

Reflex

Révész Sándor	90	Így használd a Latyidot!
Csepeli György	98	Minósz anyja

- ról, -ről

Pető Iván	102	Brüsszelezés – másként
Almási Miklós	106	Kinek és miért nem tetszik a digitális világ?
Radics Viktória	109	Ideát
Gyórfy Iván	114	Súlytalanság
Csengery Kristóf	118	Két testvér
Vadas József	121	Nyílt egyetem záródó térben
László Ferenc	126	Ki kérdezett?

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsúti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Nyíri Pál
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2019/február

negyvenötödik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Szalkai Angéla (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

A bankszektor elrablása

Az állami emlőről leválasztott és fokozatosan versenypiaci környezetbe helyezett magyar bankszektor mára újból a kormány kiszolgálójává vált. A kiinduló és a mostani állapot azonban csak látszólag azonos: akkoriban a politikai hatalom által kitűzött tervcéloknak rendelték alá a bankok működését, ma viszont egy szűk, ám a politika legfelsőbb szintjéről irányított csoport gyarapodását kell biztosítani. A bankszektorban véghezvitt erőszakos beavatkozások jól szemléltetik, hogy a „nemzeti tulajdon” szlogenjét a hatalom mai urai leplezetlenül a saját birtok szinonimájaként használják.

Az ártatlanság kora

Nem tudható pontosan, mikor esett kísértésbe a mai hatalom, mikor ébredt rá, hogy a bankszektorban rejlő gazdasági erő nemcsak a nemzet, hanem annak jól behatárolt körei szolgálatába is állítható. Az addigra magánkézbe került Postabank újraállamosítását 1998-ban, az első Orbán-kormány debütálásakor még indokolta a fizetéseképtelenség elkerülésének szándéka és a bank jelentősége a lakossági piacon. Némi jóindulattal a takarékszövetkezeti szektor központosítását is ilyen, gazdaságilag észszerű akciónak tekinthettük volna 2013–2014-ben, a második Orbán-kormány idején, ha nem kísérte volna a jogsértések kikerülését formailag biztosító trükkök sora. A nemzetgazdasági racionalitás azonban végképp nem mondható

el a tőkeerős tulajdonosokkal megáldott MKB Bank és a Budapest Bank megvásárlásáról.

Mai szemmel leginkább azon lepődhetünk meg, hogy az első Orbán-kormány szinte csak annyira használta fel a bankrendszert a maga hatalmi és üzleti céljaira, amennyire az elődei is.¹ Az Antall-kormány idején az előző rendszerből megörökölt állami bankok voltak bevonhatók a pártfinanszírozásba: az akkori bankvezetők, saját bevallásuk szerint, táskában vitték a pénzt a Lakitelek Alapítványhoz, a Princz-féle Postabank pedig, kellő előrelátással, minden politikai pártnak tett ilyen-olyan szívességet. A Horn-érában, amikor a privatizáció miatt fogytán voltak már az állami pénzüzetek, az előd által megalapított kormánybankot, az „állam az államban” státusú Magyar Fejlesztési Bankot (MFB) lehetett jolly jokerként fölhasználni különféle indíttatású „pénzkivételi” célokra, aminek a lehetőségét aztán a tanulékony Fidesz törvénymódosítással fokozatosan kibővítette.

A Fidesz-kormányoknak annyiban kétségkívül pechjük volt, hogy mire először hatalomra jutottak, a magyar bankszektor 80 százalékot meghaladó része magánkézbe, ráadásul tőkeerős külföldi (esetenként nemzetközi) nagybankok tulajdo-

---

¹ A bankrendszer kilencvenes évekbeli átalakulását bővebben tárgyalom a *Bankvilág Magyarországon* című könyvemben (Helikon Könyvkiadó, Budapest, 2002), itt csak néhány momentumot idézek fel.

nába került, ami megnehezítette, hogy direkt befolyást gyakoroljanak fölöttük. Igaz, ölükbe hullott egy lehetőség: a jó ideje a csőd szélén lavírozó Postabank 1998 tavaszára már nehezen leplezhető tőkehiányos állapotba jutott, vagyis szabad prédaként bekebelezhető lett. Csupán arra volt szükség, hogy a kormányfővé avanszált Orbán Viktor gyorsan elfelejtse egykori barátjának és jótevőjének, Princz Gábornak a neki tett szívességeket, és kőkemény neoliberalisként kiakolbólítsa őt a székéből. Aztán már „csak” 150 milliárd forint közpénzt kellett injektálnia az állami kézbe vett bankba, a rossz követeléseket pedig a kívülről átláthatatlan tevékenységű Reorg Rt.-be kiszerveznie, és máris előállt egy pénzkivételre alkalmas alany. Bizonyítani persze nem lehet, hogy éltek-e ezzel a lehetőséggel, vagy sem. Miként azt sem, hogy valóban túltőkésítették-e a Postabankot, aminek – a bank korábbi auditori jelentéseire alapozott – gyanúja miatt az akkori SZDSZ képviselője, Eörsi Mátyás parlamenti vizsgálóbizottságot állított fel.

A megkísértés

A második Orbán-kormány már a hatalomra jutását megelőzően tanúbizonyságát adta annak, hogy időközben megtanulta a leckét: felismerte a bankok gazdasági hatalmában rejlő lehetőségeket. Rájött arra, hogy kellő kormányzati hátszéllel akkor is nyereségesse tehetők, ha kevésbé rentábilisak a kihelyezéseik: részrehajló szabályozással, állami üzletekkel előteremthető a hiányzó pénz, némi felügyeleti jóindulattal pedig még a szabálysértések is elsimíthatók. A pénz pedig – ez ősi felfedezés – politikai hatalommá konvertálható.

A Fidesz gazdaságpolitikai főguruja, Matolcsy György még a választási küzdelem során, 2010 tavaszán meghirdette, hogy a bankszektornak legalább 50 százalékban nemzeti tulajdonba kell kerülnie, bármit is jelentsen ez. A nagy terv végrehajtását, a bankok „elrablását” azonban megelőzte a válságkezelés ürügyén levezényelt kirablásuk, megsarcolásuk példátlanul nagyra szabott, jogsértő és diszkriminatív módon kivetett különadóval. Az efféle „bankrablásra” az adott lehetőséget, hogy a hazai pénzüzetek zöme külföldi nagybankok tulajdonában volt, és nem szorultak a magyar állam segítségére, viszont még azokban az években is képesek voltak az esetenként több tízmilliárdra rúgó adót befizetni, amikor nem termeltek nyereséget. A kiöltői által is brutálisnak nevezett pénzüzeti különadóval két legyet üthettek egy csapásra: megnövelték a költségvetési bevételeket (így például forrást teremtettek a fő választási ígéretként bedobott egykulcsos szja-nak), és egyúttal olyan terhet róttak az adóval diszkriminált külföldi tulajdonú bankokra, amivel tevékenységük visszafogására készítették őket, és így a piacról való kiszorításukkal párhuzamosan teret nyerhettek a kormány által preferált „nemzeti” tulajdonú pénzüzetek.

Néhány, baráti kézbe került kisbankot direkt támogatásokkal is igyekeztek nagyobbra növeszteni. A „nemzeti” tőke megerősítésének ürügyével emelt tőkét a kormány 2013-ban a Demján Sándor érdekeltségében lévő Gránit Bankban és Töröcskei István (azóta csődbe ment) Széchenyi Bankjában. Az így elért 49 százalékos tulajdonrész nem biztosított a kormánynak érdemi beleszó-

lási jogot, ami nyilvánvalóvá tette, hogy az állami tőkeinjekció pusztán baráti segítség volt. A Gránit Bank tőkéjét 2015-ben újból megemelte az állam, hogy lehetőséget nyújtson a pénzügyintézet példátlanul gyors növekedésére.

A kormányfő és a jegybank neki segédkezet nyújtó (Orbán által a saját jobbkezéeként méltatott) vezetője arról is gondoskodott, hogy a „nemzeti” kisbankok gyorsan növeljék részesedésüket a magyar bankpiacon. Szép fejlődést mutatott fel a Matolcsy-rokon Szemerey Tamás érdekltségében lévő Növekedési Hitel Bank: 2010–2017 között megötszörözte eszközeit, ami a hitelválságot követő înséges időkben nem mehetett volna végbe erőteljes jegybanki hátszél (az MNB-alapítványok betétei és a jegybank támogatott növekedési hitelei) nélkül. Ez idő alatt még a jó kondícióban lévő OTP is csak 15 százalékkal növelte mérlegfőösszegét, de a legtöbb külföldi tulajdonú bank, köztük az Erste, a K&H, a CIB és a Raiffeisen 10-20 százalékkal zsugorodott, csupán a Matolcsy barátja által vezetett UniCredit tudott jelentős növekedést felmutatni. A leglátványosabb felívelést azonban a Demján Sándor által 2010-ben megvásárolt és saját ingatlancégeről Gránit Bankra átkeresztelt pénzügyintézet produkálta az időközben résztulajdonossá is vált Hegedűs Éva irányítása alatt: hét év alatt 300 milliárd forinttal, a harmincszorosára növelte a mérlegfőösszegét.

A példátlan növekedés hátterére nem kapunk magyarázatot a bank publikus beszámolóiból: A Gránit Bankról a „nyilvánosságra hozandó információk” címet viselő kiadványai-
ból keveset tudhatunk meg arról,

hogy milyen eszköz- és forrástételek hizlalták föl ilyen gyorsan, arról meg végképp semmit, hogy miből származik a nyeresége. A felügyelet által évente közreadott *Aranykönyvből* annyi azért kiderül, hogy az óvatos duhaj Gránit Bank a bankrendszer átlagát jóval meghaladó (35 százalékos) arányban tartja eszközeit jegybanki és bankközi betétekben. Feltelezhetően azért, hogy az MNB kínálta swapplehetőségekkel élve a lanyha hitelezés és a költséges digitális technológiák bevezetése ellenére is nyereséges lehessen.

A bank vezetője, Hegedűs Éva amúgy régi jó kapcsolatban van a jegybank elnökével, hiszen az első Orbán-kormány választási aduász-
nak szánt intézkedését, a lakáskamatok támogatásának nagyvonalú rendszerét még ő hozta tető alá Matolcsy minisztériumában, hogy aztán a konstrukció fő haszonélvezője, az OTP Bank lakossági üzletágvezetőjeként építhesse tovább karrierjét. Hegedűs a Gránit Bankból is segíti Orbán és Matolcsy köreit. Sajtóforrások szerint a kisbank hiteléből fizette ki az MKB privatizálása első lépcsőjében alkalmazott szingapúri stróman a rá eső 17 milliárdos vételárat, emellett 2,2 milliárd forintos kölcsönt nyújtott Habony Árpád grúz-izraeli barátjának egy irodaépület megvásárlásához, és Mészáros Lőrinc gasztrocégét is bő félmilliárdal hitelezte.

A takarékok befogása

A bankszektor bekebelezésének csupán kis része volt a kisbankok felnövesztése. A politikai hatalom számára jóval nagyobb lehetőséget kínált a takarékszövetkezeti szektor. A régóta gyengélkedő, tőkehiányos szövet-

kezeti hitelintézetek problémájának orvoslását – és ennek gesztusaként a mintegy 100 milliárd forintos tőkejuttatást – már 2010-ben megígérte Orbán Viktor a Takarékszövetkezetek Országos Szövetségét (OTSZ) elnöklő Demján Sándornak. Ezt azonban – feltehetően pénzhiány miatt – elnapolták. Egészen addig, amíg az ügyletben szintén érdekelt szereplő, az FHB bankcsoportot irányító és részben tulajdonló, a Fidesz gazdasági machinátorraival régi kapcsolatot ápoló Spéder Zoltán nem jelentkezett be saját lehengerlő tervével. Motivációja azonban erősen eltért a szövetséget képviselő Demjánétól: nem annyira megmenteni, mint inkább elrabolni kívánta a takarékokat, hogy azok és a nekik szánt állami apanázs bekebelezésével mentse meg saját, a hitelválságban megrogygiant bankját, és növelje gazdasági hatalmát. A korábban az OTP második embereként működő Spéder előtt a kormányfőéhez hasonló cél is lebeghetett: méltó versenytársat állítani Csányi Sándornak, illetve az általa irányított, nagy hatalmú OTP Banknak. Orbán a gazdasági hatalom megosztásában, a piacvezető bankon túl kiterjedt agrárérdekeltségekkel is rendelkező Csányi veszélyesre nőtt erőpozíciójának a megtörésében volt érdekelt, míg az FHB csoport mellett jelentős médiahatalommal is bíró Spéder abban, hogy felvehesse a versenyt egykori mesterével.

A 2013-ban gyorsan lezavart, ám láthatóan részletesen kitervelt akcióban kismozdították a szektor eredeti tulajdonosait, a szövetkezeti tagokat, és az irányítási jogokat egy szűk gazdasági érdekcsoport kezébe játszották át. Első lépésként az álla-

mi MFB megvásárolta külföldi tulajdonosától a Takarékbankot, majd a Magyar Postával karöltve, a takarékszövetkezetek rovására növelte tulajdonrészét.² Ám pár hónap múlva az állami részvényeket eladták az erre a célra gründolt Magyar Takarékszövetkezet Zrt.-nek, amivel az integráció központi bankjává tett Takarékbank gyakorlatilag az FHB irányítása alá került (a 122 takarékszövetkezetből mindössze 14 vált résztulajdonossá benne). Az aktus révén az FHB a szövetkezeti szektor megerősítésére kapott 136 milliárd forintnyi állami pénzhez is hozzáférést nyert, amiből 30 milliárdot fel is használt saját tőkehiányának pótlására.

Annak érdekében, hogy az ördögi terv ármánykodásairól képet kapjunk, érdemes az ügylet néhány részletét is szemügyre venni.³ Ezekből kiderül, hogy csak azért volt elkerülhető a folyamatos jogsértések vádja, mert fondorlatos módon, gyors jogalkotással előre megteremtették a kívánt ügyletek lebonyolításához szükséges törvényi hátteret. Először hatástalanítani kellett a bő százezer tag tulajdonában lévő 122 takarékszövetkezet többségét. Erre szolgált a szövetkezeti hitelintézetek integrációjáról szóló törvény, amely amellet, hogy az állami irányítású integrációs szervezethez és a Takarékbankhoz telepítette a szövetkezetek érdemi döntéseinek jogát, egyúttal saját halálos ítéletük aláírására is rákényszerítette őket. Egy ördögi

² A magántulajdonok átjátszására a későbbiekben is előszeretettel alkalmazott tranzit-államosítás fogalmát Magyar Bálint vezette be. Vö. *Magyar polip*, Noran Libro, Budapest, 2013.

³ A mélyebb részletekről lásd *Nemzetstratégiai takarékok* című cikket (Élet és Irodalom, 2014/11. március 14).

módon kiagyalt rendelkezés szerint ugyanis csak az a szövetkezet tarthatta meg a működési engedélyét, amelynek tagsága megszavazza az akkor még a takarékok többségi tulajdonában álló Takarékbank új, kormányberkekben készített alapszabályát.

A ravaszság határtalan volt: a sorsdöntő dokumentumot az érintettek csak az Országos Takarékszövetkezeti Szövetség közgyűlését követő napon ismerhették meg, amikor már – kényszerűen engedve a zsarolásnak – döntöttek arról, hogy megszavazzák, bármi lesz is benne. Az integrációs törvény ismeretében arról lehetett fogalmuk, hogy tulajdonosi jogaik egy részéről le kell mondaniuk, ha meg akarják őrizni hitelintézeti státusukat. Arról is értesülhettek, hogy az új alapszabály (kötelező) elfogadásával egyidejűleg a Magyar Posta tőkeemelésére is rá kell bólintaniuk, amellyel az állam – korábbi ígéretét megszegve – többségi tulajdonossá lép elő az addig többségi tulajdont élvező takarékszövetkezetek kárára. Azt viszont gondosan titkolták előlük, hogy az alapszabály elfogadásával megfosztják magukat attól, hogy valaha is visszaszerezzék többségi tulajdonukat.

A takarékszövetkezetek torkán erőszakkal lenyomott új alapszabály látszólag a kistulajdonosok védelmét szem előtt tartva rendelkezett a részvények átruházásáról, ám – egy brutális mértékű kötelező vételi ajánlat előírásával – valójában éppen őket, illetve a takarékok zömét képviselő szervezetet, az OTSZ-t szorította ki az állami tulajdonrész potenciális vásárlói köréből. Az alapszabály finesz megalkotói betettek egy, az állami MFB-nek és a vevő-

ként kijelölt Magyar Takarékszövetkezetnek különleges jogot biztosító rendelkezést, mely kivonta őket azon kötelezettség alól, hogy ötvenszeres (!) áron kivásárolja a kistulajdonosokat. Hogy ne érhesse szó a ház elejét, néhány takarékszövetkezetet azért bevontak az üzletbe: az egyedüli vételi ajánlatot tevő Magyar Takarékszövetkezetben a pályázati határidő előtti hetekben többségi tulajdont biztosítottak 14 takarékszövetkezetnek, egy időközben bankká alakult takaréknak, valamint 17 takarékszövetkezetnek. A legnagyobb tulajdonossá azonban a Spéder irányította FHB bankcsoport vált, amely a stratégiai döntéseket blokkolni képes 25,1 százalékkal rendelkezett. Hogy végképp kizárjanak egy esetleges versenyhatósági vizsgálatot, amely meggátolná, hogy még a 2014. évi tavaszi választások előtt lezárulhasson az ügylet, a kormány február végén rendeletben „közérdekből nemzetstratégiai jelentőségűvé” nyilvánította, hogy a Takarékbankot a jelzett magántulajdonosokból összeállt Magyar Takarékszövetkezet vásárolja meg.

Az átalakítás kétségtelenül növelte a takarékszövetkezeti szektor ütésállóságát, bár ez nem az újrászabott (és képlékenynek bizonyuló) tulajdonosi háttérnek köszönhető, hanem az integrációs szervezet rendelkezésére bocsátott állami tőkejuttatásnak, valamint a szigorodó szabályozás hatására is lezajlott összeolvadásoknak. A legnagyobb hasznot azonban a takarékszövetkezeti hálózattal, a Takarékbank irányítási jogával, az integrációhoz csatornázott állami tőkével, valamint a Magyar Postával és a Díjbeszedő Holdinggal megerősített FHB bankcsoport tulajdonosai arathatták le.

Ám ezt már nem sokáig élvezhette a hadműveletet a háttérből levezénylő Spéder, mivel az Orbán–Simicska-háború kirobbanását követően elveszítette irányítói és tulajdonosi szerepét. Helyébe a korábban vele együttműködő, a tíz takarékszövetkezet fúziójával létrejött B3 Takarékszövetkezet vezetőjeként ismert Vida József lépett. Bár az osztrák Heinrich Pecina nevéhez köthető VCP Holding megmaradt a legnagyobb tulajdonosnak, képviselője kikerült a bank irányításából. (A tulajdonváltások homályos hátteréről némi információt ad, hogy Pecina segédkezett Mészáros Lőrincchez átjátszani a *Népszabadságot* megszüntető Mediaworksöt, és hogy a Vida-féle B3 Takarékszövetkezet is hitelezte már Orbán földijét.)

Az, hogy a „hadműveletet” levezénylő Spéder Simicska Lajos elvesztése után rögvést kikerült a pikszisből, egyúttal Magyar Bálint maffiaállam-elméletét is jól illusztrálja. A helyét elfoglaló, több szálon is az Orbán-kreatúra Mészáros Lőrincchez kötődő Vida tovább görgette a már addig is nagyra nőtt hólabdát. Az általa irányított (és részben tulajdonolt) Takarékszövetkezetek bank az időközben Mészáros érdekeltségébe került MKB-val együttműködve bekebelezte az FHB-t, és átvette a szövetkezetek irányítását. A Takarékszövetkezetek csoport így ma már ezermilliárd forintot meghaladó hitelezési potenciállal rendelkezik.

Előre letárgyalt esküvők

Hasonló rafinériával, a tranzitállamosítás trükkjét is bedobva játszották át a nemzetiesítés jegyében az MKB Bankot Matolcsy jegybankelnök és Orbán miniszterelnök köréhez tartozó személyek (Balog Ádám és

Szemerey Tamás, valamint Mészáros Lőrinc) érdekeltségébe. A szerzés vágyán kívül semmi nem indokolta, hogy a magyar kormány 2014-ben megvegye az MKB-t a Bayerische Landesbanktól, minthogy éppen a bajor tulajdonos állt eladási kényszer alatt: egy korábbi uniós segítség fejében neki kellett 2016 végéig megszabadulnia a magyar leányától. A bajor tulajdonos kivásárlása itt is csupán azt szolgálta, hogy az előre kiszemelt kezekbe juttassák a hazai bankpiac egyik meghatározó szereplőjét.

A törvényes rend betartására most is ügyeltek: a magyar parlament, stréber módon elébe menve az uniós elvárásnak, már 2014 nyarán elfogadta a szanalási törvényt, amivel utat nyitottak az MNB vezetésének, hogy betegye a lábát a bankba, és lebonyolíthassa az újraprivatizálást. A szanalás záró lépéseként az MNB értékesítette a bank részvényeit, amelyek 45-45-10 százalékos arányban a Blue Robin Investments, a Metis Magántőkealap és a Pannónia Nyugdíjpénztár tulajdonába kerültek. A vételár 37 milliárd forint volt, amelyből az adófizetés után megmaradt 32 milliárd forintos összeg – az MNB közleménye szerint – éppen fedezte az állami támogatást. Láthatóan mindenki jól járt: az állam ráfordításai megtérültek, és újból magánkézbe került a magyar bankpiac egyik meghatározó intézménye, így az esetleges további veszteségei már nem az adófizetők/megtakarítók pénzét emésztik. Az üzleti titokra hivatkozva csak módjával csurgatott információkból azonban éppen az nem derül ki, hogy valójában mennyi közpénzt emésztett föl a bank megvásárlása, szanalása és értékesítése.

A bankot megszerző tulajdonosok kiléte is okkal nyugtalanította a közvéleményt. Az MNB azt ígérte, hogy a részvények legalább 51 százalékát nemzetközi tenderen értékesíti, és a preferált tulajdonosi struktúrában külföldiek is szerepelnek, később pedig tőzsdei értékesítésre is sor kerülhet. Ebből végül semmi nem valósult meg. A hét érdeklődőből hárman nyújtottak be kötelező érvényű ajánlatot, közülük a legmagasabb vételárat (mit tesz isten, éppen azt a 37 milliárd forintot, amivel nullszaldósá vált a szanalási ügylet) ígérő konzorciumot választotta ki az eladó. A konzorcium tagjai átláthatatlan tulajdonosi háttérrel rendelkeztek, és pénzügyi képességeik sem látszottak megnyugtatónak, holott a lakossági megtakarításokat becsatornázó bankoknál különösen fontos a tőkeerős, jó üzleti hírnevű és érdekkonfliktusoktól mentes tulajdonosok megléte. Az egyik vevőt, a Metis magántőke-alapot azonban csupán pár nappal a pályázat beadása előtt indította útnak a Minerva Tőkealap-kezelő, igaz, az MNB döntéséig (rejtélyes forrásból) 42 milliárd forintot tett bele. A másik nagyrészvényest, a szingapúri hátterű, pár millió forintos tőkével megalapított Blue Robint a kötelező ajánlat beadásakor még be sem jegyezték, és később sem látszott, miből telik a cégnek a rá eső közel 17 milliárdos vételárra. Az ezt kiderítő *Magyar Narancs*nak a tulajdonosi háttérre és a szanalás részleteire vonatkozó érdeklődését az MNB azzal az érveléssel hárította el, hogy az MKB köztulajdonjellege megszűnt, amikor fő részvényese a Magyar Szanalási Vagyonkezelő lett.

A Luxemburgban bejegyzett, rejtélyes hátterű Blue Robin a munkavál-

alói részvényprogram keretében 10 százalékos pakettet gyorsan átadott a bank dolgozóinak, majd a fennmaradó 30 százaléknyi részvényhányad kétharmadát (20 százalékot) a Szemerey Tamás tulajdonában álló BanKonzult, egyharmadát (közel 10 százalékot) pedig az egykori MNB-alelnök Balog Ádám cége vásárolta meg, amely erre a célra a Gránit Bank baráti hitelét használhatta föl. Itt is jól működött a tranzitállamosítás: az egykor külföldi tulajdonban lévő bank az állami lét alig kétéves intermezzóját követően az előre kiszemelt, a kormányfőhöz közel álló magyar magántulajdonosok kezében landolt.

Szintén kellő magyarázat nélkül vásárolta meg a magyar kormány a válságot sikeresen átvészelő Budapest Bankot (BB) csaknem 700 millió dollárért 2015-ben. Miként az MKB-nál, itt is az amerikai tulajdonos GE Capitalnak lett volna fontos, hogy – profiltisztítás miatt – megszabaduljon magyar leányától; vagyis a vásárlással neki is szívességet tett az Orbán-kormány. Az EBRD-vel kötött megállapodás értelmében 2018 végéig kell(ett volna) privatizálni a BB-t. Bár a határidő már lejárt, még csak sejtéseink lehetnek a bank sorsáról. Az eladást az nehezíti meg, hogy a magyar állam irreálisan magas áron vette meg a pénzintézetet, és ezt az árat a privatizálás során is el kell érnie ahhoz, hogy tiltott állami támogatással ne sértse meg az uniós versenyjogot. Ezért az MKB-esetnél nehezebb lesz törvényes módon átjátszani a bankot a – vélhetően ugyancsak előre kiszemelt – új, immár „nemzetinek” mondható tulajdonoshoz.

Előre kijelölt vevőnek játszották át az állam segédletével felnövesztett

Gránit Bankot is. A kormány által több ízben feltőkésített bank 36,5 százalékos állami részvénytartásának megvásárlására a talányos Aranyalma Projekt elnevezéssel lehetett pályázatot benyújtani 2017-ben. Mit tesz isten, az egyetlen pályázó a bankot vezető – és a cégén keresztül egy ideje már 24 százalékban tulajdonló – Hegedűs Éva volt, aki ráadásul olyan szavazatelsőbbbségi részvényeket is birtokolt, hogy csak vele egyetértésben hozható a bankban stratégiai döntés. Ezért hiába történt formálisan pályázatadás, mivel rajta kívül senkinek sem volt esélye érdemi beleszólást szerezni, csak neki érte meg a 4,5 milliárd forintos vételárat kifizetni a felkínált részvénytartásért. A vásárlásra fordított pénz zöme feltehetően itt is baráti hitelből származik, hiszen nehezen hihető, hogy ekkora összeg egyhamar kitermelődne a még 2017-ben is csupán egymilliárd forintos profitot hozó bankból. Ilyen „szívességi” kölcsönt kaphatott például az MKB-tól, cserébe azért, mert korábban a Gránit Bank hitele segítette a nagybank új tulajdonosait a vételár előteremtésében.

A részben-egészben állami kézbe vett bankok újbóli eladásaira jól illik Elfriede Jelinek megállapítása, amelyet a sorozatosan lerabolt és becsődölt, ide-oda passzolgatott osztrák Hypo Alpe Adria Bankra mint eladó menyasszonyra tett: „Ez az esküvő már rég le volt tárgyalva, jóval azelőtt le volt tárgyalva, hogy a kérők megjelentek a színen.”⁴ Az MKB Bankot szintén állami pénzből kistafírozott menyasszonyként adták el az előre letárgyalt vevőknek, köztük

az Orbán-közel Mészáros Lőrincnek meg a Matolcsy-közel Szemerey Tamás és Balog Ádám uraknak. Hasonló módon előre kiszemelt vevő szerezte meg a kormány tőkeemeléseivel és jegybanki segítséggel felnövesztett, szép hozománnyal ellátott Gránit Bankot, és minden bizonnyal hasonló sors vár a Budapest Bankra is. Voltaképpen a takarékszektor bekebelezése is hasonló metódust követett (a hozományt itt a 130 milliárd forintos állami tőkejuttatás és a kiterjedt hálózatu Magyar Posta jelentette), csak itt az előre letárgyalt kérőt, a Simicska-barát Spédert időközben egy megbízhatóbbra, az Orbán-kreatúra Mészárosnak parírozó Vidára cserélték le.

Enyém az ország...

Orbán Viktornak – néhány lekötöztetettje segédletével – rövid idő alatt sikerült a bankszektor jelentős részét maga alá gyűrnie. Mindezt meglepően nyíltan tette, még strómanokat is alig leplezetten, csupán a jogszerűség látszatának megőrzése érdekében használt. Ezzel Rákosi Mátyást is lepipálta, aki a Magyar Kommunista Párt 1948. januári értekezletén még a *Tiéd az ország, magadnak építed* címmel tartott lelkesítő beszédével álcázta teljhatalmi törekvéseit. A mai politikai vezetés már annyira nyeregben érzi magát, hogy nem tartja szükségesnek elhíttetni, hogy mindent az ország népe érdekében tesz. Nyíltan vallja: enyém az ország (a bank, a föld, a Vár stb.), magamnak építem.

A kormánybankként működő MFB-n és Eximbankon, valamint a miniszterelnökhöz lojális, neki több szálon is lekötöztetett Csányi Sándor irányítása alatt lévő OTP-n felül Orbán és jobbkeze, Matolcsy lekötözte

⁴ Elfriede Jelinek: *Téli utazás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017 (Halasi Zoltán fordítása).

zettjeinek az érdekeltségébe került a teljes takarékszövetkezeti szektor a Takarékbankkal és az FHB-val egyetemben, az MKB, a Budapest Bank, a Gránit Bank, a (Garancsi-féle) Duna Takarékbank és a Növekedési Hitel Bank. Mindez együtt a magyar bankszektor eszközeinek a felét teszi ki. A nemzetinek nevezett pénzügyintézetek hitelállománya 2017 végén megközelítette a 9000 milliárd forintot, és még a tőzsdén jegyzett, ezért a nyilvánosságot nehezebben megkerülő OTP nélkül is meghaladta a 4000 milliárdot, az éves GDP csaknem egytizedét. Jókorra pénzügyi hatalmat jelent ez: sok baráti cég és projekt finanszírozására nyújt lehetőséget.

Orbánék a kormány kifizetőhelyeként működő MFB mellett már az Eximbankot is házipénztárként használhatják, miután a róla szóló törvényt 2014-ben úgy módosították, hogy belföldi cégeket is hitelezhessen. A többszöri feltőkésítéssel nagyra növelt bank pár év alatt 800 milliárdosra duzzadt hitelállományába éppúgy beleférhetett a TV2-re pályázó Andy Vajna vagy a Kopaszgátat megszerző Garancsi hitele, mint a Mészáros-közeli szállodalánc megvásárlását finanszírozó kölcsön. Ezermilliárd forintot meghaladó hitelezési potenciált rejt magában a takarékkonglomerátum, amelynek tagjai közül a Takarékbank és a B3 Takarékszövetkezet egyes szívésségi hiteleit már felderítette a sajtó. A kisebb bankok, mint amilyen a Gránit Bank, a Duna Takarékbank vagy az NHB, szerényebb összegű, ám esetenként a gazdasági hatalom növeléséhez fontos baráti kölcsönöket nyújtanak egymás kisegítésére, például a törvény által tiltott belső (a

bank tulajdonosait érintő) hitelezés megkerülésére.

A hatalomhoz közel állók a piac szinte bármelyik szereplőjétől megkaphatják a baráti kölcsönt. Mészáros Lőrinc cégeinek gyarapodását az állami Eximbankon és MFB-n kívül segítette már az MKB, a B3 Takarékbank, a Takarékbank, a Gránit, az OTP, sőt még a kormánytól függetlennek látszó Erste is.⁵ Az *Átlátszó* a jelzálogbejegyzésekből és a hitelbiztosítéki nyilvántartásból összesítette, hogy mely bankok vették ki a legnagyobb részt a „nemzeti nagytőkések” gyarapodását segítő hitelezésből. Az egy évvel ezelőtti „versenyben” a bajnok az MKB lett 41 milliárd forintnyi hitellel, őt az Eximbank követte 28 milliárd forinttal, a bronzérmes pedig az OTP kapta 19 milliárddal.⁶

A gépezet továbbra sem pihen, sőt készülődőben van a terv, amellyel még ütősebbé tehető a bankszektor politikai hatalom által foglyul ejtett szegmense. A kiszivárgott elképzeléseken alapuló találgatások szerint egy óriási banki konglomerátumba hoznák össze a takarékszektort az MKB-val és a BB-vel, amivel két legyet ütneek egy csapásra: versenyképessé tennék a költséghatékonyságban még mindig gyenge takarékokat, és versenytársat állítanának az OTP-nek, amivel Csányi gazdasági hatalmát is kordában tarthatnák. Ezt a célt szolgálta már a 2017-ben elfogadott ötéves stratégia, amelynek keretében 2018-ra az 1100 fiókkal rendelkező szövetkezeteket 12 regionális takarékszövet-

⁵ *Ezért tőzsdézük Mészáros Lőrincet*, magyarnarancs.hu, 2017/38.

⁶ *Veszélyesen eladósodott a nemzeti tőkésosztály, bankcsődöket hozhat egy kormányváltás*, atlatszo.hu, 2018. január 25.

kezetben olvasztották össze. Közben elkezdtek a közös működés kialakítását a szabályozás, a termékkör, a piaci fellépés és az egységes informatika terén.

Sajtóinformációk szerint a Fúziós Stratégia Projekt keretében „egy, az eddigőtől eltérő tulajdonlási formában működő, önálló bankot hoznának létre” belőlük. A kérdés már csak az, hogy e terv folytatásaként létrehozna-e egy, az OTP egyeduralmát megtörő konglomerátumot a kormányfőhöz közeli kezekbe átjátszott MKB és a hasonló sorsra váró Budapest Bank bevonásával.⁷ Ennek előjele lehet, hogy a takarékokat irányító Vidát beválasztották az – MKB Bank legnagyobb, 45 százalékos részvényhányaddal rendelkező tulajdonosaként is ismert – Mészáros cégbirodalmának központi cége, az Opus Global Zrt. igazgatóságába. Az MKB vezérigazgatója, Balog Ádám pedig 2018 májusában azt nyilatkozta a Bloomberg hírügynökségnek, hogy megfontolják a Budapest Bank megvásárlását. Egy harmadik idevágó momentum, hogy a Mészáros Lőrinc érdekeltségébe tartozó Appennin Office áprilisban megvásárolta az FHB központjának otthont adó irodaházat.⁸

Orbán teljhatalmi törekvéseinek fényében nem látszik merő fantáziálásnak a „nagy zabálás”, amelynek nyomán a magyar bankpiac második legnagyobb szereplője jöhet létre. A Takarékbank vezérigazgató-helyettese azonban még csak annyit árult el a november végi sajtótájékoztató-

ján, hogy a takarékokból univerzális nagybankot hoznak létre, és mivel a magyar bankpiacon a negyedik-ötödik helyet elfoglaló Takarékcsoport költséghatékonysága elmarad a versenytársakétól, új, az egységes rendszerekből fakadó szinergiákra építő stratégiát dolgoznak ki. És bár jelen pillanatban nem gondolkodnak az esetleges tulajdonszerzésen, ha eladósorba kerül, megnézik a Budapest Bankot.⁹

Kockázatok és mellékhatások

Orbán frissen megszerzett bankbirodalmát szemlélve jogos aggodalom töltheti el az állampolgárt: az újszülött „nemzeti” bankokban nem válik-e éppúgy kámforra nehezen megta- karított pénze, mint ahogy néhány, „baráti” bank esetében már megtörtént a közel- és távolabbi múltban. A bankszektor jó részét maga alá gyű- rő, famulusai révén szabad prédaként kezelő kormányfő nem hozhatja fel saját mentségére azt, amit Pen- ge Mackie, a bandita Bertolt Brecht *Koldusoperájában*: „Mit számít egy bankrablás egy bankalapítással szemben” (Vas István fordítása). A növekvő veszély láttán mi viszont így parafrázálhatjuk a kérdést: „Mit számít egy bankrablás a bank- szektor elrablásához képest?”

A kilencvenes évek első felében már végigéltünk egy jókora végszámlájú, az éves GDP 10 százalékát kitevő bankkonszolidációt, amelynek cech- jét mi, adófizetők álltuk. Amit az tett szükségessé, hogy a rendszerváltás előtti tervgazdaságot kiszolgáló ban- kok számolatlanul nyújtottak hitele-

⁷ Spirik József – Baksa Roland: *Titokban új óriásbankot raknak össze Mészáros Lőrincnek*, 24.hu, 2018. június 14.

⁸ *Gigabank épülhet Mészáros Lőrincnek*, hvg.hu, 2018. június 14.

⁹ *Itt a bejelentés: univerzális nagybank lesz a takarékokból*. Portfolio.hu, 2018. november 30.

ket az akkori rendszerben többnyire stratégiaiának számító, ám rentábilis működésre nem képes nagyvállalatoknak. Később láthattuk a politikai indíttatású baráti hitelekkel sokáig bűvészkedő Princz Gábor bankjának a bukását. Az időközben végbement privatizációk nyomán az új évezredet már olyan bankrendszerrel kezdhettük meg, amelynek (zömmel külföldi szakmai) tulajdonosai képesek voltak állni a valami okból nem megtérülő hitelek és befektetések számláját. (A 2008-as válságot követően az anyabankok fejenként több tízmilliárd forinttal segítették ki tőkéjük egy részét elvesztő leányaikat, és így a magyar államnak egyedül a többségi hazai tulajdonú FHB-t kellett kimentenie.)

A 2010 után regnáló Orbán-kormányok azonban a magyar bankrendszer jelentős részét olyan tulajdonosokhoz játszották át, akik kellően tőkeerős háttér híján a legkisebb baj esetén is kénytelenek állami segítségért folyamodni. A fizetési nehézségek esélye pedig folyamatosan növekszik a szívességi kölcsönök és a körbehitelezések elszaporodásával. Megint nagyra nőtt az erkölcsi kockázat, amikor a rizikót más viseli, mint aki a hasznot élvezi.

Addig még kicsi a baj, amíg kellően kis méretű bankok szórják ki a szívességi kölcsönöket, bár ha sokan teszik ezt, a társadalomra háruló terhek is megnőnek. Példák már az Orbán-rezsimben is akadnak. Az egykor MDF-, majd Fidesz-közeli Töröcskei István bankja, a Széchenyi Hitel Bank évekig számolatlanul nyújtotta a baráti hiteleket, és amikor elfogyott a bank tőkéje, a kormány 3 milliárd forintos tőkeemeléssel állt a rendelkezésére. Egy idő

után azonban, valami oknál fogva, elfogyott a jóindulat Töröcskei iránt, így 2014 végén kénytelen volt csődöt jelenteni a bankja. A betéteseket a többi hitelintézet pénzéből fundált Országos Betétbiztosítási Alapból kellett kártalanítani, 13 milliárd forint értékben. A betétek 100 ezer eurón felüli, nem biztosított részén 8,5 milliárdot buktak a nagybetétesek, ám a kormány 6 milliárd forintot ajánlott fel a megsegítésükre – persze az adófizetők pénzéből. Az állam a tőkeemeléssel a bankba bement 3 milliárdot is elveszítette.

A jegybankelnök Matolcsy unokatestvére által tulajdonolt és vezetett Növekedési Hitel Bank, amely 2018 végére került likviditási zavarba, bizonyára megkapja azt a segítséget, amellyel talpon maradhat. A bank nem tudott eleget tenni az ún. likviditásfedezeti követelménynek (Liquidity Coverage Requirement – LCR), amely előírás célja annak biztosítása, hogy rövid távon (harminc napon belül) megfelelő mennyiségű és minőségű likvid eszköz álljon a bankok rendelkezésére egy esetleges sokk (például betétes pánik) esetén. A bank ezért december 18-án kénytelen volt felfüggeszteni a 7 millió forint feletti betétek kifizetését, és a válsághelyzet menedzselésére a jegybank felügyeleti biztost rendelt ki hozzá. Pedig az MNB az elnöki unokatestvér, Szemerey Tamás érdekeltségében lévő kisbankot nemcsak forráshoz juttatta alapítványi betéteivel, hanem a kihelyezéseket is megkönnyítette a Növekedési Hitel Programjának nulla kamatú hiteleivel. Ám a tényfeltáró sajtó szerint a bank e lehetőségeket arra használta fel, hogy a visszafizetéses kellő biztosítékával nem rendelkező

cégeket finanszírozott. Többek között a tulajdonos Szemerey áttételes érdekeltségét, továbbá Matolcsy jegybankelnök fiainak tulajdonában lévő cégeket, köztük egy ingatlanvállalkozást, amelynek egyik lakásában, mit tesz isten, maga a jegybankelnök lakik.¹⁰

Bármi lesz is a bank megmentésének a módja, aligha kétséges, hogy a számlát áttételesen a magyar adófi-

zetők állják. Ám a magyar állampolgároknak nem csak akkor kerülnek sokba az efféle bankok, amikor a csőd közelébe jutnak. Az Orbán ügynökeként tevékenykedő „nemzeti” banktulajdonosok akkor is az állam emlőin csüngenek, amikor még nincs látható baj. A jegybank olcsó forrásokkal támogatja őket, a kihelyezett szivességi kölcsönök megtérülését pedig a kormány segíti uniós pénzekkel, állami megrendelésekkel, testre szabott közbeszerzésekkel. És persze az egész ország veszt az, hogy a kormányfőnek lekötözött, barátai és strómanjai által irányított bankok a jobb sorsra érdemes, rentábilis vállalkozások és projektek helyett a haverokat hozzák helyzetbe.

¹⁰ L. kasnyikm: *Matolcsy unokatestvére mint-ha leginkább olyan cégeket hitelezne, amelyek személyesen hozzá kötődnek*, 444.hu, 2016. május 4.; Kovács Gábor: *Irtózatosan megpakolták Matolcsy unokatestvérenek bankját*, zoom.hu, 2018. június 7.; Szily László: *Az összeomlás szélére kerülhetett a Matolcsy család házibankja, a Növekedési Hitel Bank*, 444.hu, december 18.

Ghyczy Dénes: Prospect

Az örület hete, avagy Kelet-Európa vesszőfutása (2009 tavasza)

Az amerikai jelzálogpiaci válság 2007 nyarán bontakozott ki. A korábbi években nagyrészt felelőtlenül, az egyre emelkedő ingatlanárak bővületében felvett és folyósított hitelek növekedése előbb megtorpant, majd egyre több esetben derült ki, hogy az adós nem tud törleszteni. Az igen innovatív amerikai pénzügyi rendszer azonban addigra a jó és rossz hiteleket összecsomagolta, kötvénnyé alakította, és ezekkel az átláthatatlan, mérgező termékekkel elárasztotta az egész világot. Amikor az amerikai jelzálogpiac összecsuklott, abba a fejlett világ pénzügyi rendszere is beleremegett.

A negyedik legnagyobb amerikai jelzálogbank, a Lehman Brothers 2008 szeptemberében összeomlott. Az addig hol erősebb, hol gyengébb turbulenciák helyett a világ egy színté minden országot, minden pénzügyi piacot, minden bankot egyaránt fenyegető, pusztító válsággal nézett szembe. Minden befektető menekült valamennyi, a legcsekélyebb mértékben is kockázatosnak tekintett piacról. Nemcsak az Egyesült Államok, de Európa bankrendszere, pénzügyi piaca is recsegett, ropogott.

A vihar 2008. október 9-én csapott le Magyarországra¹. A jegybank –

feladatának megfelelően – azonnal reagált, és tőle telhetően mindent megtett, hogy életet leheljen a megdermedt pénzügyi rendszerbe, újraindítsa az állampapírok és a bankközi devizacsere piacát. Ez nem lett volna sikeres a magyarországi bankok külföldi tulajdonosainak akkori példás helytállása nélkül, amelyek valósággal öntötték a pénzt itteni leányaikba. A mentőakcióhoz megfelelő háttérrel nyújtott a Nemzetközi Valutaalappal és az Európai Unióval kötött, összességében 20 milliárd eurós hitelszerződés.

A pénzügyi pánikot követően, a 2009-es recesszió árnyékában, valamennyi országban az első reakció – talán természetes módon – a saját bankrendszer és a saját gazdaság megmentése volt. A politikusok folyamatosan deklarálták ugyan a nemzetközi összefogás rendkívüli fontosságát, de 2009 elején nem volt semmiféle összehangolt válságkezelés. Ez nem hagyta érintetlenül az Európai Unió és a mi régiónk viszonyát sem. Ehhez hozzájárult, hogy a befektetők az eurózónán kívüli kelet-közép-európai uniós tagállamokat gyakran együtt kezelték az unión kívüli kelet-európai és balkáni országokkal. Olyan egységes válság sújtotta övezetnek tekintették, amelyik kimaradt az eurózóna védőerőnyője alól.

Az Európai Unió valóban ellentmondásos védelmet jelentett: számos intézkedésével segítette, szá-

---

¹ Még két nappal korábban is abban reménykedtem, hogy csak a tornádó oldalszele fog minket meglegyinteni. A Park Könyvkiadónál 2019 tavaszán megjelenő személyes válságtörténetem címe így stílszerűen: *A tornádó oldalszele*.

mos döntésével azonban kifejezetten rontotta a régió megítélését. Bár az IMF–EU-hitelcsomagok, az Európai Újjáépítési és Beruházási Bank, valamint az Európai Beruházási Bank forrásai meg az anyabankok felelőségteljes magatartása egyértelműen tompították a válság hatásait, az Európai Központi Bank elzárkózott attól, hogy az euróövezeten kívüli jegybankoknak likviditást nyújtson. Sőt, miközben kiszélesítette a hitelei fejében elfogadható fedezetek körét, hogy az euróövezet gazdaságainak a finanszírozását segítse, továbbra sem fogadta be fedezetként az eurózónán kívüli uniós országok állampapírjait. Ezzel elsősorban a kelet-közép-európai országokat diszkriminálta. Emiatt ebben a térségben a gazdasági visszaesés a 2009-es válságévben sokkal nagyobb lett, mint a világ bármely más régiójában. Az Európai Unió számos politikusa, köztük José Manuel Barroso bizottsági elnök elenezte, hogy az eurózónán kívüli országok részére egységes válságalapot hozzanak létre. Próbálták a Nyugatot távol tartani Kelettől.

A válság előtt Kelet-Európa volt a divatzóna, ide áramlott a legtöbb friss tőke és hitel: új gyárak, szaporodó zöldmezős beruházások az egyik oldalon, ezzel szemben megrugó államadósság, szédületes tempóban terjedő devizahitelezés a másikon. A régió számos országa külső forrásból finanszírozta a dinamikus növekedést, így 2008 végére a hazai össztermékhez viszonyított adósságuk meghaladta a latin-amerikai országokét. Már 2008 őszén megjelentek a régió stabilitását kétségbe vonó elemzések, egyre ismételve, hogy a külföldi tőkebefektetők ki fogják rántani a pénzüket, ami a gaz-

daságok összeomlásához vezethet. Ezek a hangok 2009 elején egyre erősödtek. Egyértelmű volt az üzenet: ezeket a fertőző, összeomló kelet-európai országokat el kell szigetelni a Nyugattól. A régió országai közül az egészségesebbek (Csehország, Szlovákia, Lengyelország) hiába próbálták megkülönböztetni magukat a többiektől, hiába tiltakoztak, ha egy politikus vagy elemző egységesen „a” keleti régióról beszél, nem tudtak ezen a megítélésen változtatni. A kelet-európai pánikhoz hozzájárult egy banális félreértés is: egyes elemzések tévesen a valóságosnál sokszorosán nagyobbak mutatták az osztrák és olasz bankrendszerek kelet-európai kitettségét, jelezve, hogy ha ez a pénz megmozdul, akkor a válság még sokkal mélyebb lesz.² Mire a félreértés tisztázódott, mire a számokat korrigálták, a befektetők már rémülten menekültek a világnak ebből a legsérülékenyebbnek ítélt régiójából.³

Ennek következtében 2009 januárjában valamennyi kelet-európai valuta gyengült, állampapírjaik kockázati felárai emelkedni kezdtek. Egyre nagyobb aggodalommal figyeltük, hogy a decemberre már megnyugodni látszó forintárfolyam erős kilengésekkel ismét fokozatosan gyengül. A térség többi devizájának árfolyamát követve azt láttuk, hogy a

² A megbízható módszertanáról ismert Nemzetközi Valutaalap egyszerűen rosszul értelmezte a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja által közölt statisztikákat. Nem szűrte ki a halmozódást, azaz például egy osztrák bank által a saját leánybankjának nyújtott hitelt még egyszer beszámította a leánybanknál mint kapott hitelt.

³ <https://www.portfolio.hu/finanszirozas/bankok/a-valosag-es-a-fikcio-szetvalasztasa.111345.html>

lengyel zloty, a cseh korona, a román lej szintén gyengül, azaz a fertőzés⁴ általános volt. Sokáig abban bízunk, hogy csak átmeneti piaci idegességről van szó, és a többiekhez hasonlóan továbbra is magabiztosan csökkentettük a kamatokat. De a romló tendencia nem fordult meg, februárban már kifejezett pánikhangulat alakult ki. A forint – történetében először – átlépte a 300-as lélektani határt. Mi a jegybankban úgy éreztük, csapdahelyzetben vagyunk: ha lazítunk, azaz tovább csökkentjük a kamatokat, akkor esetleg beszakad, azaz hirtelen nagyot gyengül az árfolyam, ha viszont szigorítunk, azaz kamatot emelünk, akkor erősítjük a recessziót. Februárban mindenesetre elálltunk a további kamatcsökkentéstől. Újra felállt a jegybank különböző területeinek szakértőiből, vezetőiből összetevődő és az ősszel már sikeresen működő jegybanki mentőcsapat, ismét több időt töltöttünk a Szabadság téri épületen belül, mint azon kívül. Újrakezdődtek a kora reggeli és késő esti informális megbeszélések, az ötletelések, fogyott rendszeresen a kávé és a tea.

Beszélggettünk a többi kelet-európai jegybank vezetőivel is, rossz érzéseink kölcsönösek voltak. Mi van, ha a pánik nem csillapodik? Mi van, ha tényleg megindul a tőkekiáramlás? Lépnünk kellett. 2009. február 23-án a régió érintett jegybankjai (a magyar, a cseh, a lengyel és a román) közös közleményt adtak ki, amelyben leszögezték, hogy ez a régió nem vál-

ságövezet,⁵ és a jegybankok mindent el fognak követni pénzügyi rendszereik stabilitása érdekében: „Noha bizonyos árfolyam-korrekciónak valóban elfogadható a kelet-közép-európai gazdaságokban, a túlzott mértékű és sebességű leértékelődés piaci zavarokhoz vezethet és elkerülendő. A Magyar Nemzeti Bank készen áll minden szükséges lépés megtételére, hogy megakadályozza a forint árfolyamának piaci zavarokat előidéző mozgásait.”⁶ A jegybanki gyakorlatban az ilyen típusú közleményeket elegánsan verbális intervenciónak nevezik, és bármilyen furcsa, jó hatása szokott lenni. Ez esetben sem maradt el a pozitív hatás: valamilyeni kelet-európai valuta erősödni kezdett, egy euróért már nem kellett 300 forintot adni. Megnyugodtunk. Korai volt.

Február 25-én az Standard & Poor's a befektetési fokozat alá minősítette Lettországot, negatív kilátásúra rontotta Észtország és Litvánia minősítését.

Március 1-jén, vasárnap Brüsszelben válságtanácskozást tartottak az uniós országok. Előző nap Gyurcsány Ferenc – aki akkor még miniszterelnök volt – bejelentette, hogy szükségesnek tartja a kelet-európai országok számára egy 180 milliárd eurós válságalap létrehozását. Bár a miniszterelnök biztatónak nevezte javaslatát fogadtatását, az európai válságcsúcs nem tárgyalta meg a

⁴ Szlovákia január 1-jén bevezette az eurót, a balti országokban és Bulgáriában pedig úgynevezett *valutatanács* (currency board) működött, ami gyakorlatilag euróhoz rögzített árfolyamokat jelentett.

⁵ „A jegybankok jellemzően azt emelték ki, hogy devizáik gyengülésének mértékét nem támasztják alá a makrogazdasági fundamentumok.” <https://www.portfolio.hu/gazdasag/osszehangoltanszoltak-a-regio-jegybankjai-ugrottak-a-devizak--3.110617.html?k=3&i=110617>

⁶ A Monetáris Tanács 2009. február 23-i közleménye.

javaslatát, sőt számos kelet-európai ország (többek között a csehek, lengyelek, szlovákok) siettek kijelenteni, hogy nem egyeztetett javaslatról van szó, ők a maguk részéről egyáltalán nem tartják szükségesnek egy akkora méretű kelet-európai válság-csomag létrehozását, mert az ő problémáik nem ugyanolyan súlyosak, mint a magyaroké.

Március 2-án, hétfőn, a csúcs másnapján a forint-euró árfolyam 295-ről 306-ra gyengült.

Március 3-án, kedden Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke egy nemzetközi tanácskozást követő sajtótájékoztatón megjegyezte: olyan közös elveket, programokat, szabályokat kellene kialakítani, „hogy az egyes fejlődő országokban, mint Magyarországon, illetve Ukrajnában kialakult problémák óriási hullámai ne mossák vissza a válságot a mi partjainkra”.⁷ Az euró árfolyama 309 forintig is elszaladt.

Március 4-én, szerdán reggel megjelent Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Bulgária és Románia pénzügyi felügyeleteinek közös közleménye, amelyről sajnálatosan hiányzott a magyar felügyelet aláírása. A forint azonnal zuhanni kezdett, új történelmi mélypontra gyengült az euróval és a svájci frankkal szemben. Azonnal hívtuk a felügyeleti vezetőket:

„Nincs rajta az aláírástok a most megjelent közös közleményen.”

„Igen, átküldték a szövegjavaslatukat, de mi több ponton változtatást javasoltunk.”

„De megjelent, s nincs ott az aláírástok.”

„Mi alapvetően egyetértünk, de értsétek meg, még nem vezették át a módosító javaslatainkat.”

„Még egyszer ismételjük: reggel megjelent a kelet-európai bankfelügyeletek közös közleménye úgy, hogy csak a magyar aláírás hiányzik. Eddig újabb 5 százalékot esett a forint!”

Öt perc múlva visszahívtak, hogy már beszéltek a többi felüggyel, nincs probléma, rákerül a nyilatkozatra a magyar aláírás is, és jelezték a sajtónak, hogy csak tévedésből jelent meg a reggeli közlemény e nélkül.⁸ A forint megnyugodva visszaerősödött 310 alá. A pénzügyi felügyeletek közös nyilatkozata egyébként elutasította, hogy a régióknak közös válságkezelésre lenne szüksége, kiemelve, hogy valamennyi pénzügyi rendszer stabil.

Ugyanezen a napon, március 4-én délután az MTI kérdésére válaszolva Veres János pénzügyminiszter nyugtatta meg az embereket, hogy nem kell államcsődtől tartani. Ismerősök tucatjai hívtak délután, hogy akkor kezdjék-e azonnal kimenekíteni a pénzüket az országból. Nem biztos, hogy elhitték a színtiszta igazságot: „Hülyeség! Húszmilliárd eurós IMF–EU-csomaggal a hátunk mögött hogy a csodába lehetne államcsőd, a kelet-európai régió egészére kiterjedő buta piaci pánik van, el fog múlni!”

Március 5-én, csütörtökön nem tett jót a közhangulatnak a *Népszavában* megjelent hír, mely szerint „Simor András MNB-elnök ezen a héten szabadságát tölti. Ebben

⁷ <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-obama-and-prime-minister-brown-after-meeting>

⁸ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/regios-felugyeletek-az-osszemosas-ellen-a-pszaf-is-alairta.111191.html>

a pénzügyi helyzetben legalábbis nem szerencsés, ha a monetáris politika irányítója csak távolról figyeli az eseményeket.⁹ A hír igaz volt ugyan, Simor két év után először vett ki egy hét szabadságot, de mire az írás megjelent, már vissza is fordult, és haza is tért. Úgy tűnt, mégiscsak nagyobb megrázkódtatás nélkül múlik el a csütörtök, amikor 16 óra után jött a váratlan hír: újra zuhan a forint, már 320 körül járunk. Döbbenet néztünk egymásra, nem értettük. Izgatottan telefonáltuk körbe a bankokat, és gyorsan megérkezett a válasz. A Magyar Bankszövetség megnyugtatóan szánt e-mailt küldött körbe valamennyi tagbankjának, jelezve, hogy alapítványok azok a pletykák, amelyek szerint a bankok március 13-án a betétek befagyasztását terveznék. A bizalmas információ nyílt levélben ment ki! A bankalkalmazottak körében azonnal kitört a pánik, a hír rakétasebességgel terjedt, néhány óra múlva már ott volt az *Index*, majd a többi internetes portál címlapján. A forint valóban zuhan, másnap reggel pedig hiába adott ki az MNB, a pénzügyi felügyelet és a Magyar Bankszövetség egy újabb közös közleményt, intenzív betétkivonás kezdődött. Sorok még nem voltak a bankok előtt, de bármelyik percben örületté fokozódhatott volna a pánik. Az Országos Betétbiztosítási Alap arra a kérdésre, hogy államcsőd esetén mi lesz a garantált betétekkel, megnyugtatóan csak annyit válaszolt, hogy államcsődügyekben ők nem illetékesek. A pánikhangulat fokozódott. A magyar állampapírok

kockázati felára az októberi szintnél is magasabbra, 620 pontra ugrott.¹⁰

Március 6-án, péntek reggel a Nyíró Gyula kórház idegosztályán voltam: édesanyám, akit néhány napja combnyaktöréssel műtöttek, súlyos állapotba került, úgynevezett posztoperatív pszichózis alakult ki nála, ami a tudat átmeneti megzavaródását jelenti, ezért csütörtökön átszállították az idegosztályra. Hiába tudtuk, hogy legfeljebb egy-két napos megfigyelésről van szó (vasárnap már ki is engedték), és ő valóban nem is tud róla, rémes volt az a péntek reggel a Nyíróben. Ám amikor kijöttem a kórházból, és kezdtem körbetelefonálni a bankokat, miközben hallgattam a metrón, ahogy az államcsödről, a betétek befagyasztásáról és a világvégéről susterognak az emberek, egy pillanatra elgondolkodtam, nem nyugodtabb-e mégis odabenn.

A helyzet valóban súlyos volt. A bankvezetőket körbetelefonálva világossá vált, hogy valóban vannak pánikra utaló jelek, elsősorban a nagybetétesek mozdultak meg, egyaránt vonják ki a forint- és euróbetéteket, váltják vissza az állampapírokat. Állítólag a Fidesz által a 2002-es választási vereség után életre hívott hálózaton, a polgári körökön keresztül egyre szélesebb körben terjedt az információ, hogy államcsödre kell készülni, forinttól, állampapírtól szabadulni. Úgy láttuk, bármi is kialakulhat egy bankroham. Még emlékeztünk, hogy 1997-ben Magyarország eddigi legjelentősebb bankrohama, a Postabank-pánik ide-

⁹ <http://nepszava.hu/cikk/76754-simor-andras-mnb-elnok-ezen-a-heten-szabadsag-tolti>

¹⁰ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/uj-csucs-on-az-arazott-magyar-allamcsod-kockazat-2.111348.html>

jén is először a nagy betétek mozdultak meg, ezek tulajdonosai mindig jobban értesültek, utána terjedt el a rémhír a lakosság körében, és nyúltak hosszúra a sorok a Postabank-fiókok előtt.

Magyarország lakossága ekkor szembesült igazán a válsággal. 2008 októberében hallottak ugyan valamiféle válságról, de komolyabb ijedtségre nem láttak okot. A Medián 2008. októberi felmérése szerint „pánik nincs, válsághangulat van”, és a megkérdezettek többsége jobban aggodott az ország gazdasági állapota, mint a saját anyagi helyzete miatt.¹¹ A devizahitelek törlesztőrészei nőttek, akik 2008 nyarán vettek fel hitelt, nagyon megszenvedték az októberi vihart. De összességében „nem volt semmi kézzelfogható összefüggés a választópolgárok számára a Lehman Brothers bedőlése, illetve a forintpiaci események és a kenyér ára között. Akkor még a lakosság nagy része valóban csak a hírekből hallott a válságról, talán el se hitte, hogy elér bennünket.”¹² A számunkra viharos őszi az ország lakosságának még nem fájt, ezért is volt később könnyű úgy beállítani az IMF–EU-mentőcsomagot, mint teljesen felesleges, a nemzeti szuverenitásunkat veszélyeztető lépést. Március más volt: akkor hirtelen mindenki a válságról beszélt.

Nyilvánvaló volt, hogy a Monetáris Tanácsot soron kívül össze kell hívni. Ez volt az a rendkívüli ülés, amelyiknek péntek este volt az első és vasárnap délelőtt a második része. A

pénteki információkat elemezve néhány, a pánik erősödésétől kevésbé tartó tanácsstag azt javasolta, hogy nem érdemes elhamarkodott döntést hozni, meg kell várunk a szombatot ahhoz, hogy tisztán lássuk. Ez a március 7-i szombat ugyanis a március 15. körüli munkarend átalakítása miatt történetesen munkanap volt. Azaz a bankok nem tartanak szünnapot, így pontos információink lesznek arról, kialakul-e bárhol tényleges pánik. Vasárnap folytatódott a vita, kicsit már nyugodtabb hangnemben. Szombaton nem tört ki bankpánik, nem indult összehangolt támadás a forint ellen sem.

Március 8-án, vasárnap, a Monetáris Tanács ülésének második felvonásában végül úgy döntöttünk, hogy nem vesszük napirendre a kamatdöntést, azonban egy határozott és erős hangú közleményben megismételtük korábbi állításainkat, miszerint a pánik, a váratlan gyors leértékelődés mögött a fundamentumoktól elszakadó várakozások húzódtak meg. Kiemeltük, hogy az ország finanszírozási helyzete stabil, és a pánik csillapítására a jegybank a beérkező uniós források piacra vezetésével is segíti a likviditási feszültségek oldását, valamint „készen áll a teljes monetáris politikai eszköztár alkalmazására”.¹³

„Gilen nagyapám hipnotizőr volt. Amikor a németek márciusban átlépték a határt, és Prága felé nyomultak, latba vetette hipnotizőri képességét, hogy feltartóztassa őket. Kinyújtott karral igyekezett átvinni

¹¹ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/panik-nincs-van-viszont-valsaghangulat-a-magyarok-koreben.104339.html>

¹² Bajnai Gordon-interjú. Martin–Várkonyi (2010).

¹³ Ennek a technikai megfogalmazása volt a közleményben az alábbi félmondat: „megkezdte az EU-források piacra vezetését”. Közlemény a Monetáris Tanács 2009. március 6-i és 8-i üléséről.

gondolatát a németekre, miszerint forduljanak meg és menjenek vissza. Az első tank meg is állt, nyomában az egész hadsereggel. De rövidesen újra megindult és szétlapította nagyapámat.”¹⁴ Nagyjából ennyit tettünk. Felemeltük a két kezünket, mélyen a magyar nép szemébe néztünk, és azt mondtuk, nem romlik tovább a forint, ne legyen pánik. Klasszikus verbális intervenció. Nem tudhattuk, hogyan folytatódik a mi történetünk, nem gázolnak-e át rajtunk is a tankok.

Március 9-én, hétfőn a forint enyhén erősödött. Márciusban az árfolyam még többször benézett 300 fölé, de a 310-es szintet sem érte már el.

A lakossági pánik lassabban csengett le, a márciusi ünnepek előtt tetőzött a betétkivonás, a március 13-i betétzárlat híre bevésődött az emberek agyába. Az ünnepek után, mivel nem volt betétzárlat, az emberek megnyugodtak, és a betétkivonás leállt.

2009. március 21-én, szombaton, az MSZP kongresszusán Gyurcsány Ferenc miniszterelnök felajánlotta lemondását, mert nyilvánvalóvá vált, hogy további megszorításokra van szükség, amit már nem akart vállalni. A közbeszédet ekkoriban a

---

¹⁴ *Szigorúan ellenőrzött vonatok*. Csehszlovák film Bohumil Hrabal azonos című regénye alapján, 1966, Rendezte: Jiří Menzel.

Reformszövetség február végén meghirdetett, öt évre szóló programja uralta, amely a szociális juttatások megvágását, ingatlanadót és 24 százalékos áfát javasolt, cserébe viszont növekedésserkentő köztehercsökkentést ígért – és eurót, 2012-re.¹⁵ A távozó miniszterelnök a program társadalmi hatását dermesztőnek nevezte. Végül, több mint egyhetes interregnum után, március 30-án Bajnai Gordon lett az új kormányfő.

2009. április 2-án végre bejelentették a G20 országainak összehangolt válságkezelő programját. A világ fellelegzett. Mi is. A forint lassan erősödésnek indult, többé már nem is nézett be 300 fölé, lassan stabilizálódott a 270-280-as szinten. 2010 tavaszára már nemcsak a pénzügyi stabilitás, hanem a gazdasági növekedés jelei is látszottak. A tankhadoszlop megállt.

---

¹⁵ „A Reformszövetséget 2008 novemberében az Országos Érdekegyeztető Tanács kilenc munkaadói szervezete, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi és jelenlegi elnöke alapította. A szervezet – amelynek munkájában a Deloitte-vezérigazgató Oszkón kívül részt vett Békési László volt pénzügy- és Chikán Attila volt gazdasági miniszter, továbbá Palócz Éva, a Kopint-Tárki vezérigazgatója – pártpolitika-mentesen igyekezett szembeesíteni a politikai erőket és a társadalmat a fejlődést szerintük gátló akadályokkal.” HVG 2009/09. szám, 72–73. oldal. 2009. 02. 28.

Marx és/vagy marxizmus a 21. században*

2018-ban volt Marx születésének 200. évfordulója. Marx főműve – s hogy provokatív legyek, egyetlen igazán befejezett műve –, *A tőke* első kötete 151 éve jelent meg.

Sokan úgy gondolják – magam is hajlok erre a véleményre –, hogy a 19. század közepétől a 20. század elejéig három óriási intellektuális forradalmár volt, Charles Darwin, Karl Marx és Sigmund Freud. Az evolúcióelmélet, a történelmi materializmus és a pszichoanalízis gyökeresen megváltoztatta, hogy miként gondolkodunk a természet világáról, a társadalomról, illetve az emberek lelki és szexuális életéről. Lehet velük egyet nem érteni, akár még gyűlölni is őket, de megkerülni egyiküket sem lehet. E három nagy gondolkodó egymást sem tudta megkerülni. Marx azzal kacérkodott, hogy *A tőkét* Charles Darwinnak ajánlja (szerencsére nem tette). A frankfurti iskola egyik fő programja az volt, hogy ötvözzék Marxot és Freudot (lásd ezzel kapcsolatban bölcsen és részletesen Erős Ferencnek ebben a kötetben megjelent *Lehetetlen küldetések* című dolgozatát). Az ortodoxabb marxisták, így minden idők legnagyobb magyar filozófusa, Lukács György is mereven elutasította ezt a

házassági kísérletet. Ugyanakkor sokat mond, hogy amikor halálára készült, íróasztalát, ami odáig zsúfolva volt könyvekkel, kitisztította, és a közepére egy könyvet helyezett el: ez Sigmund Freudé volt. A marxizmus talán legnagyobb filozófusának, mielőtt átment volna az árnyékvilágba, szembe kellett néznie a forradalmi gondolkodás e „szentháromságának” harmadik tagjával, Freuddal.

Nagy szolgálatot tett a Politikatörténeti Intézet, amikor ebből a „szentháromságból” kiválasztotta azt, akinek éppen „évfordulója van”: a kétszáz évvel ezelőtt született Karl Marxot, és felkért huszonegy társadalomtudóst, közöttük sok fiatalot, jó részt marxistát vagy legalábbis marxizmuskutatót, írjon elemzéseket Marxról, illetve – s talán inkább – a marxizmus relevanciájáról gyorsan változó társadalmunkban. Mit tehet ilyen körülmények között egy vénülő recenzens? Megemeli kalapját a kötet előtt, tesz egy-két kellemetlenkedő megjegyzést az egész projekthez, kimazsoláz néhány dolgot, amihez szerény Marx-tudása alapján hozzá tud szólni, elsősorban nem kritikai célból, hanem kiegészítésképpen. Az, hogy ebből a gazdag kötetből mit mazsoláztam ki, nem értékítélet. Azokra az írásokra reflektálok, amelyekkel kapcsolatban Karl Marx munkásságát több-kevesebb elmélyüléssel tanulmányoztam, s ezért remélhetőleg valamelyes pontossággal rekonstruálni tudom, hogy

---

* A szerzőt a *Marx... Interpretációk, irányzatok, iskolák* című könyv bemutatóján kérte fel előadásra a Napvilág Kiadó. A közölt szöveg a Politikatörténeti Intézetben 2018. december 11-én Budapesten elhangzott előadás szerkesztett változata.

Marx munkásságának különböző szakaszaiban mit is gondolt ezekről a kérdésekről, miként küszködött, hogy azokra tudományosan hihetőbb választ tudjon adni.

Kezdeném egy kötözködő és egy azal összefüggő magyarázó megjegyzéssel, egyetlen marxistát sem fog meglepni. Engels 1882-ben, vagyis egy évvel Marx halála előtt írt egy levelet Eduard Bernsteinnek. Ebben felidézi Marx Jules Guesde-vel¹ kapcsolatos megjegyzését: „ce qu'il y a de certain c'est que moi, je ne suis pas marxiste” (what is certain is that I am not a Marxist – Csak az bizonyos, hogy [ha ő az] én nem vagyok marxista.)²

Ez a megjegyzés azért különösen fontos, mert Guesde a francia „marxistáknak” volt (az anarchistákhoz közel álló) vezérfigurája, akiket Marx éppenséggel a „forradalmi szócséplésük” miatt nem kedvelt. Mintha 1848-ban, mondjuk, a *Kommunista kiáltvány*ban ez a forradalmi szócséplés Marxtól sem állt volna messze. Igen, de 1848 a forradalmak éve volt. Ha Korsch³ érvelését követjük (amire én hajlamos vagyok), akkor mondhatjuk, hogy 1848 forradalmi időszak volt. 1867 (amikor *A tőke* első kötete megjelent) vagy 1882, amikor Marx feltehetőleg ezt a levelet elküldte, a forradalmi apály időszaka lett. Ilyen körülmények között várható volt, hogy a forradalmi Marx helyébe a tudós, analízáló Marx lépjen. Márkus György már 1968-ban vette magának a bátorságot, hogy a

marxizmusok sokféleségéről írjon⁴, ami akkoriban, amikor a szovjet marxizmus kodifikált egyetlen marxizmusa volt az uralkodó felfogás, igencsak rendhagyó nézet volt. Marx nem lehetett marxista, mert egyetlen kodifikált marxizmusba se lehet beleszorítani.

Az ehhez kapcsolódó második „magyarázó” megjegyzésem, hogy nemcsak egyféle marxizmus nincs, de egyféle Marx sincs. Tudjuk, hogy Pallasz Athéné teljes fegyverzetben ugrott ki Zeusz fejéből. Marx esetében (szerencsére) szó sincs erről. Marx tudományos munkásságának a kezdete valamikor 1843-ra datálható, s az, hogy mi az elmélet, folyamatosan változott 1857-ig (s talán 1883-ig). De arról szó sincs, hogy egyre jobb lett. Mint minden fontos gondolkodó, Marx is próbálta illeszteni elméleteit a folyton változó valósághoz, a változások gyakran feszesebbé tették az érvelést, de a forgács, ami a csiszolás közben lehullott, gyakran fontos, később egyre fontosabbá váló elemeket tartalmazott. Nem véletlen, hogy a marxi életmű legnagyobb részét Marx életében nem nyomtatták ki (ide tartoznak az 1844-es kéziratok, a *Német ideológia* és természetesen *A tőke* második és harmadik kötete). A legnagyobb hiba, amit elkövethetünk – szerencsére ennek a kötetnek egyik tanulmánya sem teszi ezt –, ha azt kérdezzük, melyik „marxizmus” az „autentikus”, mi is Marx „életműve”. Marx nem volt marxista, mert tudta: nincs minden egyes korra alkalmazható, alkalmazandó változata tanításainak. Még abban az egyetlen

¹ Egy másik forrás ugyanezt Paul Lafargue-hoz köti. – A szerk.

² Marx, Engels: *Collected Works*. London: Lawrence and Wishart (2010). Vol. 46, p. 356.

³ Karl Korsch. (1923) 1970. *Marxism and Philosophy*. New York: New Left Books.

⁴ Márkus György. 1968. „Viták és irányzatok a marxista filozófiában”. *Kortárs*, No. 7: 1109–1128.

fő művében, amelyet hajlandó volt kinyomtatni, *A tőke* első kötetében is tudja, hogy a feladat megoldatlan (vagy talán megoldhatatlan?), ezért kezdi írni a második és harmadik kötetet. Azokkal végképp elégedetlen, s ahhoz Engels bátorsága kellett, hogy megérdemeljék a nyomdafestéket.

A Biblia és a Korán is befejezetlen művek, de sok-sok alkotójuk volt, s azok Jahve, illetve Allah szavai. Eynyiben tökéletesek és teljesek. Marx tisztában volt vele: soha a tökéletes, teljes igazságot nem tudja elmondani. Amikor a UCLA-en vagy a Yale-en a PhD-kurzusokon Marxt, Weber-t vagy hozzájuk hasonló rangú teoretikusokat tanítottam, mindig azt hangsúlyoztam, nem doktrínát tanítok. Ezek módszertani kurzusok, az elméletalkotás módszertanáról szólnak. Miként próbálják a társadalomalkotás legnagyobb géniuszai éltük során elméletüket pontosabbá tenni, s ami még ennél is fontosabb: amennyivel „javítják” az elméleteiket, annyival „rontják” is őket (a csiszolás közben lehulló forgács lehet gyémánt, s többnyire az is). Ebben a szellemben fűzök megjegyzéseket a „kimazsolázott” dolgozatokhoz.

Történelmi materializmus, termelési mód, társadalmi formáció

Marx talán legmaradandóbb hagyománya a történelmi materializmus. A rabbi unokájának azonban, még ha átkeresztelték is lutheránusra, kellett valamit tudnia a spiritualitásról. S tudott is. Bár korán vonzódott a társadalmi jelenségek akár – istenem, miket mondok! – pozitivistának is nevezhető, a társadalom szervezetét és gondolatvilágát a társadalom alapjainak gondos (ne adj

isten: empirikusan megalapozott) tanulmányozásából való magyarázatára, 1844-ben még ellenállt a kísértésnek, hogy magát materialistának nevezze, az 1844-es kéziratokban még „naturalista”. Erről részletesebben az „elidegenedéshez” fűzött megjegyzéseimben írok. A történelmi materializmus többé-kevésbé kiérlelt kifejtésére az 1845–47 között Engelsszel közös, kiadatlan *A német ideológiában* kerül sor. Ez annyiban már érett, amennyiben az emberiség történelmét „termelési módok” egymás szisztematikusan (és szűkszerűen) váltó sorozatával írja le, s megjelenik a „gazdasági alap” és „ideológiai felépítmény” megkülönböztetése is.

De *A német ideológiában* a termelési mód fogalma még kidolgozatlan, hiányzik – legalábbis a szöveg törzsében – a termelőerők és a termelési viszonyok megkülönböztetése. A korai Marx–Engels szerint a fejlettebb termelési módokat magasabb fokú munkamegosztás jellemzi. Ezzel jól tudják magyarázni, miért váltja fel a törzsi társadalmat a rabszolgatarató társadalom, de amikor kísérletet tesznek az antikvitásról a középkori feudalizmusra való áttérés magyarázatára, nagy bajba kerülnek. A feudális társadalomban, legalábbis jó ideig, a munkamegosztás foka alacsonyabb volt, mint az antikvitásban. Ennek az átmenetnek a leírásánál a kézirat félbe is szakad, a szerzők próbálkoznak valami mással, majd sok-sok oldallal később, a kézirat végén megszületik a termelési viszonyok fogalma, ahol a munkamegosztás szerepét már a tulajdonviszonyok veszik át. De már túl késő, a szerzők hagyják a művet „az egerek kritikájának”, majd a következő fő műben

– a *Grundriss*ében – már a tulajdonviszonyok a kiindulópont.

Bravó? Igen is, nem is. Ossowski⁵, majd Magyarországon Hegedűs⁶ és Ferge⁷ éppen arra jöttek rá, hogy a munkamegosztás szerepe a társadalom strukturálásában akár fontosabb is lehet, mint a tulajdonviszonyoké (erről többet az „osztály” kérdésénél). Marx termelésimód-elmélete logikusabb lett, de ezért nagy árat fizetett, a történelem motorja legalább annyira a munkamegosztás fejlődése, mint a tulajdonviszonyok változása.

Marxnak éppen egy évtizedbe került, hogy újra nekiugorjon a „nagy mű megírásának”, azt most már a tulajdonviszonyokra alapozta. 1857–58 körül ismét ír néhány száz kiadatlan oldalt, a *Grundriss*ét. De a kéziratot dolgozva Marx rájön, hogy *A német ideológia* történelemszemlélete hibás. Szó sincs arról, hogy a történelmet le lehet úgy írni „lineárisan”, mint egymást (szükségszerűen) követő termelési módok sorát. Ráadásul egy formációból a másikba való átmenetet sem feltétlenül az előző formáció osztályharcai magyarázzák. Az antikvitás belső ellentétek miatt talán soha nem bomlott volna fel, azt az alacsonyabb rendű „germán formáció” inváziója pusztította el. Nocsak, lehet, hogy kialakulhat egy szocialista formáció anélkül, hogy egy társadalom keresztülment volna a kapitalizmus iskoláján? Amikor Vera Zaszulics ezt kérdezi Marx-tól, Marx elbizonytalanodik. Talán

igen.⁸ S a történelem iróniája: nincs (legalábbis nem volt) létező szocializmus, ami fejlett tőkés társadalmat követett volna, mindegyik jó esetben féltőkés, főleg paraszti társadalomnak volt a terméke. Az igazhívó erre azt mondja: nem is volt szocialista... de azért tessék gondosan olvasni a *Grundriss*ét. Nem olyan egyértelmű, mi a válasz erre a kérdésre. Mintha a *szocializmus* nem is lenne más, mint egy rövidített út a feudalizmusból a kapitalizmusba?

Még egy megjegyzés Marx „materializmusához”. 1845-ben születik egyik legfantasztikusabb írása, a *Tézisek Feuerbachról*. Nem véletlen, hogy Marx ezt a tizenegy, a társadalomelmélet történetében párját ritkító „mondatot” megint nem tartotta érdemesnek a nyomdafestékre. Pedig mennyire megérdemelte volna. Itt Marx nem „marxista determinista”, hanem a „praxis filozófusa”. Az igazság gyakorlati kérdés, írja, aztán még hozzáteszi, a filozófusok idáig magyarálták a világot, ma a feladat, hogy megváltoztassuk.⁹ Hallott valamit a nagypapától? Ez az ember determinista, s nem érti, mi a spiritualitás? A most közreadott kötet talán legfőbb hiányossága, hogy a Feuerbach-tézisek nem kaptak elég figyelmet.

Osztályelmélet

Ha már az sem egyértelmű, mi is Marx történelmi materializmusa, ennél is bonyolultabb Marx osztályelmélete. Kis túlzással ahány mű, any-

⁵ Ossowski, Stanislaw. (1957)n b1963. *Class Structure in the social Consciousness*. New York: The Free Press.

⁶ Hegedűs András. 1965. *A szocialista társadalom struktúrájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁷ Ferge Zsuzsa. 1969. *Társadalmunk rétegződése*. Budapest: Közgazdasági és Jogi kiadó.

⁸ Shanin, Teodor (Ed). 1983. *Late Marx and the Russian Road. Marx and the peripheries of capitalism*. New York: Monthly Review Press.

⁹ Szó szerint: A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.

nyi elmélet. Az elmélettörténet nagy iróniája: az osztályelmélet két apostola, Marx és Weber alig írt valamit osztályelmületről. Weber 1920-ban kisajtolta magából kilenc oldalt az általa kiadatlan, később *Gazdaság és társadalom* címen megjelent műbe. Marx – az általa ki nem adhatónak vélt *A tőke* harmadik kötetének 52. fejezetében másfél oldalig jut el, aztán elmegy a kedve az egésztől. Nem véletlen, az a másfél oldal aláírt sok mindent, amit korábban sejtetett.

Madártávlatból tekintsük át, mi is történik Marx osztályelméletével munkásságának negyven éve alatt.

Szeretünk megfedekezni arról, hogy Marx osztályelmélete az osztályelmélet tagadásával indul. *A hegeli jogfilozófia kritikájában* (szintén kiadatlan mű) 1843-ban Marx Hegel „univerzális” osztályelméletét bírálja. Hegel úgy vélte, hogy a polgári társadalom partikuláris osztályok reménytelen küzdelmével jellemezhető. Ebből a káoszból csak úgy keveredhetünk ki, ha találunk egy univerzális aktort, osztályt. Ez pedig nem lehet más, csak az állami bürokrácia. Marx viszont már ekkor úgy vélte, hogy az állam és bürokráciája csak az univerzalitás látszatába burkolózó partikularitás. Ebben a kéziratban végső soron arra következtet, ha lenne általános szabad választójog, akkor talán az állam lehetne univerzális... (lásd ezzel kapcsolatban Merényi Miklós írását). De ez a burzsoá liberális demokratikus megoldás már 1843-ban sem kielégítő Marxnak, s itt abba is hagyja a kéziratot. Több csemege az egereknek. De rögvest ezután, már *A zsidókérdéshez* című tanulmányában újra felveti az univerzalitás kérdését. Szükség van univerzális

emancipációra. Pusztán az állam és az egyház elválasztása nem elég, magában a civil társadalomban kell változás. No de miféle változás, s azt ki fogja végrehajtani? Erre húszrágással válaszol a hegeli jogelmélet kritikájához írott, ki is adott művében, amely a társadalomtudományi irodalom legszebb költeményei közé tartozik. Megvan az új univerzális osztály: a proletariátus. A proletariátus – mondhatnánk Mészáros nyomán¹⁰ az „isten báránya” –, amely az egész emberiséget emancipálja. No de miért tenné ezt a proletariátus, miért áldozná fel önmagát? Egyszerű a válasz: a proletariátus az az osztály, amelynek nincs mit veszítenie, csak a bilincseit. Szuper. De Marx fiatal hegelianus barátai nem voltak meggyőzve. Oké, van baj a hegeli elmélettel, mi is annak a kritikusai vagyunk. De micsoda zagyvaság, hogy a tudatlan munkások fogják az emberiséget emancipálni? Akkor már miért nem a „kritikai kritikások”, miért nem mi vagyunk az univerzális osztály (hogy önironikusan mondjam: miért nem az értelmiség univerzális osztályhatalma a megoldás)? Marx és Engels *A szent család*-ban ad erre választ. Tény, hogy baj van az egyes munkások, sőt az egész munkásosztály tudatával. De ez nem olyan nagy baj. Nem az számít, hogy az egyes munkások vagy akár a munkásosztály egésze mit gondol. A fontos, hogy mi az a történelmi feladat, amelyet a munkásosztály számára a forradalmi teoretikusok előírnak („zugerechnet” tudat). Nem véletlen, hogy Lenin annyira becsülte *A szent családot*, itt van ugyanis

¹⁰ Mészáros István. 1970. Karl Marx's *Theory of Alienation*. London: Merlin Press.

a bolsevizmus elméleti alapja. Persze a forradalmi elmélet nem lehet akármilyen. Ez nem az a szócséplés, amire a fiatal hegelianusok gondolnak. A hatékony forradalmi elméletnek „ad hominem” kell lennie, olyannak, amit meghallva a proletariátus felismeri saját nyomorúságos helyzetét, megszünteti az osztálytársadalmat (egyben megszüntetve saját maga osztályhelyzetét is). De mi ez az elmélet? Az elidegenedés. A munkásosztály azért és akkor fogja megszüntetni az elidegenedés rendszerét, ha felismeri, hogy ő a pusztán elidegenedés. Minden más társadalmi aktornak, a proletariátus kivételével, van legalábbis valamelyes érdeke az elidegenedésben. Mind ez idáig Marx születő osztályelmélete, azt mondanám, „konstruktivista”. Marx számára ez az érvrendszer azonban nem volt elég meggyőző.

Nem véletlen, hogy ezt az 1844-es remekművet Marx nem adta ki. Szükségesnek tartotta, hogy „objektív”, tudományosan megalapozott érvelésre jusson ahhoz, hogy miért *kell* a proletariátusnak az univerzális osztállyá válnia. Ehhez, gondolta, tanulmányoznia kell a politikai gazdaságtant, a civil társadalom objektív helyzetét. Scheiring Gábor, az egyik tanulmányíró persze ezt éppen annyira tudja, mint én, de Marx nem egy kritikai politikai gazdaságtant teremtett. Célja a politikai gazdaságtan kritikája volt. A politikai gazdaságtan kiindulópontja a magántulajdon, Marx célja az volt, hogy olyan elméletet nyújtson, amely bebizonyítja, még hozzá tudományos precizitással, a magántulajdon meghaladásának szükségességét és lehetőségességét. Ehhez egy objektivisták osztályelméletre lett (volna) szüksége.

Itt Marx sok és sokféle akadályba ütközött. A legfontosabb a kizsákmányolás kérdése. Úgy gondolta, ha be tudja bizonyítani, hogy a tőkés a munkást kizsákmányolja, s a kizsákmányolás előbb vagy utóbb a tőkés újratermelést akadályozni fogja, akkor bingo, a tőkés termelési mód általános válságának a körülményei között (ne feledjük, a „nagy elmélet” szerint akkor van forradalmi helyzet, ha a termelési viszonyok akadályozzák a termelőerők további fejlődését) a munkások fel fognak lázadni, s létrehozzák a magántulajdon nélküli társadalmat. *A tőke* első kötetében Marx kísérletet tesz ennek bizonyítására.

Marx nem akarja elfogadni Proudhonnak azt a populista álláspontját, hogy a magántulajdon lopás¹¹. Marx elfogadja, hogy piaci viszonyok között mindig azonos értékeknek kell gazdát cserélniük (szóval nem mafiaállamról van szó), ennek kell történnie a tőke-munka cseréje esetében is. De akkor ez hogy lehetséges? Úgy, hogy a tőkés a munkástól nem a munkáját, hanem a munkaerőjét vásárolja meg, s ez a munkaerő (aminek az értéke az újratermeléséhez szükséges feltételek biztosítása) nagyobb értéket termel, mint a saját értéke. Újabb bravó, kivéve, hogy itt Marx elindul egy egyensúlyelmélet irányába. Mit tehet a tőkés a többletterméssel, amit így eltulajdonított a munkástól? Mit kell tennie vele? Mivel a tőkések is versenyeznek egymással, be kell ruházni, vagyis új munkahelyeket teremni, vagy emelni a munkaerő árát. Ahogy az analitikus

¹¹ Proudhon, Joseph. (1840) 1994. *What is Property?* Cambridge: Cambridge University Press.

marxizmus „királya”, John Roemer¹² teszi (lásd részletesebben Szalai Miklós tanulmányát a kötetben), ez olyan elemzés, ami hasznos lehet mindenki számára, aki a neoklaszszikus közgazdaságtanban vagy az egyensúlyelméletben szeretne elmélyülni.

Csak elvakult antimarxista vonhatja kétségbe, hogy *A tőke* első kötete hibátlan remekmű, s bár kivételesen Marx is publikálta, mégis tudta, nem nyújtja azt, amit el akart érni: inkább azt bizonyítja, miért termelődik újra a tőkés termelési mód, mintsem azt mutatná ki, miért kell összeomlania. Ezért ír még néhány ezer kéziratoldalt a profitráta csökkenő tendenciájáról, a földjáradékról s a legvégén az osztályról, de aztán arra a következtetésre jut, hogy az osztályokat nem a tulajdonviszonyok, hanem a jövedelmük forrása alapján kell meghatározni (ami igencsak Adam Smithre emlékeztet). Marxnak elment a kedve az egésztől, és a második meg a harmadik kötetet ismét befejezetlenül hagyta (amelyeket aztán később Engels emel be a panoptikumba).

Az objektivista osztályelmélettel több más probléma is van. Csak utalásszerűen: hány osztály is van? A kizsákmányoláselméletnek a legalkalmasabb modell a két osztály struktúra lenne, s a *Kommunista kiáltványban* Marx és Engels alapvetően ezzel is érvel. De ez empirikusan tarthatatlan álláspont, s Marx pontosan látja minden empirikus munkájában, így legvilágosabban a *Louis Bonaparte brumaire tizen-*

nyolcadikája című dolgozatában. Itt végre szembesül a „parasztsággal” (a korabeli társadalmak többségével), ami persze nem is osztály, hanem csak „egy zsák krumpli”. S ír még számos más osztályról is. Az elmúlt ötven év „marxistái” sok ezer oldalt írtak ebben a témába az „új kisburzsoáziától” az „ellentmondásos osztályhelyzetekben” levőig, de mind ebből oly sokat azért nem tanultunk.

A másik klasszikus probléma, hogy vajon az osztály transzhisztórikus fogalom-e, vagy csak a piacgazdaságokban használható. Marxnak erre sincs egyértelmű válasza. Már a *Kommunista kiáltványban*, ahol azt deklarálják, hogy a világ történelme osztályharcok történelme, utalnak arra, hogy a korábbi korszakokban a konfliktusok inkább rendek, mint osztályok között alakultak ki. Ez vagy az? Marx ezt is mondja, meg azt is. Marxistaként kiválaszthatod, melyik Marx a kedvenced. Az biztos: nincs egy autentikus Marx-álláspont.

Komoly problémát jelent az is, hogyan értelmezhető az osztály fogalma a globalizálódó világban, a kapitalista világrendszerben (erről lásd a könyvben Éber Márk Áron dolgozatát). Ébernek igaza van, Marx a legelső gondolkodók közé tartozott, Adam Smithszel együtt, akik a kapitalizmust globális rendszerként értelmezték, de azt, mint Immanuel Wallerstein korai munkásságában¹³ láthattuk, a világrendszert könnyebb a piacból, mint a tulajdonviszonyokból levezetni (nem méltatlan tehát, amikor Bob Brenner „smithi marxistának” nevezi Wallersteint¹⁴).

¹² Roemer, John. 1982. *A General Theory of Exploitation and Class*. Cambridge: Harvard University Press.

¹³ Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York: Academic Press.

¹⁴ Robert, Brenner. 1977. „The Origins of

De mit is jelent az osztály a világrendszer szintjén? Elvárhatjuk-e, hogy valamikor a „világ proletariátusa” – bármi legyen is az – „magáért való osztállyá” váljon?

További problémát jelent a marxi struktúraelmélet számára a „gender” és az etnikum (race). A gender problémáját gazdagon tárgyalja Kerégyártó Ágnes. Igaza van: Marx nem volt feminista (sőt, életrajzának legsötétebb pontja éppen egy háztartási alkalmazottjukkal folytatott kapcsolatáról, illetve a kapcsolatból származó gyermekével való nem túl emberséges bánásmódjáról szól¹⁵). Meglepően kevés figyelmet kap a kötetben az etnikum (race) kérdése. Kár. Pedig az etnikum és osztály összefüggése az érdekesebb elméleti problémák közé tartozik: van-e kialakulóban egy társadalom alatti osztály (underclass), amikor a szegénység etnicizálódik.

Lehet, hogy Marx nem volt konzekvens? Füst Milán, minden idők legköltőibb társadalomtudósa írta: csak az ökör konzekvens. Tessék ezen elgondolkodni.

Az elidegenedésről

Ha lenne kritikám e kiváló kötetről, az lenne, hogy az elidegenedés kérdésének nem szentel elég figyelmet. Marosán Bencének igaza van, Marx már az 1844-es párizsi kéziratokban felveti annak lehetőségét, hogy az elidegenedés egy fontos dimenziója az ember és a (természeti) környezet kapcsolata. Ez megdőbentően

korai, bár mintegy „mellékes” megjegyzés. 1844-ben Marx érdeklődésének a középpontjában az „emberi lényegtől” való elidegenedés állt. Azt sem tartom véletlennek, hogy ennek a csak 1932-ben megjelent műnek nem volt társszerzője. Fontos látnunk, hogy a párizsi kézirat csak Marx munkájának terméke. Ez a későbbi kodifikált Marx-életmű szempontjából egy „nem marxista mű”, s Engels mindig megmaradt marxistának (bármit jelentsen is az). Tény az is, hogy Engels hitte azt, amivel Marx soha nem érvelt, hogy Marx tudományos módszere a természet jelenségeinek a vizsgálatára is alkalmas.

Tény, hogy a későbbi (Althusserrel szólva tudományos¹⁶) Marx számára az elidegenedés problémája túlságosan „hegeliánus” (Erik Olin Wrighttal fogalmazva, „bullshit” Marxism¹⁷).

De véleményem szerint – s ebben támogat engem néhány nálam Marxot jobban ismerő olyan tudós is, mint Kolakowski¹⁸ – az elidegenedés kérdése Marx számára legalább olyan fontos, mint a „kizsákmányolás” s annak egy – sajnos – csonkított változatát megpróbálja még *A tőke* első kötetébe is beemelni.

Az elidegenedéselmélet hihetetlenül nagy hatással van napjainkban is, mert valami igen általánost tud mondani a „condición humanáról”, nem véletlen, hogy hatása érzékelhetőbb, mint a „tudományos marxizmus”.

Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism”, No. 104. *New Left Review*.

¹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban Alvin W. Gouldner. 1974. *The Dark Side of Dialectics*. Dublin: Cahill and Co.

¹⁶ Althusser, Louis (1965). 2018. *Reading Capital*. London: Verso.

¹⁷ Wright, E. O. 1992. *Reconstructing Marxism*. London: Verso.

¹⁸ Kolakowski, Leszek. 1981. *Main Currents of Marxism*. Első kötet. Oxford: Oxford University Press.

A párizsi kéziratok ismét Hegel kritikájával indít. Hegel számára a „condición humana” nagy kérdése az objektiválódás (*Vergegenständlichung*) volt. Mivel Marx számára már 1844-ben világos volt, hogy az „emberi lényeg” a „munka”, vagyis a képesség, hogy a természet adta tárgyakat átalakítsuk (s ez éppenséggel *Vergegenständlichung*) ezért számára a „condición humana” inkább az elidegenedés (*Entfremdung*). Tény, hogy ez Hegel revíziója, s nem radikális szakítás a hegeli filozófiával. De a 20–21. század emberének élettapasztalatait semmi nem írja le pontosabban (lásd Camus), mint az elidegenedés (hacsak nem Lukács György „*Verdinglichung*” [eldologiasodás] fogalma).

Tény, hogy Marx 1844-ben nincs megelégedve az „elidegenedés” elméletével, s a fantasztikus kéziratot nem is publikálja. De Marx – érvelhetnénk így: tévedett – munkásságának a legmaradandóbb része ép-

penséggel az elidegenedésmélet. 1844-ben a fogalmat még a „piaci viszonyokból” (s nem a tulajdonviszonyokból) magyarázza. A *Grundriss*ében még egy kísérletet tesz az elidegenedésnek a tulajdonviszonyokból való levezetésére, de *A tőke* első kötetében ez már az árufetisizmus analitikusan tisztább, de empirikusan szűkösebbre sikerült változatára egyszerűsödik. Bár Marx az elidegenedés és a tudományos marxizmus követelményeit soha nem tudta összhangba hozni, soha nem szabadulhatott az elidegenedés „kísértetétől” sem.

S helyesen, hiszen 1960 óta semmi nem ragadta meg inkább a baloldali gondolkodás iránt érdeklődő fiatal értelmiségiek érdeklődését, mint az elidegenedés. Ha van jelene s jövője a marxi gondolkodásnak, az éppenséggel itt van, s nem új osztálytérképek felrajzolásában vagy a kizsákmányolás fogalmának újradefiniálásában keresendő.

Ghyczy Dénes: Gravel Garden

A festészet és a felületek

Ghyczy Dénes munkáiról

A festészetben a kifeszített vászon eredeti lapossága folyamatosan minden más fölé próbál kerekedni.

Clement Greenberg: Egy újabb Laokoón felé

Ghyczy Dénes műveinek központi problémája az épített tér és az ablak, valamint az általa megnyitott látvány viszonya a képhez, amely a szemlélő elé kerül.

A képek felület- és médiumreflexív attitűdjének előzménye a 2010 óta tartó *Into the Void* sorozat, mely festői, a kép anyagiságára jellemző felületproblémákat vet fel. A képeken álló, zuhanó, lebegő alakok nem valódi térben léteznek, hanem egy festői felületen, abban félig belemerülten (*Dancing Again*) vagy éppen annak formai logikájának engedelmessé (Age Dive). A kép felülete és a realista módon térbe komponált, virtuóz rövidülésben megfestett alakok ellentéte a sorozat központi témája.

Később, az *Artificial Nature* sorozatban ellentétből összhang vagy legalábbis kapcsolat lesz, a *Fountain* vízfelületének koncentrikus hullámai vagy a *Pool of Thought* vizuális törései mintha éppen azokat a hullámjelenségeket imitálnák, amelyek a képeken is látható medence felületén jelentkeznek. A mesterséges természet általában az urbánus tér metaforája, ennek megfelelően ebben a sorozatban több kép foglalkozik az építészet és a befogadó viszonyával. Az épületek mind egy jellegzetes stílus, a harmincas évek modernizmusának képviselői. Nagy, homogén felületek, a külső és belső tér elmosása jellemzik őket, lehetőséget adva Ghyczynek arra, hogy (az immár valós térbe) helyezett alakjainál megőrizze a korábbi képek felülettapasztalatait és hatásmechanizmusát. A sorozat szinte ars poetica szintű darabja a *When Real Days Break*, ahol a klasszikus ión oszlopok alkotta tornácon álló repussoir figura nem az elébe terülő tájat, hanem egy absztrakt festői felületet néz.

Ezt a gondolatot fejleszti tovább a 2017 óta tartó *Inside Outside* sorozat. A képeken jellemzően belső, zárt térben ülő figurákat látunk, akik ablakon keresztül néznek ki valamilyen festett tájra. A nagy üvegfelületeknek jelentős előzményük van a festői életműben, a 2011 és 2013 között készült *Echo Vision* sorozatában a kép tárgya és a festő/szemlélő tekintete között mintha prizmák vagy különleges prizmák helyezkednének el, ezek megsokszorozzák, megtörik a látványt. Az *Inside Outside* képek ennek megfelelően többszörösen összetettek. A néző egy olyan festői felületet néz, amely nemcsak magán viseli saját anyagiságának a nyomát (festékfoltok képében), de egyben olyan tér illúzióját is kelti, ahonnan egy megfelelő eszközön (az ablakon) keresztül egy másik térre nyílik kilátás. Olykor szerepelnek a képen alakok is, akik a tekintet útját mutatják (*Curzio's Dog vagy Guitar Monk*), máskor nem (*Kino International*), a festői és festett felületek játéka mindig komoly kihívás marad a befogadónak.

Gárdonyi László

32

Ghyczy Dénes: When Real Days Break

Ghyczy Dénes: Fountain

Ghyczy Dénes: Dancing Again

Gyözy Dénes: Age Dive

Ghyezy Dénes: Pool of Thought

Várady Szabolcs

Cirkusz

36

A cigánylány gitárt penget, a kötél táncos
balerina a cipőszalagját köti,
az erőművész az ebédjére vár.

Gyerekkorom óta velük élek.
Látták, hogy meglesem a nagymamát.
Lavórban mosakodott odabenn,
nem merte a bojleret begyújtani
a fürdőszobában, mert félt a gáztól.

Az asztalra másik oldalt bohóc
könyököl, mellette törpe áll kalapban,
nyakában masnira kötött szalag,
a nadrágja hosszanti csíkozású.

Nekem Farkas úr öltönyt készített,
a szomszéd házban volt a műhelye.
Próbálni is, hordani is utáltam.
Egy csónadrág volt álmaim netovábbja.

A cilinderes úr zsakettben:
igazgató? porondmester? Plakát
készül a háttérben, valaki létrát
visz, a jobb szélén két majom.

A cirkuszban nem volt majom, de tigris
nem egy! Aztán szegény húgom ugrálhatott
egyik székről a másikra otthon,
korbáccsá fontam sálamat, az idomár.

A vasgyúró hátizmai a csíkos
trikóban szögletesen feszülnek.
A balerina túllje a fehér bohóc
körgallérjával egybehabzik.

Törpeharcsák úsztak a fürdőkádban.
Nagy vacsorák idején a szakácsnőnk
ágyában aludtam, ez az a szoba itt.
A jó időkre jöttek rossz idők.
A gyerekek mentek a nagymamához.
Ez a kép tőle ide jött velem.
A nagyobbik majom alatt pirossal:
ABA-NOVÁK. Biztos, hogy hamisítvány.
De szeretem.

Kiss Judit Ágnes

A vén fegyverkovácsné kuplét énekel

Hamvadok, mint a kukában a csikk,
nem maradt bennem báj, se kecs, se sikk,
A vén trampin, ki mára lettem én,
mennyit röhögtem annak idején.

Bár nem hiszem, hogy ennek helye van,
de elmondom, hogy fáj a derekam,
s a barátnókkal a terefere
már évek óta csak leletcsere.

A migrén, s ha az ember nem vigyáz,
jöhet a reflux, vagy az isiász,
a parodontózis, az aranyér,
nem kell a szomszédba menni bajér.

A vénségnek, jaj, hány új neve lett,
belőlem mind vág egy szeletet,
míg csak a szikkadt sercli marad,
és tudom, kié lesz az a falat.

Létezik-e, és hol van az a szer,
ha illegális, az sem érdekel,
mitől egy percre minden felragyog,
hogy elhiggyem, azért még itt vagyok?

Barabás Miksa

Nincs halál

Jékely Zoltán emlékének

Mi kétezerben éltünk még, barátom,
kétezer-egyben a házuk is állt,
és kétezer-kettő és kétezer-három,
sőt még kétezer-négy is itt talált.
Kétezer-ötben volt még ágyunk, székünk,
és könyvespolcunk is kétezer-hatban,
s kétezer-hétben, -nyolcban is reméltük,
hogy a helyünk *inkább* nem föld alatt van.
És nem tréfált meg kétezer-kilenc sem,
s kétezer-tíz sem végzett mivelünk,
új Facebook-profilunk lett tizenegyben,
és a neten egymásra ismerünk.
Ránk köszöntött kétezer-tizenkettő,
s huszonkettőben is számolni kell
velünk. Kétezer óta ilyen a jövő.
Azt álmodjuk, hogy nincs halál, haver.

Francia lecke

Tu m'aimes? Non, je ne te'aime pas.

Szeretsz? Nem szeretlek.

Hogyhogy?!

Szeme kiguvad a döbbenettől. Nem lehet igaz! Pas vrai. Hétrét görnyed, tu exagères, ami sok, az sok, ezt a csapást már nem fogja kibírni. Itt helyben fog kinyiffanni nekem, a St-Paul megállóban, pont itt, ahol a metró végre kijön a föld alól a boldogító természetes fénybe, ott fog ő végleg alámerülni az örök sötétségbe. Fújtat, mais alors, nem hiszem el, még ilyet, szemlátomást kést döftek a szívébe ezzel a nem szeretéssel.

Együtt szálltunk fel az Étoile-nál, már ott gyanakodni kezdtem, hogy a fickó a tömegtiprást kihasználva hátulról nekem simul, ágaskodó farkát mintegy véletlenül a combjaim közé nyomja, olyan sietősen sündörgött tovább, mint akinek takargatnivalója van. Persze akármi belém nyomódhattott, mondjuk egy esernyő, vagy egy plasztik zacskóban himbált vörösboros üveg. Csúcsforgalomban ilyesmin kár fennakadni. Ha kéz csúszik fel a combomon, az más, akkor rúgok. Szerencsére rögtön találtam ülőhelyet, és felvehettem azt a magamba süppedt, kiürült tekintetű utazópozíciót, amelyet kéthetes itt-tartózkodásom alatt önvédelemből elsajátítottam. Nem nézni se jobbra, se balra, ehhez tartottam magam, így aztán látni nem láttam, hogy a fekete óriás a fémrúd mögül bámul, de valahogy rézsútosan, a kapaszkodó karok között nem a szememen, hanem inkább a tarkómon át elhatolt a tudatomig a figyelemsugár, amitől még inkább leszegtem a fejemet, nehogy szemkontaktus legyen. Hogy a fickó mormog is magában, nem hallhattam, mert nagy volt a zaj, a metrókocsi minden kis kanyarulatban veszettül csikorgott, egy lódenkabátos alak Vivaldit furulyázott az ajtóban, egy tarka, afrikai ruhás fekete csörgődobbal koldult, a másik kocsiból egy rockzenekar tört utat magának. Az utazóközönség üveges szemmel, megadóan zötykölődött, sokan újságba vagy könyvbe mélyedtek, akkor még nem volt mobiltelefon. A Concorde-nál leszálltak a hangosak, és felszállt egy derékig érő szóke hajú fiatalember, letérdelt egy idős hölgy lábához, kifűzte a cipőfűzőjét, levette cipőjét, és masszírozni kezdte a lábát. Egymás után vette hosszú ujjai közé ez a Jézus-arcú a bütykös hölgytalpakat, mindenki természetesen fogadta, mintha a menetjegy árába beletartozott volna ez a szolgáltatás.

A megállóban a hirdetések nézegettem, árzuhanás a Galerie Lafayetteben, zuhannak ki a majmok az ablakon, de miért pont majmok? Az alagútban is kinéztem, magamat láttam a sötét ablaküvegben, így szemüveg nélkül talán nem is vagyok olyan ronda. Legfeljebb nem látok olyan jól, a hajamat is le fogom vágatni.

A Châtelet-nál az új felszállókkal a fekete óriás mellém sodortatta magát, úgy, hogy az ágyéka a vállam magasságába kerüljön, és minden fékezés és

kanyar löketét kihasználva nekem esett, vagyis dőlt. Nem tudtam nem észrevenni mesterkedéseit, de nem reagáltam. Megtanultam, hogy az a legcél-szerűbb.

Eleinte nem tudtam úgy metróra szállni, hogy ne lássak meztelen csigákat. Hallottam már róla, hogy a franciák eszik a csigát, talán kipotyogtak a kosárból, de ennyi? Furcsa szokásaik vannak ezeknek, nyersen eszik az osztrigát citrommal. Csak akkor jöttem rá, hogy miről van szó, amikor egyszer rajtam volt a szemüveg. Alaposan szemügyre vettem, nem tévedek-e, aztán elpirultam zavaromban, hogy túl sokáig bámultam oda. Más se kellett a szatíroknak! Beindultak az ártatlanság hajnalpír rózsái láttán, csak úgy duzzadozott a sliccükből kilógatott fütykösük. Attól kezdve megpróbáltam nem nézni sehova, de minthogy mégsem utazhattam behunyt szemmel, egy óvatlan pásztázás során tekintetem bármikor beleakadhatott egybe. Úgy kell tenni, mintha nem vettem volna észre semmit. Ahogy a clochard-ok mellett is úgy kell elhaladni az alagutakban, mintha ott se lennének. Kidugja, kidugja, ő dolga. Ha nagyon besűrűsödött a levegő – értve ezalatt a pucér farkak mennyiségének túlságos növekedését, vagyis hogy számuk a nem létező látómezőmben meghaladja a hármat, vagy a távolságuk túlságos csökkenését, teszem azt valamelyik velem szemben lévő ülésen kunkorodik elő egy –, a következő megállónál leszálltam. De nincs a földön a szatírnál érzékenyebb teremtmény, radarja jelzi, hogy mutatványa célt ért, előle menekül az áldozat. Utánaugrik, nyomába ered, folyamatosan hablatyolva mögötte arab-francia keveréknyelven, mademoiselle így, mademoiselle úgy. A kiszemelt próbálja lerázni, hirtelen gyorsít-lassít, de a távolság konstans marad, két méter, ez a játékszabály. Hiába minden csel, áruháza be, hátsó kijáraton ki, átrohanás a piroson, indulás előtti utolsó pillanatban felugrás egy buszra, telefonfülkében áltelefonálás, a szatír nem tágít, hazáig kíséri esedezve, míg rá nem csukódik a kapu. Miért nem ezekre a perfekt francia mademoiselle-kre buknek? Tőlük persze tartanak, már a testtartásuk is elriasztja őket, meg a hibátlan sminkjük, nem beszélve a lehangoló fensőbbeséges franciájukról: Ça va pas la tête? Tu te rends compte? Fiche-moi la pais! Összefoglalóan: merde alors.

A tükör előtt próbáltam az orromat fennhordani, szájamat csücsöríteni, gyakoroltam kopogó, lágyan ringó, mégis feszes járásukat, amihez hozzátartozik egy illatfelhő. Nagynénem parfümjei között válogattam.

Un creme, s'il vous plait. Krr, mintha hurutos köhögés törne az emberre, em, mintha az orra be lenne dugulva. A kávézóban nem értették, mit kérek. Pardon? Un crème s'il vous plait, ismételtem már kedvetlenebb harákolással. A bon! Egy tejeskávét a kisasszonynak!

A St-Paulnál megelégettem a dörgölözést, eltökélten és határozottan leszálltam. Hiába a fapofa, az órára pillantó elterelő hadmozdulatok, a „huj de sürgős dolgom van” színjáték, ez is utánam ugrott. Honnan tudta, hogy csak a place de la Nationnál kellett volna leszállnom? Még vigyorog is diadalmasan.

Egyedül voltunk a megállóban. Hová tűntek az emberek a délutáni csúcsforgalomban?

Szeretsz? Nem szeretsz?

Nem-e? C'est pas vrai. Nem hiszem el! Tu m'aimes pas!? Ilyen nincs! Felhördült, megszakadt a szíve, nyilván. A mozgólépcsőről minden tilalom ellenére odapislantottam, hogy ezt meg mi leli. Erre föl még magabiztosabban háborgott: ő is ember, és az embereknek szeretniük kell egymást, ő úgy tudja, hogy ez a bibliában is meg van írva, valami ilyesmivel jött elő. Attól hogy ő fekete, még lehet szeretni. Egy kis chaleur humaine még neki is jár. És merészen mellém nyomult, a kétméteres távolságot is mellőzve. Egy darabig még lógatta szomorú nagy kobakját, aztán már verte a mellét, hogy ő is egy valaki, egy quelqu'un. Nem vagyok nulla, bizonygatta. Itt mindenki dégueulasses et racistes, a rohadékok. De te ugye megbíazol bennem! Nehogy azt hidd, hogy át akarlak verni, előkapott a zsebéből egy gyűrött papírt, tessék, tedd el, hadonászott velem. Arrébb ugrottam, ő utánam, hogy az okmányát a zsebembe tuszkolja. Nem akarok semmi mást, csak meginni veled egy teát, és egy kicsit beszélgetni, ugye elhiszed, ugye megteszed, könyörögök! Hatalmas könnycseppek csurogtak barna arcából. Elszégyelltem magam, hogy még viszolygok is, mégiscsak egy síró ember. Jó, igyunk meg egy teát. A férfi örömeiben többször elmondta, hogy hívják, és tovább lobogtatta az útlevélféleségét. Tu viens d'où? Beszélni kezdett valami faluról, ahol született, talán Kongóban, a törzsi háborúról, valakik harcolnak valakik ellen, két érthetetlen nevű törzs, de az övéinek van igaza, az egyszer biztos, mert a másíkok gonoszok, az összes testvérét megölték. Már jó ideje róttuk a teljesen egyforma, koszos utcákat a Bastille környékén, mikor egy kapu előtt a férfi hirtelen megállt. Na, akkor feljössz? Ugye? Elbizonytalanodtam, nem erről volt szó, ez nem egy café. Megígérted! Gyere fel, esküszöm, hogy nem akarok mást, csak egy teára, ahogy megbeszéltük, esküszöm, je te jure! Tiens mon passeport, kezébe adom az életem, jelents fel a rendőrségen! Azon kaptam magam, hogy azt mondom, hát jó.

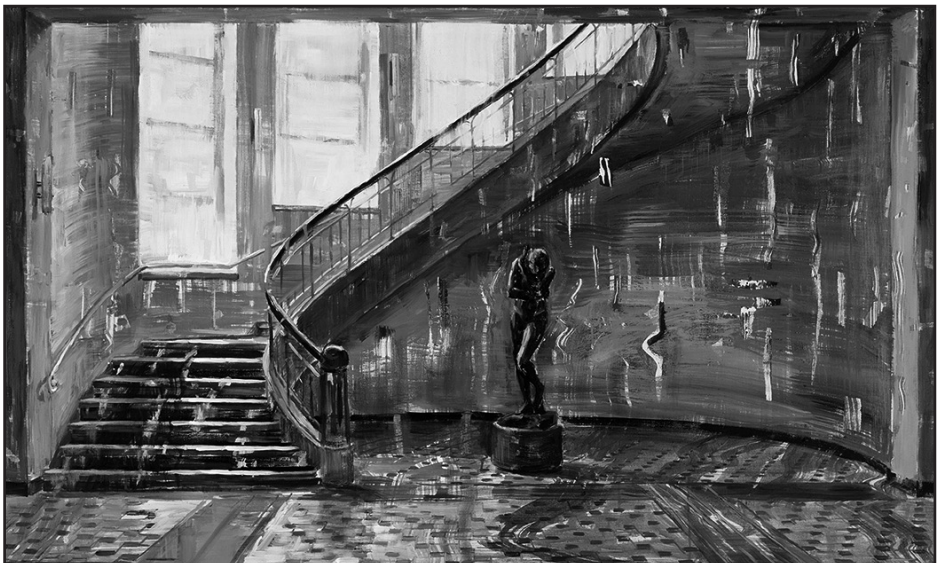
42

Nyekergő falépcső vezetett fel az egyik manzárdszobába. Szék nem volt benne, nem is fért volna el, csak egy ágy meg egy túlméretezett gardrób-szekrény. A férfi a tűzhellyel vacakolt, nem akart meggyulladni, én jobb híján leültem az ágy szélére. Áporodott volt a levegő, most már gázzszaggal átítatva, de amúgy szép rend, színes afrikai ágytakaró, afrikai miegymás a falon. Szerettem volna kinyitni az ablakot, de nem akartam a mimózálelkületű házigazdát megbántani, még azt hiszi, hogy bűdösnek tartom, inkább a szájamon lélegeztem aprókat. Mintha megérezte volna a gondolataimat, szertartásosan meggyújtott egy vaníliaillatú füstölőt, amitől még a köhögés is rám tört, és némi hányinger környékezett. Akkor telepedett mellém a gőzölgő teásbögrékkel. Pórusos, olajos, sötét bőre a vastag nyakán és a vastag, izmos karján közvetlen közelről elkerülhetetlenül tárult a szemem elé, na, akkor belém hasított a jeges frász. Mint egy kés. A kétségbevonhatatlan, nyirkos életveszély esete forog fenn. Kirohanni, messze az ajtó, reménytelen. Egy rossz mozdulat, és végem. Ha megérzi, hogy félek, elkap. Ültem moccsanatlan dermedtségben. Fegyelmezetten kortyolgatni a teát. Finom, mondtam, és újfent érdeklődni kezdtem időhúzás végett: a szülei? Őket is lemészárolták, mutatta, hogy vágta át a nyakukat, nyekk. Az elbe-

szélés hevében, a borzalmas jeleneteknél közelebb húzódott. Mikor hozzáért a vállamhoz, ránéztem az órámra, ó, milyen késő lett, mondtam makulátlanul raccsoló errekkkel, pardon, attól tartok, hogy a legsürgősebben távoznom kell, mert olybá tűnik, hogy vacsoraidő van, l'heur de table. Már álltam is fel, és kopogó, lágyan ringó, mégis feszes járással megindultam az ajtó felé. Hiába, pontban hétkor, sept heure pile, nálunk a leves tálalva, sajnos, malheureusement, de felírom a telefonszámomat. És már kint is voltam. Kopogó, lágyan ringó, mégis feszes járással vonultam le a lépcsőn, és tovább a már sötét utcákon. Csak a kivilágított Place de la Republique-en kezdtem el lélekszakadva rohanni.

Másnap egész nap a telefonhívástól tartottam, minden csörrenésre öszszereztem, te jó ég, mit mondok neki. De szerencsére nem hívott. Aztán valami mellékszálon kiderült, hogy tévesen írtam fel a nagybátyám telefonszámát, két számot összecseréltem. Akkor ennek a fickónak befellegzett. Én voltam az utolsó szalmaszál, belém vetette minden bizodalját, és tessék, átvertem. Azt hiszi, hogy szándékosan adtam rossz számot, hogy lerázzam. Végképp oda az emberiségbe vetett hite szegénynek.

Visszamentem a Bastille környékére, hogy megkeressem, de nem tudtam a címét, és a házát sem ismertem fel az egyformán négyemeletes, koszlott, szürke épületek között. Egész délután köröztem a szemerkélő esőben, ismerősnek tűnő kapukban betűztem a névtáblákat, hátha felismerem a nevét, amit persze elfelejtettem, vagy eleve meg se jegyeztem. Sötétedésig nem adtam fel a reményt, hogy valahogy mégis megtalálom, vagy talán szembejön velem, és akkor megmondom neki, hogy nem akartam becsapni. De nem találkoztunk. Bőrig ázva hazamentem, végtére is ennél többet nem tehetek. Már vártak a vacsorával, veau marengo volt rizzsel.

Ghyczy Dénes: Akademie

Eszter öröksége

(Örökség) Mindig védtem az anyámat apámmal szemben. Apa néha nagyon csúnyán beszélt anyuval. Meg úgy beszélt vele, mint a gyerekekkel. Mintha a tesóm lett volna, nem a mamám. – Véded az anyádat – mondta sokszor apám. – Na megveszem neked ezt a hatalmas macit, ha megölelsz. – De én nem akartam megölelni az apámat, nem akartam megpuszítani. Szégyelltem őt, mert öreg volt és hisztis. Féltem a halálától, de nem tudtam elképzelni, hogy meghal. Azt hittem, hogy a teknőseimet jobban szeretem, mint őt. Mikor meghalt az apám, fuldokoltam.

A temetésen volt egy kis vita. A rabbi azt mondta, hogy ne dobjam apa után a rajzaimat, hogy nem szokás, de a hitközség vezetője beleegyezett. Valaki megjegyezte, hogy kicsit zsidós az arcom, hullt a föld meg a rajzaim a mélybe, tudtam, hogy nem érik el apát.

A gyerekpszichológus inkább csak anyámnak segített. Intézett helyette mindent. Árvaságit, gyorssegélyt, ügyvédet a félig-meddig tesómmal szemben, aki egyidős anyával. Mert a harc máris elkezdődött az örökségemért.

A bátyám üvöltött anya telefonjában. Alá akart valamit íratni vele, amitől anya szerint a pénz kifolyna.

44

Anya el akar vinni az ügyvédhez, aki ingyen segít, ez is segély. Anya vinne magával mindenhová, mint a véres kardot. Majd sajnálni fogja az ügyvéd a szegény árva kislány anyját.

Gyűlölöm ezt.

Apa a halála előtti napon is kiabált anyuval. – Egy kiskanalat akarsz megmenteni, mikor süllyed a hajó? – kiabálta apám anyámnak, nem tudom, miért. Ha mindenki meghal, akkor sem megyek el az ügyvédhez.

Anya elájul. Játékból ájul el, mert nem megyek. Azt mondja, nem az örökségért csináljuk, jönnöm kell, mert nem akarja az aláírásával támogatni a pasikat, akik elpusztították a könyvkiadót. Szóval olyan embereket, akiktől fél. Tudom, hogy a masszörzalonosoktól fél, hallottam, mikor a nagyival erről beszélgettek.

Hétfő hajnalban betörték az irodába. A bezúzott faajtók, a rácsok nyitva. Apa folyton attól rettegett, hogy betörik az ablakunk, mert zsidók vagyunk, de most nem látszott rajta, hogy fél. Apa meg volt sértve, amiért a rablók nem vittek el semmit, még a festményeket sem. Másnap Apa meghalt az idegességtől.

Az ügyvédnél ücsörgök. A falakon hipermodern képek, hatalmas nemi szervek, vagy csak én látom úgy.

Az ügyvéd annyit mond anyának: – Ne írjon semmit alá, ez az egész nagyon szürreális.

A monitort figyeli. Most én is nagyon figyelek. Anyámnak a bátyám beltag-

ságát kellene aláírnia, mint kültag. De anyám kültagsága már rég megszűnt.

Ma a gyámhatóságon voltunk. Kézfogás, csókolom, nem érdeklek. A gyámnőt nem érdeklek. Azt hiszem, azért, mert a félig-meddig bátyám házasságon belüli gyerek, én meg kívüli vagyok.

– Tessék, itt írja alá – bök egy papírhalmaz tetejére a gyámnő. Anyám nem ír alá.

– Maga akadályozza a cég munkáját! – kiabálja anyámnak a gyámnő. – Így sérti a gyermeke érdekeit!

Mikor lesz már ennek vége?

Apámnak fehér angyalszárny haja volt, amikor pici voltam. Később lobogott, mint egy prófétáé. Aztán egyre rövidebb lett a haja. Végül befért a sapkája alá, amiből csak hatalmas orra látszott ki, mely majdnem eltakarta ijedt égszínkék szemét. Apám hosszú-hosszú verseket írt, amiket csak most kezdek érteni, mikor már nem él. Nagy fej volt az apám.

Most meg az anyámat utálom.

Anyám újabban suliba jár (eddig apámnál dolgozott), mást se csinál, csak a jegyzeteit vacakolja, esszéket ír, meg sóhajtozik, hogy meg fog bukni ivritből, és hogy a bibliai hébert sokkal jobban szereti.

– A Mitó mamája éjszaka is varr azért, hogy a Mitó suliba járhasson – mondom egyik este, miközben a *Barátok köztöt* bámuljuk.

– Én meg kiharcoltam az örökséged, tizenhatmilliót – magyarázgatja anyám.

– Ezt rossz hallgatni.

45

(*Hetedíziglen*) Ha tizennyolc leszek, elhúzóok innen. Megfenyegetett az anyám, hogy megír engem. Azt visítottam, hogy én akkor felgyújtom a házat, nem lesz belőlem retkes elbeszélés.

Elhúztam a suliba.

Ahogy kitettem a lábam, állítólag dörömbölni kezdett a kéményseprő. Anyám azt hiszi, hogy tele van a lakás a titkosszolgálat cuccaival. Titkos lehallgatók, webkamerák, megymás. A titkosszolgálat vette az adást, hogy én miket kiabáltam, és már küldtek is egy kéményseprőnek álcázott szörnyeteget, hogy kinyírja anyámat. Az egész világ csak és kizárólag vele foglalkozik!

Omén.

Ez az oménezés még a zsidó suliban ragadt rám. Na de ez felejtős. Nem szeretek arra gondolni, hogy zsidó vagyok. Anyám felbassza az agyam a zsidó filozófiaival. A nagypapa az egyetlen viszonylag normális ember a családban és ő nem zsidó. Őrá fogok hasonlítani.

*

Holnapután tárgyalás a suliban, és anyám olyan, mint egy zombi. Kimenni nem akar a lakásból, még a szemetet se viszi le.

Stócban áll a szemét az előszobában, mert én meg undorodok hozzányúlni.

Anyu szeme alja ráncosan csüng, a pofacsontján feszül a bőr, a vastag szája kicsücsörít az arcából, kétoldalt ráfittyed a bőr a szájára.

Halálfejeket rajzolok egy idő óta.

Ki fognak rúgni a suliból, ha nem jön el arra a retkes tárgyalásra. De ha így jön... megőrülök!

Hétfőig fölhiszhalom.

*

Én is félek. De amit fesselek, az nem én vagyok. Az a fű. A tanárom is csinálja. A fű gyógyít.

*

Azt álmodtam, hogy vérben gázoltam. Az, hogy szadista módon megszagattam valakit! Te jó ég! Ez jó volt nekem?! Fasiszta lettem? Vagy náci, mint a dédapám?

*

Gyűlnek a piperecuccok. Anyunak nem tűnik fel. Úszik a lakás a parfümbűzben. Sebes mozdulatok, koncentráció, reflex, gyors helyzetfelismerés teremtette hajlakkok, arckrémek a polcokon, a kanapén.

46

Több százezres érték a lakásban, és anyu nem látja, nem érzi azzal a megvakult orrával.

Anyuuuuu, tolvaj a lányod!

De legalább csinál valamit!

*

Biztos tudják a suliban, hogy elkaptak. Ráadásul ott van a sok igazolatlan. Anyu könyörgött Nagypónak a telefonba, hogy értesse meg velem, mi a helyzet. Hogy már tizenhét vagyok, és el kell viselnem a titkokat.

Azt, hogy nem tudhatom, mért is szorult be a lakásba, és mért nem főz. Nem tudom, mit válaszolt nagypapa, de kis csend után anya azt kiabálta, hogy négy-öt-hat ember küzdött a kegyeiméért gyerekkoromban, és neki ezért nincs tekintélye.

*

Nem veszek anyunak WC-papírt. Nem a tekintély kell neki. Nem az, hogy én ne drogozzak, ne keveredjek rossz társaságba, és hogy ne legyek rasszista. A frászt! Ő valójában a WC-papír miatt könyörög. De nem kap. Nem kap, míg ki nem mozdul a lakásból.

*

Nagypapa kipakolt a sulitárgyaláson. Összevissza hazudozott anyuról, hogy engem mentsen, mint anyu áldozatát, aki nem hagy engem még aludni se, és emiatt reggelenként hasogat a fejem. Soha nem fáj még a fejem.

*

Anya valahogy megoldja a dolgait WC-papír nélkül, de azért néha megemlíti, hogy hozhatnék.

*

Ütközik a zenénk. Okés. A klasszikus zene nem rossz. De így, az én zenémmel néha elég gáz.

És olyan, hogy csönd, egyszerűen nem létezik itt. Éjszaka is zümmög a lakás.

*

Megölöm azt a vén tragacs rádiót.

Ha anya ideges napközben, akkor begerjed a rádió. Szakad az elektromosság anyáráról, mint az izzadság, a rádiója meg hápog, sipít, meg kell veszni tőle.

*

A rádió híd anya és a világ között.

*

Nagyapó mostanában ontja az e-maileket Csabáról. Szerinte alá kellett volna írni anyának azt a megállapodást, ami miatt a félig-meddig bátyám balhézott, aki mellest annyi idős, mint az anyám. Nagyapa szerint akkor is alá kellett volna írni, ha nem tiszta az ügy.

Nagyapó szerint attól zsongott be az anyám, hogy apám meghalt, bár ez évekkal ezelőtt történt. Akkoriban folyton zenélt anyu mobilja. A félig-meddig bátyám ordítva fenyegetőzött benne az aláírásáért.

*

Ruzsitól kaptam bakancsot. Acél van benne. Többcentis talpa van. Jó félelmetes a kinézetem.

*

Húzok egy vonalat. Még egyet. A semmiben húzkodom a vonalakat. De nem. Nem tudom lemásolni a girhes oroszánt. Csáléra áll a farka. Az arca. A tanárom ki fogja dobni.

*

– Csukd be a szemed – mondja anyu. – Rajzolj csukott szemmel.
Ez jó.
– Rajzolj erővonalakat, amik megvédenek.
Jó érzés.

Pontokból, vonalakból áll a világ.
Súlypontokból és erővonalakból.
Ezek az energiák mint a gejzír törnek fel Békéscsabán, a kertben.

*

Mikor rájöttem, hogy Anya azért nem eszik, mert nem talál munkát, elhátároztam, hogy boncolóorvos leszek. Ebből jól meg lehet élni.

Előkotortam a neten Rembrandtot, és sok-sok hullát, ahogy beléjük hasít a kés.

Anya sóhajtozott, mint egy mimóza, hogy ezt nem lehet elviselni.

– És apu tényversei? – kérdeztem. – Apa talán nem tocsogott élvezettel a Soá halottaiban?

– Nem!!! – üvöltötte anyu.

Délután bementem szakra, és most, pont most először azt kaptuk feladatoknak, hogy rajzoljuk le egy kéz csontvázát.

Anyu láthatóan megkönnyebbült. De én nem. Hajléktalanok leszünk, ha így folytatja.

48

*

Be fogom macerálni anyát a kórházba, mert Nagypapa szerint így meg fog halni.

Fűszálanya.

Eszi a levegőt. Tátog boldog révületben. Áradozik, hogy soha ilyen jól nem aludt. Régen mindig altatóval, és még úgy sem. Most meg anélkül.

Csak nehogy örökre elaludjon.

*

Veszélyes ez az egész. A neten találtam egy cikket, miszerint az anorexiás egy bizonyos idő múltán már hiába kezd enni, a szervezet képtelen beépíteni a fehérjét.

Fenyegetőztem, hogy orvost hozok vagy mentősöket, erre anya elkezdte elemezgetni a vérben tocsogós szadista álmom. (Mi a fenének mesélek el neki mindent.)

Anya lassan, óvatosan magyarázza: – Van reál-énünk, érzelem-énünk, ahol meghúzódnak az emóciók, és van... van az Ős-én, mely az erőt adja. Az öt világvallás és a görög etika, mind azért jöttek a világra, hogy az ős-én, a szado, a mazo kontroll alatt legyen.

*

Szeretem Dunakeszit. A parasztoakat. Ruzsi mamája, ha berúg, akkor is többet ér anyunál.

Elhúzóok innen a Bródyból, ha tizenennyolc leszek.

*

Anyu fejébe vette, hogy örökbe ad a Ruzsi anyjának. Azt flesseli, hogy megint itt van a holokauszt, titokban átvették a hatalmat a szélsőségesek, és én nagyobb biztonságban lennék a Ruzsiéknál.

– Előbb kórházba duglak – sziszegem.

– Mi a bűnöm? – kérdi.

– Elsősorban, hogy nem eszel – suttogom. – A te nem évésed olyan, mint az alkoholizmus. Ragadós.

– Ragályos – motyogja Anyu.

*

Anya behorpadt. Két ráncos árnyék a szeme alatt. A szempilláin undok váladék, mert alig iszik.

*

– Anya, Anya... én most bejöttem a nagyszobába. Ebbe a poros, papír-zsebkendő-gombócos rádiózajba. Tessék. Jól nézd meg a nyakam. Ha nem hagyod abba a hülye diétád, akkor kirántom a piercinget a nyakamból, és megdöglök. Mert szeretlek, te dög!

Anya arcán fölfénylik a döbbenet.

De akkor se, azért se, dafke nem eszik narancsot.

*

Telehordtam anyu szobáját kajával. Földimogyoró, sárga dióbél, tökmag zöldje, szotyí, narancs meg banán. Jó kis csendélet. De nem eszik a csaj. Csináltam rántottás sült krumplit. Nem kéri. Kiborít. Ki itt az anya? Én vagy ő?

*

– Miért nem mész le Csabára a Nagyiékhoz? Anya! Így nem bírok tanulni! Menj el!

– Ez nem akármilyen lakás – mondja anya lassan, óvatosan. – Nézd az üvegajtót. A faberakásokat nézd. Olyan egyszerű és bájos ívek. A tizenkilencedik század. Nézd ezt az eleganciát. Mikor szombat éjjel te a Ruzsiéknál voltál... ordító vadidegen emberek rázták a bejárati ajtót, akkor ezt az üveg-

ajtót bámultam, és arra gondoltam, hogy tizenhárom éves koromban is már ezt az ajtót nézegettem esténként. Nagyjából harminchat éve ismerem ezt az ajtót. Úgyhogy itt nem eshet bajom. Ha megőrzöm a nyugalمامat.

*

Anyu sokat okoskodik. De olyankor... szóval egyszer csak a csuklómhoz nyomtam a sniccet, dőlt a szememből a könny. – Vagy megeszed a narancsot, vagy... – Kicsavarja kezemből a sniccet, a tévé mögé dobja.

– Eszter – lihegi anya. – A kreatív gondolkodást és a szabadgondolkodást egy világ választja el egymástól... Mert... Szabadnak lenni néha nagyon nehéz.

Kezemben van a szétnyitott körzőm. Rámeredek anyára, izzadok, szétmaszatolódott a sminkem. – Anya! Látod ezt a karcolást? Ez csak a kezdet.

Csont és bőr őrült anyám rohan a telefonhoz. – Hívjam a mentőket?! – sívítja. Kész bohózat lenne ez az egész, ha én már nem a nyitott ablakban guggolnék, remegve, ugrásra készen.

Anya hozzám tapad, lehúzza az ablakból. Honnan a fenéből ez az erő, mikor nem kajál.

– Az utolsó szó jogán, hadd mondjam el – zihálja Anya.

– Igen – lihegem –, mond el, hogy miért nem kajálsz.

Anya hassal a gyerekszekrényhez tapad, rábólintja a fejét, kezét óvón a snicceren nyugtatja.

50

– Tudod jól, hogy a szemináriumban, a csoportomban volt egy kis antiszemitizmus. Ilyen fel-felfortyanó, suttogó gyűlés. És én filozófiaórán beszéltem a náci nagyapámról. Ezért a titkosszolgálat bekamerázta a lakást.

– Baromság – mondtam én. De most kivételesen érdekelni kezdtek a baromságai.

– A titkosszolgálat együttműködik a szélsőségesekkel – mondja anya rekedten. A beépített főnökük vagyok. Kényszerfőnök. Ha eszem, az jelzés nekik, hogy öljenek. Hogy zsidót öljenek. Ezért nem kajálok.

– Meg akarsz halni – mondtam.

– Nem! Azért nem eszem, mert mindennél fontosabb nekem az élet. Mert itt ebben az országban egyszerűen nem lehet megtisztulni. Félvér vagyok, érted? Zsidók közt náci, antiszemiták közt zsidó. És ha szembekerülök a zsidó anyámmal, vagy a zsidó apáddal, vagy az apád zsidó feleségével, vagy a zsidó bátyáddal, akkor is rohadt nácinak érzem magam.

Csak bámultam őt. Mert valahányszor kibontakozott a téveszméiből, mindig olyan volt majdnem, mint a régianyú.

*

(Remember) Sosem voltam igazán az anyja. A tesója voltam inkább, főleg, mikor be voltam szorulva a lakásba. Azóta végképp nincs előtte tekintélyem.

A szeme, a tekintete, ami mögött szikrázó egek nyílnak, kissé bumfordi orra és kedves puha szája őrzi az apját. Mintha halála után lánykává vált volna.

Eszter nem akar emlékezni a félelmeire, a kétségbeesésére, hogy becsapnak és megölnek mindannyiunkat, az egész családot, ezért rohantunk Csabára. Most, köszöni, jól van.

Megmutattam neki a kéziratot a nagyijáról meg a nyilasházról. Zúgtak a fák, miközben olvasta. Zúgó erdő a szanatórium.

– Ezt nem lett volna szabad elolvasnom – dühöng a lányom. – Mindig csak ezek a zsidó dolgok. Másról nem tudsz írni. Utálom! Hagyj!

– Nincs morbusdata – mondta mostanában az orvos.

(A titok) A szanatórium olyan, mint egy üdülő. Így első pillantásra. Ezeréves tölgyek között piros cseréptető.

Eszter nem beszél magáról. Ha megkérdezem, hogy van, azt válaszolja: Jól vagyok. Ha valamit nem kaphat meg, azt válaszolja: Értem.

Kék tekintete is néma, majd hogyan kifejezéstelen. Csak a haja, a zsíros, fésületlen, borzas haja árulja el, talán a haja.

Tablettákat erőltetnek belé, mint gyerekbe a spenótot.

A cigaretta az ütközőzóna. Nem adhatok Eszternek cigit, ez szabály a sok-sok szabály között.

Én leadom a cigit minden látogatás elején. Az apám meg a rokonaim nem. Őket szereti, engem egyre jobban utál.

Egyszer már kitiltottak innen, mert adtam neki cigit. Gyűlölöm a cigisdobozokon a képeket, halottakat adok le a nővérszobába, rákos tüdőt, beteg szívet.

Alig van köztünk kapcsolat. Az orvosokkal se beszél. Hallgat. Hallgatag. Kikönyörgöm, hogy vigyék pszichológushoz, kigördül a betegszállító, azt hiszem, élvezi az utazást a szanatóriumtól a kórházig, bámulja a mélykék eget, de nem beszél. – Ez így van – magyarázom kétségbeesetten a pszichológusnak a telefonban –, én is így voltam ezzel, hallgattam éveken keresztül. – A pszichológus legközelebb letagadja magát, mikor hívom. Esztert alkalmatlannak tartják. Nem tudom, mire, gondolom, a gyógyulásra. Csak ez a folytonos torzszalkodás ne lenne. Eszter szívja a nikotint, mint fuldokló az oxigént.

Nem tudok aludni. Fázom és melegem van. Apámék egész éjjel tévénéznek, a gyereket végre hazaengedték, de már el is költözött itt Csabán abba a lakásba, amit az örökségből vettünk. (A pénz felét eltőzsdézte.) Fölkelek, leülök a monitor elé, megnézem a leveleimet, a közösségin egy meghívó, a félig-meddig páromról és a feleségéről egy fénykép. Néz rám a fényképről égszínkék, földöntúli tekintettel, ahogy szokott, ő, a félig-meddig, Eszter apja. A feleség nekidől, az arca a vállán, játékosan néz rám, mint azelőtt. Szépek így együtt. És én is szép vagyok egyedül a sötétben, ahogy nézem őket a monitoron, ama túlvilági létben.

– Csók, anyósom – mondja Eszter élettársa másnap reggel a telefonba –, a lányodat ártatlanul lövik az injekcióval, én jó hatással vagyok rá, viszem horgászni, megnyugszik velem a folyóparton. Anyósom, ne haragudj, de ez az igazság. (A férfi csupa ideg picike ember. Nem ad bele a rezsibe. Nem és nem. Néha hazaküldi Esztert – menj haza anyádhoz. – Olyankor pár napig

nálunk lakik.) Az élettárs most várja, hogy válaszoljak, a kagylót átveszi tőle Eszter. – Tőled lettem beteg – mondja nekem a gyerek a telefonba, ahogy én mondtam anyámnak régen. Fáj, de jó is, mert végre valamit kimondott, anynyi év hallgatás után.

(A fénykép) Nem hasonlít rám. Vékony arc, a lányom kirúszozta a szám, meg kifestette a szemem. Üres félelem. A lányom csinálta rólam. Anyám is félt tőlem, én is félek a lányomtól, ez van a képen. De én akkor is, ha nem veszekszünk. Egy idő óta ellenem hangolják. Nézem a képet, hátha megszépülök. Ezt küldtem be az újságnak, ilyen facebookos lájkolós kipoztolásra, nem volt más. Apám komoran fogadta az ügyet, nem szereti a Facebookot. Lenézi élből. Én már ötszázadszor megyek föl a Facebookra, búvölöm a képet, de egyre jobban félek ott a fényképen, apám szerint ez már beteges. A fák harsány zöldje a hátam mögött, a szürke ingem lecsúszik a vállamról, púpos is vagyok, meg lefelé nézek, Dana barátnőm szerint, mint aki a bárd alá hajtja épp a fejét.

(Szorongás) A csodarabbival szeretnék foglalkozni, picit megváltoztatni a főszereplő külsejét, környezetét, hogy ne lehessen ráismerni a rektor úrra, mert hát én csak félig-meddig vagyok zsidó, és nem írhatok zsidókról, ismert zsidókról ilyen kritikusan, azt hiszem. Itt kis hazánkban nem. Mert itt más az akusztika, mint, mondjuk, Amerikában. Fülledt kis ország ez.

52

Amúgy szeretem ezt a lepusztult csabai házat. Egy ócska vitorlásra emlékeztet. A cseresznyefát is szeretem, a kert biztonságos nyugalomát, a nyuszibörtönt, a kis ösvényt, mely a szikrázó alföldi ég alatt a vetemények közt vezet hátra a gyomos, magas fű közé, ahová el-elvonultunk a gyerekekkel cigizni, míg a társa ellenem nem fordította. A kutyát is szerettem, ahogy rárontott az emberre, még kölyökkorában. Már békén hagy a kutya, unalmas alaknak tart. Ha meglát, nagyot legyint a lelke, mely izgatott volt, hogy jön valaki, de az a valaki csak én vagyok, semmi hancúr, mert lusta vagyok lemosni magamról a sárt, a nyálas kutyapofát, szóval messziről szeretem a kutyát.

Az anyu öreg és beteg, valahogy egymáshoz öregedtünk. Anyám a gyerekem. De megint rossz anya vagyok. A saját írásom olvasom neki.

– Nem szeretem a náciakat – sipítja. – Minek írsz nagyapádról, mikor nem is ismerted. Mit foglalkozol annyit azzal, hogy náci volt. – Anyu szorong az alkonyattól, míg sötétbe nem borul a szoba, akkor álomba szorongja magát. Túlérzékeny vagyok, mintha nem lenne bőröm, mintha nem állnék másból, csak az idegsejtek csillagaiból.

Reggel Proustot olvasom anyunak, hagyja. Jó akar lenni hozzám. Proust szorongásai felragyogtatják a tárgyakat, a fákat, a csodarabbi igazi rabbi lesz, a rózsaszín lavór a Vörös-tenger. Naponta átkelünk rajta.

Nem mertem mondani

Fáj a lábom. Nem tudok menni a templomba. Nem láttam az új papot még, pedig igen megnézném. Az uram soha nem szerette, mikor mentem. Azt mondta, minek megyek a papokhoz. Aztán már nem mondta. De nem volt féltékeny. Én szerettem a papokhoz menni, beszélgetni velük.

A bérmakeresztapám miatt lett az uram az uram. A bérmakeresztapám átnősült a szomszéd faluba. Sokszor járt haza. Egyszer aztán meséli, hogy összeismerkedett valakivel. Egy asszonnyal, akivel igen jókat beszélgetnek. Az asszony feleséget keres a fiának, mesélt neki rólam, ilyen kedves vagyok, olyan kedves. Hiába mondtam neki, hogy nem akarok én férjhez menni.

Ez az asszony engem ismeretlenül megszeretett. A fia akkor még katona volt. Fogoly. Az asszony igen lelkes lett, mondogatta a bérmakeresztapámnak, ez a lány jó lenne a fiának, amikor majd hazagyün. Mert igen bízott benne, hogy hazagyün. Így is lett, 47-ben meggyütt a fogságból, novemberben már mentem vele a búcsúba.

Így történt, ahogy mondom. Mert ahogy meggyütt, az anyja mondta neki, menjen el azt a lányt megnézni. Akkor már a bátyja udvarolt nekem. Hozta nekem a tökmagot, mert magozták akkor a tököket, aztán egyszer azt mondta, ha nem gyünne értem az öccse, akinek hát szánva vagyok az anyjuk által, akkor majd ő vesz el. Aztán még ott volt a Balogh is, az is járt oda, hát, mondom, most a három közül ki lesz vajon, aztán a Jóisten tudta, hogy legyen.

Abban az időben nem úgy volt, hogy a lányokat megkérdezték. Apám nem akart bálba se elengedni, még búcsúkor se, annyira visszafogták akkor a lányokat. De a bérmakeresztapám annyit beszélt a fejének, hogy végül elmehettem. Hát ott mennyi ismeretség kell, beszéltem, mennyit, pár szót az asszony fiával. Vasárnap már el is gyütt hozzánk. Nem akartam, húszéves voltam, eszembe se volt a férjhez menés, de azt mondták az anyámnak, a Rozika már húszéves ám, nem gondolja, hogy férjhez kell adni? A falu így volt abban az időben.

Az uram anyja igen kedves asszony volt, barátságos, szeretett azután is, hogy megismert. Az uram is jó ember volt. A testvére nem köllött volna a világerért se, igen szeretett inni, sokszor volt részeg. A Balogh meg elmaradt akkor. Az nem ivott, az nagyon jó ember volt. Később megint idejárt, pedig már megvolt a felesége. Nekem meg megvolt a férjem. Milyen jó lenne, mondta, hogyha mi összeszállnánk. Akart volna mindent, de azt nem szerettem, hogy tette magát, hogy ő valaki. Mikor az uram nagybeteg lett, és itt haldokolt, akkor is mindennap elgyütt. Aztán mikor meghalt az uram, utána is. Nem bántam végül is, lett kivel elbeszélgetnem.

Az uramnak volt valakije a háborúba menése előtt. Négy évig. De mikor elvitték őt katonának, az elkurvintotta magát. Egy német föl is csinálta, elment elvetetni, vérzett, úgy jött haza, látta az egész falu. Az uramnak,

mikor meggyűtt, szóltak, hogy mondjon le róla. Elsőre nem akart. Pedig nem volt a menyasszonya, csak udvarolgatott neki négy évig. Üzent neki a nő, hogy férjhez ment, de abban a pillanatban elválík, ha az uram vele akar lenni. Az uram anyja elzavarta. Erre elátkozta őt. Tudott praktikákat, mert az anyja valóságos boszorkány volt. Idegyűtt például a kisajtóhoz, mikor már én is itt laktam, benn feküdtünk az urammal, és kukoricát potyogtatott a kisajtóhoz. Hogy az majd rosszat hoz ránk. Meg is haltak reggelre a tyúkok, az igaz, meg a ház is azért égett le korábban, már az is amiatt volt. Az uram összeszedte a kukoricákat, én meg a paptól kértem segítséget. Azt mondta, imádkozik értünk. Aztán egyszerre csak abbamaradt az egész, a nő eltűnt.

Én nem hoztam elő őt az uramnak többet, egyszer se. Nem akartam haragot gyújtani. Elég volt nekünk a leégett házban meghalt ember szelleme. Az azért lett szellem, mert szeretett engem. Megjelent majdnem mindennap. Hogy valóságosan volt benn valami a szobában, vagy sem, nem tudom. Valami volt. Az uram is látta elsuhanni. Suhant befelé a szobába.

Nem a közös házunk égett le, hanem az, amiben fölnőttem. Az esküvőm előtt két héttel. Volt egy zsúpos istálló a szomszédban, onnan jött a baj. Épp a fátyolt igazgatták a fejemre, hogy hát jó lesz-e úgy, vagy amúgy, akkor kezdtek kiabálni, hogy ég a ház, ég a ház, kifelé, kifelé! Jaj, Jézusmária, szaladtunk, mindenki rohant, pakoltak ki, szekrény, ruhák, ki az utcára, rakták le a dolgokat az árokba amilyen gyorsan csak tudták, mentettek mindent, pakoltak ki. A Rozika dolgait, azt mentsétek, mondták, mindenki az én dolgaimat cipelte. Később a kedves plébános találta meg az árokban a nyakláncomat, a gyűrűket, ő adta vissza. A szomszédban, a zsúpos tetős istállónál disznót akartak pörkölni, de olyan igen alacsony volt, hogy valahogy begyulladt, és pont úgy hozta a szél, hogy a mi házunkra hordta a szikrát. És a Pista bácsi, az csak hordott ki mindent, és kiabáltak neki, hogy Pista bácsi, jöjjön ki, ne menjen már vissza, de az csak mondta, hogy a Rozika kelengyjét meg kell menteni. Nádtetős volt a ház, egy nádparázs ráesett, elvitték a kórházba, de meghalt.

Nagyon szeretett engem, sokat beszélgettünk. Behívott magához, először mikor úgy tizenhárom lehettem. Nem akarok rosszat mondani róla, szeretett nagyon, meg is halt miattam. Nem miattam, inkább az átok miatt. Ő lett a szellem, a Pista bácsi. Két hónappal később kezdődött. Akkor suhant először. Az uram is látta. Nem mindennap, de gyakran. Aztán már féltünk. Mondtam anyámnak, ő nagy szentes volt, erre ő megkérdezte a papot, mit csináljunk. Az meg azt mondta, szenteltessük föl a házat. A szalmazsákokra rakjunk keresztet. Engem is behívott a pap, mondjam el, mi van, hogy van, akkor aztán elmeséltem neki mindent. Mondom neki, plébános úr, ez igazság? Ez lehetséges? Persze, azt mondja. Mindenkinek van egy jó szelleme, meg egy rossz.

A mi papunkat is megkérdeztem, az is azt mondta, bizony, így van. Sokat imádkozzak, meg menjek be hozzá, részletekben mondjam el, mi hogy történt. Az uram erre jó nagyot káromkodott, mikor hallotta. Hogy minek megyek be mindig a papokhoz. De én bementem. Vissza is mentem hozzá többször, az meg megint elkérdezett mindent. Sokat vigasztalt, azt mondta,

imádkozzak, ő is fog. Nem is gyűtt többet a szellem. Abban a nyárban még volt, ősszel is volt, télen is, de aztán már nem. Úgy suhant, itt meg ott, csak suhant, meg mutogatott a szoba sarkába, mintha mondani akarna valamit.

Volt egy idősebb pap is itt, mikor idekerültem. Igen szerettem a templomba járni, főleg gyónni. Egyszer is gyónni akartam, mikor behívott magához. Azt mondja, hát maga olyan szép kislány, idevalósi? Ez még az elején volt. Mondtam neki, nem. Hát azért nem ismerem, hát akkor hova? Mondom, hova. Hát miért vagyok akkor itt? Hát mert idehoztak férjhez. És kérdez, és kérdez. Én sokat gyóntam már addigra, de olyanokat, amiket ő, soha nem kérdezett senki. Nem is mertem megmondani az uramnak, nem engedett volna el többet misére. Plébános úr, mondtam egyszer, nagyon sokat vagyok én itt benn, mit szólnak kinn a többiek? Erre gyorsan meggyóntatott. Milyen szép kislány, ezzel kezdte mindig. Meg hogy csak egy kicsit menjek be. Egyszer említettem az uramnak később, de csak annyit, hogy beszélgettem megint a pappal, erre jó nagyot káromkodott.

Igen sok pappal volt dolgom. A templomban segédkeztem nekik, meg máshol is találkoztunk, az uram ezeket nem tudta. Sok kispap volt, azok közt akadtak közeledősek, csak azt nem tudom, honnan tudták, hogy engem be lehet hívni, hogy tudták ezt átadni egymásnak, de nem mondok rosszat egyikről se, szeretem a papokat.

Egyszer, mikor kórházban voltam, ott is előkerült valahogy egy, az anynyira érdeklődött, hogyan vagyok, miképp vagyok, járok-e templomba, hogy aztán egész délutánokat elbeszélgetett velem. A végén már úgy szólítottak ki a nővérek minket a szobából, amit talált, hogy nyugodtan lehessünk. A végén mondtam neki, tisztelendő úr, maga hogyhogy ennyire ráér mindig, azt mondja, estére lesz csak mise, addig szeretne velem beszélgetni. Neki is elmeséltem a szellemet, azt mondta, hogyne lenne ilyen, sokat imádkozzak. De akkor már rég nem gyűtt, csak elmondtam neki a múltat.

A szülőfalumba néha visszajártam, ott is voltak káplánok. A lakodalomban mindig, arra mindig mentem. Vártak már. Volt köztük egy kis káplán, arra emlékszem, nagyon jól beszélgettem vele, egyszerre csak megjelenik az uram, követett. Odagyün, hogy gyere, megyünk táncolni. Nem mondta udvariasan. Szegény tisztelendőt ott kellett hagynom, igen sajnáltam.

Sokat voltam papok között, akadt ilyen, akadt olyan. Az uram nemigen volt féltékeny rájuk, vagy nem vettem észre, lehet, hogy az volt. A kis káplán előtt csúnyán beszélt, káromkodott is, ez igaz. De velem sose pörölt. Nem mondom, hogy nem volt nézeteltérésünk, de nem tudott haragudni, az volt a nagy szerencse. Én igen, én tudtam. De most már nem tudok, hát kire haragudjak, 91 éves vagyok. Imádkozom, ne fájjon úgy a lábom, igen jó volna megnézni az új papot.

Hogyan tovább, ellenzék?

**Pódiumbeszélgetés Donáth Annával,
Vadai Ágnessel, Korózs Lajossal és
Tordai Bencével, a moderátor Pikó András***

Pikó András December 12-e fordulópont volt a magyar belpolitikában, hosszú idő után együttműködő és a megszokottnál hatékonyabban politizáló ellenzék jelent meg előttünk. Igazi meglepetés volt ez, mert az ősz azzal telt, hogy arról vitatkoztunk, mit keres az ellenzék a parlamentben, stabilizálja-e a rendszert ezzel. Mindenféleképpen magyarázatra szorul, hogy az őszi hónapokban mi történt. Volt-e tudatos előkészítés, vagy a kétségbeejtő helyzet miatti spontán együttműködés hozta létre a decemberi akciót?

56

Vadai Ágnes A munka törvénykönyve volt a fordulópont. Úgy tekintettünk rá, ami a magyar állampolgárokat alapvetően kizsákmányolja, és szembemegy mindazzal, amiben külön-külön is hiszünk. Ez már egy folyamat betetőzése volt, hiszen az azt megelőző hónapokban számtalanszor kísérletet tettünk arra, hogy az ellenzék azt a jogát gyakorolhassa, amiért ott van, hogy ellenőrizze a kormányzatot. Erre jó példa a honvédelmi és rendészeti bizottság, ahol folyamatosan a Falcon-gép ügyét szerettem volna megnézni, de lepatantunk a minisztériumról. Eljött

a pillanat, amikor azt mondtuk és éreztük, hogy valami más módszert kell alkalmazni. Lehet, hogy decemberre értek be azok az impulzusok, amelyeket a választók már áprilisban megfogalmaztak, nevezetesen, hogy már akkor meg kellett volna keresni az együttműködés lehetőségét. A munka törvénykönyve sok politikust nyitottabbá tett, és megvilágosodott az agyában az, hogy egyedül nem tudja tovább folytatni a küzdelmet.

Pikó E nap egyik hőse Tordai Bence volt, aki végig közvetítette az ülésteremben történeteket, ez nemcsak politikai értelemben, de a magyar nyilvánosság szempontjából is jelentős újítás volt. Ugyanez onnan, az ön szempontjából hogyan nézett ki?

Tordai Bence Már korábban világgossá vált, hogy nincs értelme tovább csinálni a parlamentesdit. December 11-én kaptam egy fontos és pozitív visszajelzést Mellár Tamástól, aki december 10-éig sokakkal együtt sípot vett a szájába, hogy a 2920 napirend-módosító javaslat törvénytelen lesöprése után szétsípoljuk az ülést. Azt mondta Tamás, hogy eleinte nem tetszett neki, amit „Tordai kolléga csinál, itt hepciáskodik, meg a miniszterelnök úrral tiszteletlenkedik, meg ezek a bohócorrok is milyen furák”, de most eljutott oda, hogy konzervatív professzor létére ő is sípot

* A beszélgetésre 2018. január 9-én került sor Budapesten, a Benczúr utcai szakszervezeti székházban – Donáth Anna a Momentum alelnöke, Korózs Lajos az MSZP elnökségi tagja, Tordai Bence a Párbeszéd szóvivője, Vadai Ágnes a Demokratikus Koalíció alelnöke.

vesz a szájába. Ilyen lelkiállapotban voltunk 11–12-e táján.

Korózs Lajos Volt az MSZP-frakciónak egy őszi felkészítője Sopronban, ott elmondtam, hogy ez az ős nem lesz olyan, mint eddig bármikor. Most is azt gondolom, hogy február 18-án, amikor Kövér László összehívja az Országgyűlést, semmi sem folytatódhat úgy, mint eddig, minden más lesz. Ha senki más nem fog erről gondoskodni, akkor majd én ott leszek. Nekem decemberben is volt javaslatom, öt vagy hat; néhány vezetőtársammal megbeszéltem a frakciónkban, hogy mit tegyünk az ülésteremben, végül a leglightosabbat fogadták el.

Pikó *Ha ez volt a leglightosabb, akkor mi lett volna a legkeményebb eszköz?*

Korózs Nem fogom feltárni, mert kiszivárogo, és készülni fognak rá. Decemberben azt láttam, hogy jó néhány képviselőtársunknál tényleg elszakadt a cérna. A fiatal Varga László például, aki kevésbé ismert, mint Kunhalmi Ágnes vagy Hiller Pista, önmagából kivetkőzve kiabált, mert-hogy Kövér erre okot adott. Nem lett volna ennyire kemény és durva, ha nem ilyen primitív házelnökkel van dolgunk, mint Kövér László. A biztosítékot az verte ki, hogy nem kaptunk lehetőséget a saját igazunk melletti érvelésre. Pontosan emlékszem rá, hogy minket hogy szívtak annak idején, éppen a mi tárcánkat, mert államtitkár voltam az előző két kormányban; karácsony és szilveszter között beküldtek 870 indítványt, amiből 370 vagy 380 a szociális tárcához érkezett. Most viszont nem

engedték megvitatni a módosítókat. Egyébiránt szerintem nem a munka törvénykönyve volt a legkeményebb, hanem a közigazgatási bírászkodás, amit közben ugyanúgy áttoltak, de nem az verte ki a biztosítékot. A lényeg, hogy adódott egy helyzet, és ha ezt nem veszi észre egy politikus, akkor menjen haza pogácsát vagy bejglit sütni.

Pikó *Eközben a Momentumnál nyilván látták, hogy mi történik, és hogy új helyzet van. Hogy született a döntés, hogy kívülről megtámogatják parlamenti pártokat?*

Donáth Anna A parlamenten kívül más mozt nézünk, ahogy a választópolgárok is egy picit más mozt néznek, mint a parlamenti képviselők. Miért mentek aznap az emberek a Kossuth térre? Látták, hogy végre történik valami. Nem kell hozzá különösebb politikai érzék, hogy megértsük, miért a rabszolgatörvény lett a tiltakozások szimbolikus ügye, és nem a közigazgatási bíróságok. Talán épp azért, amiért a médiatörvény vagy az Alkotmánybíróság jogkörének csorbítása miatt sem mentek ennyien az utcára. A jogállamiságot nem lehet egy mondatban elmagyarázni, a rabszolgatörvény viszont egyetlen szó. Gyakorlatilag díszletként kezelik az ellenzéket a parlamentben. Nem április 8-a, még csak nem is december 10-e óta, így van ez 2010 óta. Sokan nem értik, miért kellett ennyi időnek eltelnie, hogy miért próbált az ellenzék úgy viselkedni, mintha működő parlamentben és demokráciában élnénk. Kövér László sem tegnap kezdte a házelnökséget, tehát nem most kezdte

a vérlázító stílust alkalmazni és önhatalmúan eldönteni, ki mikor beszélhet. A Momentum április 8-a után is folytatta azt a munkát, amit elkezdtünk, a magyar társadalomban ezt a tökéletes politikai apátiát fel kell számolni. Ez nem látványos, a média által jól tematizálható munka, és sokan meg is spórolták az elmúlt időszakban. De mi nem spóroljuk meg: a közösségépítés, és az, hogy folyamatosan az utcán legyünk, a munkánk központi része. Miközben önmagában a tüntetés nem fog megoldani semmit.

Pikó Érezték, hogy itt teljesen más a helyzet? Annyira más, hogy ahhoz indokolt beszerezni jelentős mennyiségű füstbombát...

Donáth A füstképző, amit az utcán használtunk, egy módja a tiltakozásnak. Mindenkinek más az eszköze. Örültünk annak, hogy végre találtak maguknak eszközt a parlamenti pártok. Szembetűnő volt az újfajta együttműködés is, hogy összehangolják a tevékenységeiket. Folyamatosan rabszolgatörvényre hivatkoztak, ugyanazokat a paneleket használták, ugyanazokkal az egyszerű szavakkal mondták el, hogy mi a bajuk. Nem kezdtek el jogászkodni és technikai részleteket sorolni. A választópolgárok látni szeretnék az egységet és a pártok cselekedeteit. Most megmutatták, és ezt üdvözölte az utcán jelen lévő Momentum is. Nem volt kérdés, hogy azonnal kint voltunk a Kossuth téren.

Pikó Volt még egy kivételes nap, az, amikor az ellenzéki képviselők bejutottak az MTVA-ba. Kivéve a Momentumot, ők nem tudtak bemenni.

Donáth Viszont a Momentum találta ki, hogy menjünk az MTVA-székházhoz.

Pikó Én is ott voltam tudósítóként a székház előtti tömegben, és amikor kijöttek az épületből, bennem is felmerült, hogy ezt most miért is. Több volt abban a helyzetben, korainak tűnt a távozás...

Tordai Jó, akkor tömören, bent volt egy tucatnyi ember, akiknek az egyik fele már unta a banánt, és érezte, hogy patthelyzet van, nem fogunk semmi kézzelfoghatót elérni. A másik fele meg tudta, hogy ettől függetlenül szimbolikusan nagyon fontos ott lenni és fenntartani a tiltakozást. Aztán a szűk többség úgy határozott, hogy jöjjünk ki, és ez az, amiben megegyeztünk a lelegején, hogy bármit csinálunk, azt közösen tesszük. Én a magam részéről maradtam volna, ez így szakmailag szerintem nem tűnt profi döntésnek, végül aztán nem verte szét az egész eseménykort.

Pikó Milyen érv szólt amellett, hogy kijöjjenek?

Vadai Én már reggel kijöttem, mert meghirdettünk egy sajtótájékoztatót, és aztán elmentem harcolni a házbizottság ülésére a képviselők büntetése ellen, csak később tértem vissza, amikor már zajlottak a rettenetes események. A közös döntést üdvözöltem. A mieink közül többen ki szerettek volna menni a tüntetőkhez az utcára. Este, amikor még bent voltunk, többször is kijöttünk az épületből, pont azért, mert a tömeg egy része nem erőt, inkább erőszakot mutatott, szerettük volna egy

kicsit lenyugtatni őket azzal, hogy változatlanul tárgyalni szeretnénk. És akkor egy váratlan pillanatban egyszerűen kizártak bennünket az épületből. Én személy szerint annak az ódiomát már nem szerettem volna fölvállalni, hogy a biztonsági őrök újabb képviselőt bántalmazzanak, mert Varju Lacit, ne szépítgessük, megverték. Minden akció nagyon jó, de vannak pillanatok, amikor a helyesebb döntés a háborúban is az átmeneti visszavonulás és erőgyűjtés azért, hogy újabb, másfajta dolgot tudjunk csinálni.

Korózs Azt azért tegyük hozzá, hogy mindent rögzítettek. Végig filmeztek bennünket. Olykor-olykor otthagyták a kamerát, szóltam is Bangó Ildinek, hogy óvatosan beszéljünk, mert megy a kamera, csak nincs ott az operatőr! Eljátszották, hogy félrehúzódnak és beszélgetnek. Volt úgy, hogy Oláh Lajossal, Gréczy Zsolttal vagy Bencével beszélgettünk, és a kezemet a szám elé tettem, mert jeltolmáccsal bármit le tudnak olvasni. Kora délutánra már magunkat kezdtük ismételni. Akkor támadt az az ötletem, hogy akik jól beszélnek idegen nyelven, kinn az utcán nyilatkozzanak, ott volt a ház előtt egy csomó külföldi tudósító. Aztán verték meg Varju Lacit. Délután kétszer élőben bekapcsoltak a Klubrádió élő adásába, elmondtam, hol tartunk, mit csinált a szerencsétlen jegyző asszony, akin betegre röhögtem magam. Voltak ott azért furcsaságok. Amikor rendőrt hívtunk, kijött a kerületi kapitányság közrendvédelmi alosztályvezetője, de a biztonsági őrök nem engedték be, és a rendőr őr-nagy háromnegyed órán keresztül ott toporgott, mert a biztonsági őr volt

a főnöke. Értik a szituációt? Egyéb-iránt én is a maradásra szavaztam. Meg Tordai Bence is.

Donáth Ha nem csinálunk valamit bátran, abból nem lesz semmi. Kiröhögtek minket, amikor előző este kitaláltuk, hogy a Kossuth térről el fogunk vinni több ezer embert a Kunigunda utcába. A Jászai Mari téren egy picit megijedtünk, amikor csak kétszáz ember jött utánunk, de nem fordultunk vissza, hanem hátraküldtünk húsz embert, hogy terelje át a tömeget, és több ezer ember átsétált a tévéhez, ami azért nincs közel. Az, hogy egyszerű képviselők vagyunk a demokráciában, ezért demokratikusan játszunk, nem tartható. Hát nem arról szól ez az egész évek óta, de legalább december 12-e óta, hogy a Fidesz nem ért másból, mint az erőből és a konfliktusból? Nem a parlamenti vagy fővárosi közgyűlési felszólalásoktól vonták vissza az olimpiai pályázatot, hanem attól, hogy komoly erőt mutattunk fel a Momentummal. Nincsenek demokratikus szabályok, nincs olyan, hogy a képviselő képviselőset játszik, mert ez már megszűnt. A tiltakozásnak pont attól lett ereje, hogy a Kunigunda utcában és az MTVA-székházban konfliktus volt. És bocsánat, nem Varju László összeverése volt az oka, mert ez később derült ki. Ha Szél Bernadett és Hadházy Ákos nem indulnak el abba az épületbe, ahonnan kidobták őket, nem történt volna semmi, ki sem mentek volna oda az emberek. Itt csak akkor fogunk elérni bármit, ha konfliktust generálunk. Ha megmutatjuk, hogy ez a rendszer akkor hibázik, ha meglepjük őket, és akkor, hogyha nem a játékszabályai alapján játszunk.

Lehet, hogy ez pár pofonnal jár. És tudom, mindenki azt gondolja majd rólam, hogy engem még nem vertek össze rendesen...De arra is adtunk már példát, hogy nem ijednénk meg ettől sem.

Pikó Minden vitájuk ellenére is az látszik, hogy itt új történet kezdődött, új formával, új tartalommal. Valaki úgy fogalmazta meg, most először érezte azt, hogy a kormány ellenzéke helyett a rendszer ellenzéke mutatkozott meg a parlamenten belül és kívül. Ha a parlamentben ugyanott folytatják, mint ahol 12-e előtt abbahagyták, nyilvánvalóan nagy csalódást okoznának a támogatóiknak, viszont valamit cselekedniük kell a következő parlamenti ülészeneken is. De mit? Hogyan tovább? Ez a kérdés szól a Momentumhoz is, hiszen parlamenten kívüli pártként reagálniuk kell arra, hogy miként működnek a többiek az Országházban.

Vadai Annának szeretném mondani, hogy a siker záloga eddig nem feltétlenül a rabszolgatörvény volt, hanem az, hogy bár különböző pártokból jövünk, különböző habitussal, megértjük, hogy a saját választói és a politikai világunk egységesítése nem megy füstbombával. Az ellenzék rendszerellenzékként próbál viselkedni, ami mögött iszonyatos erőfeszítés áll. Ma itt ül négy olyan párt, három parlamenti, amelyek értékrendje meg az alapjai valahol ugyanazok, de hiányzik innen két olyan ellenzéki párt, az LMP és a Jobbik, és főleg a Jobbik, amelyiknek a világa a Demokratikus Koalíciótól például nagyon messze van. Az együttműködésről azt szeretném elmondani, hogy majdnem egyszerűbb

egy DK-st meggyőzni erről, mint egy jobbikost arról meggyőzni, hogy ott állunk egy színpadon Varga-Damm Andreával. Az érési folyamat hosszú. Pontosan tudjuk, hogy december 12-e után nem lehet ugyanúgy visszamenni a parlamentbe gombot nyomogatni.

Pikó Közösen készülnek erre?

Vadai Mi a DK-ban ahhoz ragaszkodunk, hogy a közös ügyekhez csatlakozzunk. Nem elég, hogy az ellenzéki pártok parlamenten kívül és belül összefognak. Fontos, hogy pont a rabszolgatörvény kapcsán kezdtek a szakszervezetek éledezni, mert eddig nem nagyon hallottuk a hangjukat. Ami még ennél is fontosabb, hogy ez nem lehet csak budapesti ügy, jó látni a vidéki tiltakozásokat is. Nekünk ezt a meccset nem a Kunigunda utcában kell megnyerni. Nem is csak Budapesten, ezt világosan megmutatta az áprilisi választás. El kell érni, hogy vidéken is egyre többen legyenek, akik veszik a bátorságot, és lépnek. Semmi bajom nincs a Momentum forradalmi hangulatával, de azért arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nekünk nem egyszerűen az a célunk, hogy Orbán rendszerét legyőzzük. Másnap, amikor ez megtörténik, vécepapírt kell vásárolni az iskolákba. A választópolgárok azon túlmenően, hogy legyőzzük Orbán rendszerét, kormányképes erőt is szeretnének látni. Az ellenzéki pártok most teszik a dolgukat. Szerintem a január 5-i tüntetés emblematikus képét Budaházy György posztolta: egy árpádsávós zászló alatt egy pride-os zászló volt látható. Lehet, hogy véletlen volt, és Budaházy mérhetet-

lenül kiborult miatta, de azt tudom mondani mindenkinek, aki szeretné az érési folyamatot siettetni, hogy hét év kellett sok mindenhez, lehet, hogy most gyorsabb lesz a folyamat. Látjuk, hogyan próbálja a kormány szétverni a meglévő ellenzéki egységet, látjuk, hogy még a saját barátaink is hogyan próbálnak ezzel az ügygel szembemenni. Vigyáznunk kell egymásra, vigyáznunk kell egymás választóira, és megértéssel kell lenni mások iránt.

Donáth Lehet, hogy nem füstbombával fogunk kormányt váltani és kormányzóképeséget teremteni, de az, hogy most jelenleg mindenkinek, szakszervezetektől civil szervezetekig, média-munkatársakon át a politikusokig az a dolgunk, hogy az embereknek visszaadjuk a reményt, és azt a tudatot, hogy van beleszólásuk, mi történik a saját országukban a saját életükkel. Hogy van értelme közügyekről beszélni, és nem az egyedüli kiút, hogyha elköltözünk Magyarországról. Lehet, hogy itt lesz majd generációs különbség, már nem az a kérdés, hogy miből lesz vécepapír, hanem az, hogy akarok-e gyereket szülni Magyarországra. Ehhez az kell, hogy meg kell mutatni, van értelme hangosan kifejezésre juttatni a dühüket, a frusztráltságukat és azt, hogy nem értenek egyet a rendszerrel. És egyszerűen meg kell őket szólítani, amiről nem beszélünk, de a magyar állampolgárok nem az az ötvenvalahány százalék, amelyik elmegy szavazni, hanem az a negyven is, ami a bizonytalan kategóriába tartozik, és egy része kivonta magát a közéletéről való gondolkodásból és az abba való beleszólásból. Nekünk, momentumosoknak velük

van dolgunk. A parlamenten kívül teljesen más a feladatunk, nem is szeretném megmondani, hogy van-e értelme – szerintem, nyilvánvalóan nincs – a parlamenti politizálásnak. Remélem, hogy találnak olyan eszközöket, mint találtak december 12-én, nagyon örülök neki, hogy egyeztetnek az együttműködésről. A mi feladatunk, hogy a kezünkben lévő eszközökkel támogassuk ezt, mert az emberek egységet akarnak látni. Itt most történt valami, ami megmutatja, hogy vannak olyan minimumok és egyre több ilyen minimum lesz, ami a Jobbiktól a DK-ig minimummá válik.

Pikó *Aki OIG-s pólóban megy tünnetni, és azt skandalja, hogy mocskos Fidesz, szerintem azt szeretné, hogy „ezek eltakarodjanak”, hogy le legyenek győzve, vagy legalább viszsza legyenek szorítva. Ne legyen két-harmaduk, ne legyen többségük. Az ellenzék együttműködésétől szerintem leginkább ezt várják. Mi lesz majd az az együttműködési forma az ellenzék számára, ami a saját táboruk tagjainak is hiteles, valódi együttműködés, és azt az eredményt is valószínűsíti, hogy végre, akár európai parlamenti választáson, akár önkormányzati választáson, de az ellenzék valamilyen formában sokkal jobb eredményt ér el?*

Tordai Engem nem nagyon érdekkel, hogy mi a legvalószínűbb, nekünk az a dolgunk, hogy alakítsuk az esélyeket. És még azt szeretném kérni, hogy ne hagyjuk magunkat megvezetni a nyelvpolitikai eszköztár különböző elemeitől. Tehát az, hogy az összefogás pfuj, de az egység igen, miközben szerintem az egység erősebb. De ne vesszünk össze ezen,

ha az egység szexibb, akkor beszéljünk egységről. Én amúgy optimista srác vagyok, de most lett egy ilyen ósz szakállszórszálam...

Vadai Hol?

Tordai Itt, ez. Egy van, igen.

Vadai Kiszedem.

Tordai Ezt azért mondom, mert most először érzem, hogy van mit kockáztatnunk, és van miért aggodni. Nem vagyok nyugodt február 18-a vagy a parlamenti visszamenés kérdésében sem. Lajosnak jó ötletei vannak, tehát ha az akciópolitizálás irányába megyünk tovább, akkor még vannak kiaknázatlan lehetőségek, de nem biztos, hogy ez a végletekig fenntartható, miközben magasak az elvárások, és a példás cselekvő egység az egyik legfontosabb eredmény. De hogyha most nem tudjuk megtartani, és nem tudjuk átfordítani politikai eredményekbe, akkor abból megint kiábrándulás lesz. És miközben az önkormányzati választás ilyen szempontból viszonylag könnyű terepnek tűnik, mert még a legfajéjűbbek is belátják, hogy mi a matek, hogyan lehet győzelmet aratni, és mi annak a hétköznapi életben, akár a hatalomtechnikában a jelentősége, hogyan lehet ellenhatalmat, alternatív világot felépíteni a Fidesz uralmával szemben. Az EP-választás más tészta, és vannak aggályaim, miközben ha azt elrontjuk, annak jóvátehetetlen hatásai lehetnek összfel. Jó, hogy rájöttünk, milyen együtt mozogni, csak akkor meg nem értem, miért tekintenek egyes pártok úgy az EP-választásra, mint valami közvélemény-kutatás-

ra. Engem csak az érdekel, hogy le tudjuk-e nyomni Orbánékat. Mert hát '18 tavaszán is többségben voltak az ellenzéki szavazók, és arra, hogy mi vagyunk a többség, sikerült százezres tüntetést szervezni. Erre már kevesen emlékeznek, mert azt sulykolják, hogy megszerezték a harmadik kétharmadot. És amikor elmondjuk, hogy 48 százalék volt újkorában az a kétharmad, keveseket érdekel. Ha lett volna egységes ellenzéki kommunikáció, s végigvittük volna április 9-étől kezdve, akkor talán ez is másképp alakult volna. Ha az EP-választáson meg tudjuk mutatni, hogy a lineáris választási rendszer nem azt jelenti, hogy mindenkinek egyedül kell indulnia, mert a nyolc lista önmagában elvisz várhatóan négy mandátumot, arra kell használni, hogy megmutassuk, a társadalmi többség mandátum-többségre, politikai többségre konvertálható. És ha nem tudnak eddig a belátásig eljutni a kedves kollégák, akkor nagyon dühös leszek rájuk. Érdemes megnézni a Jobbikot, még a Momentumnál is határozottabban kipoztolták a Facebook-oldalukra, hogy már tavaly megcsinálták a programjukat, listájuk is van, és ez milyen jó így. Szétszedték őket a saját követőik. A félmillió oldal miatt robbant fel, hogy a Jobbik vezetői hogy lehetnek ekkora gyökerek.

Korózs Nem közös kormányzásra készülünk. A rohadt rendszert kellene megdönteni. Akkor mi a soron következő feladat? Olyan, mint a szülés, be fog következni, kiírták az európai uniós választást, és fogy az idő. Most az a kérdés, hogy pár hónap múlva hogy visszük be az első gyomrost Orbánéknak. Orbán kiad-

ta a kampánystábjának: tizennyolc mandátumot akar a huszonegyből. Azért kell a Fidesznek tizennyolc a huszonegyből, hogy a zsarolási potenciálja odakinn, Brüsszelben meglegyen. Ha okosan politizálunk, tíz-tizenegy mandátumot elhozhatunk előlük, az már rendes gyomros, és emelt fővel mehetünk az őszi helyhatósági választásra. Ha Orbán behúzza a tizenöt-tizenhat mandátumot, akkor nehéz lesz meggyőzni azokat, akiknek a szavazatát kérnénk a helyhatósági választáson, mert azt mondják, nemcsak hogy háromszor megcsinálta a kétharmadot, de az EU-parlamenti mandátumok jelentős részét is elvitte. Na most ez üzenet mindenkinek, még a Momentumnak is...

Donáth Köszönöm.

Korózs ...a jobboldalon nem lesz egyetlenegy elveszett szavazat sem, Orbánék mindent be fognak gyűjteni. Ha külön indulunk, és valaki nem üti meg a limitet, a rá leadott szavazatok elvesznek. És ha két vagy egy félszázalékos párt összeadott szavazatát konvertáljuk, akkor az azt jelenti, hogy Orbánéknak a visszaosztás miatt – mert itt csak pártlistás szavazás lesz – egy mandátumot jelent az, akire itt a mi oldalunkon szavazatot adtak, de nem tud mandátumot érvényesíteni. Nem bonyolítom, lehet, hogy Orbánnak tizenegy lesz, nekünk meg csak tíz, de az a tíz: aranyrészvény ősze!

Pikó *Látom, Anna, hogy nehezen fogja vissza magát.*

Donáth Senkit nem akarok kioktatni, de mást jelent a tisztán ará-

nyos választási rendszer, mint amit most az előbb meghallgatunk. Az áprilisi választáson a csapból is ez a taktikai szavazósi folyt, miközben statisztikailag kimutatható, hogy a választópolgárok mekkora része hajlandó az orrát befogva, taktikailag szavazni, és az is kimutatható, hogy ugyan kisebb részben, de van egy csomó olyan ember, aki nem hajlandó erre. Egy tisztán arányos versenyben mindenkinek az a feladata, hogy minél több embert elvigyen szavazni. Öt évvel ezelőtt 29 százalék volt a részvételi arány, ami nem sok. Ha nem kell az orrunkat befogva szavazni, mindenki a szíve szerint választhat, sokkal több embert el lehet vinni szavazni az ellenzéki érzelmű választók közül, mintha lenne egy nagy tömb. Ez már sokszor kiderült. A közös ügyek mentén való együttműködésnek van igazán értelme, nem a közös listának. Az EP-választásokra ez kifejezetten igaz. Nem veszik el a szavazat, arányosan lesz újraosztva, és amúgy... (*zaj, vita*) ... Teljesen más a választói aktivitás az EP-, mint az országgyűlési választáson. A Momentumot már öt százalékra mérik a közvélemény-kutatók, a mi szavazóink garantáltan hajlandók elmenni az EP-választásra. Persze a Fidesznek jobbák a számai, és most erősödik a mozgósítás, de például a Demokratikus Koalíció öt évvel ezelőtti példája mutatja, hogy két százalékra jósoldták őket, és aztán hét százalékot értek el. Attól függ, ki mennyire tud mozgósítani. Két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik, hogy a választás után minden képviselő más és más európai párt-családba ül be. Ha tehát azt akarjuk üzenni, hogy van egy Fidesz által nyert mandátum, meg van egy el-

lenzéki, Fidesz-ellenes „mandátum-csomag”, akkor azt úgy is át lehet adni, ha van egy közös kommunikációs kampány, ami arról szól, hogy mindenki, aki Európa-párti, menjen el, szavazzon a számára leginkább kedvelt európai pártra. Amennyiben minden ellenzéki párt jól tud mozgóztatni, a végén ugyanaz a remélt tizenkét vagy több mandátum felmutatható a Fidesz ellen. Az ellenzéki választópolgárok számára sokkal szimpatikusabb, ha azt látják, hogy a pártok nem esélylatolgatnak, nem veszekednek egy asztal körül azon, kinek mi jár, melyik mandátum, melyik körzet az övék, hanem az, amikor együtt fel tudnak lépni. Most tényleg, őszintén, mindenki tegye a kezét a szívére, ha átmenne az, hogy muszáj a közös lista, mennyiben fogunk arról hallani, hogy mit gondolunk Európáról vagy arról, hogy a magyar választópolgároknak mit ajánlunk ezen a választáson, vagy hogy mekkora a tétje, ahhoz képest, hogy kinek hányadik hely jár, melyik párt hány embert tesz a közös listára? Hiszen most sem ezekről beszélünk, hanem a közös listáról. Ha ezt eljuttatja az ellenzék, soha többé semmilyen bizalmat nem tud megnyerni. Mi a parlamenten belüli és kívüli pártok mostani feladata? Az, hogy fenntartsák az egységet. Az elmúlt hetek egyeztetésein azt tapasztaltam, hogy minden pártban vannak megbízható, derék képviselők, akikben meg tudok bízni, de a pártok közötti bizalom még pengeélen táncol. Az emberek között ez a bizalom kezd kiépülni, a pártok között még nem teljesen. Gyorsan el kell jutnunk odáig, hogy a Demokratikus Koalíciótól a Jobbikig meg tudjanak bízni egymásban.

Vadai Az elmúlt időszak fölért egy jó önismereti tréninggel is, nem gondoltam például magamról, hogy én vagyok az egyik legmérsékeltebb, türelemre intó, az egységet összekovácsolni akaró ember, merthogy egyébként annyi kulisszatitkot el tudok árulni, hogy a legtöbb ilyen megbeszélésen mindig figyelek arra, hogy az LMP, a Jobbik, a Momentum, az MSZP érkei és érzékenységei figyelembe legyenek véve. Azt mégis el kell mondanom, azért politizálunk, hogy azokat az elképzeléseket, amelyeket sokszor hangoztattunk, megvalósítsuk. Azt pedig csak úgy lehet, hogy kormányon vagyunk. Tehát én megértem, hogy az Orbán-rendszert meg kell dönteni, de másnapról kezdve kormányozni kell. A megszerzett tőkét három másodperc alatt lehet elveszíteni azzal, hogyha végre megtörjük az Orbán-rezsimet, és ott állunk, mint a béna kacsa, és nem tudunk mit csinálni. Messzebb kell látni az Orbán takarodjál. Sok év és sok ügy kellett ahhoz, hogy összekovácsolódjon az ellenzék, és ebből olyan tüntetés is össze tudott jönni, ahol jól megfért egymás mellett a DK-s és a jobbikos zászló is. Azért ezt a két pártot említem, mert ez volt a legmeghökkenőbb. Mindenhez idő kell. Tudom, mert én régebb óta vagyok fiatal, hogy milyen türelmetlen tudok lenni. Korózs Lajosnak igaza van abban, hogy itt vannak a nyakunkon a választások, de most annyira intenzíven éljük a politikai együttműködés időszakát, hogy felesleges a nyilvános körökből politikai állásfoglalásra kényszeríteni másokat, mert akkor hőzöngés lesz a vége. Pár évvel ezelőtt, amikor Schneider Tamást jelölte a Jobbik alelnöknek az Országgyűlésben, nem

szavaztam meg, mert az volt az álláspontom, hogy egy exszkinhed nem tölthet be ilyen pozíciót. Ma ugyan vele nem egyeztetek még, de a Jobbikban is vannak olyanok, akikkel lehet egyeztetni. Hagyjuk, hogy ez a folyamat érlelődjön. Hét év kellett a rabszolgatörvényes együttműködésig, ahhoz képest már viszonylag kevés idő kellett ahhoz, hogy a Jobbik, a DK, az MSZP, a Párbeszéd meg a Momentum együtt vonulgasson hét-ről hétre. Idetartozik, hogy a választói akarat sem minden esetben egységes, a pártok mögött álló választók egy része is megosztott, vagy nem tudta teljes mértékben megemészteni, ami folyik. Éppen ezért nekünk nemcsak az a feladatunk, hogy egymást győzködjük az együttműködésről, az is fontos feladatunk, hogy a saját választóinknak elmagyarázzuk, hogy mi történik. Mindenkit arra intek, hogy türelmesen, egymás érzelmeit, személyes és pártbeli érzékenységét vegyük figyelembe, mert két másodperc alatt szét tudjuk zilálni az egészet.

Pikó *Jöjjenek a kérdések és hozzászólások!*

Domány András Annyi minden elhangzott itt a Jobbikkal kapcsolatban. Felhívnám a figyelmet Révész Sándor kitűnő januári írására a *hvg.hu*-n, azt mutatja és bizonyítja be sok idézettel és konkrétummal, hogy ez a párt nem sokat változott. Igaz, Toroczkai már nincs benne, Volner már ellene kiabál, de azért annak, aki árpádsávos zászlóval menetelt a közös tüntetésen, és komolyan gondolja azt, amit a zászló jelképez, miért kell örülni?... Őszintén szólva az egész lelkesedést nem értem. Elhan-

goznak olyan jelszavak, hogy végre, és nemcsak itt, hanem az ellenzékkel szimpatizáló sajtóban is, hogy végre az ellenzék magára talált, és azt a jelzőt is hallottam vagy olvastam többször, hogy hatékony. Nem értem, miről beszélnek. Mi történt december 12-én? Elfogadtak negyvenhárom törvényt. Vitatható, hogy mennyire volt szabályos, de nincs fórum, amely a szabálytalanságát kimondaná. Köztük volt a munka törvénykönyve, a közigazgatási bíróság. A negyvenhárom törvény közül negyvenkettőt Áder János aláírt. Akkor mi is történt? Valóban voltak tüntetések. Nekem is szimpatikusak a jelszavak, a beszédek. De elmúltak. Szerintem egy tüntetés akkor lenne hatásos, ha minimum száz-ezer ember menne el rá. Az tüntetés. Ötezer, nyolcezer, tízezer ember nem sok. Nem tudok senkit lebeszélni arról, hogy lelkes legyen és tervezzen, de mindenesetre egy kicsit józanabb önértékelést kérnék. Mészze vagyunk még az Orbán-rendszer megdöntésétől.

Bauer Tamás Bizonyos értelemben folytatom, amit Domány András elkezdett. Az első kérdés, amiben csak félig értek vele egyet, hogy van-e változás. Azt hiszem, hogy van. A pártokat elfogadja vezetőjének és képviselőjének a tüntetéseken részt vevő sokaság. Ez értetetővé teszi a szereplők örömét és lelkesedését. Azt nem tudjuk, hogy ez milyen széles kört érint. Andrásnak igaza van abban, hogy a nagy tüntetéseken a résztvevők száma elmarad a Milla-tüntetésekétől, elmarad az internetadóستól, még a CEU ügye is több embert mozgósított Budapesten. Úgyhogy ingadozó

középparaszt vagyok a két álláspont között. A második észrevételem: szó esett arról, hogy vissza lehet-e menni úgy a parlamentbe, ahogy onnan kijöttek. És azt mondja Gyurcsány Ferencről Korózs Lajosig meg Tordai Bencéig mindenki, hogy nem. Egyetérttek azzal, ezért is indultam a választásokon képviselőjelöltként, hogy a parlamentbe be lehet és be kell ülni a választási eredmény alapján. De parlamenti tisztségeket elfogadni Orbán parlamentjében eleve nem lett volna szabad. Hiller István elmagyarázta, hogy azért játszik kisebb szerepet abban, ami az utóbbi hetekben történt, mert őt az egész parlament választotta meg az Országgyűlés alelnökévé. Na most nemcsak őt, hanem Varju Lacit meg Korózs Lajost is az egész parlament választotta bizottsági elnöknek, Tordai Bencét pedig jegyzőnek. Abszurdumnak és bizonyos értelemben nevetségesnek tartom, hogyha azt a játékot helyesen eljátsszátok, amit december 12-én eljátszottatok, akkor február 18-a után Hiller István ülést vezessen a parlamentben, és bizottsági ülést vezessen Varju László vagy Korózs Lajos. Ez a két dolog nem fér össze.

A Jobbikot illetően egyetérték Andrással, noha Révész kitűnő cikke a Jobbik múltjáról szól. A Jobbik megszavazta a hetedik alaptörvénymódosítást, ami alapja a menekültellenes, a közigazgatási bíráskodásra vonatkozó, a hajléktalanellenes törvényeknek. Én olyan közös listára vagy jelöltre, amelynek a Jobbik részese, nem vagyok hajlandó szavazni. Itt két fő érv szokott elhangozni a Jobbikkal kapcsolatban. Az egyik az, hogy ez már nem az a Jobbik, változott. Igen, változott, ma már nem

náci párt, csak szélsőjobboldali párt, olyan, mint a Francia Nemzeti Front vagy a német AfD...

Heller Ágnes Először is én vagyok a bűnös, mert még a választások előtt javasoltam bizonyos együttműködést az összes ellenzéki párt között, ami sokkal jobb eredményre vezetett volna, mint amit kaptunk. De miért mondtam ezt, és miért mondom ma is? Mert én vagyok, azt hiszem, [Vitányi] Ivánon kívül az egyetlen, aki '56-ban felvultam. Egy győztes forradalomról beszélünk. Mind együtt mentünk a zsarnokság ellen, nem kérdeztük, ki kire szavazott 1947-ben (vagy mint most, egy évvel ezelőtt), nem számít, hogy valaki melyik oldallal (jobb vagy bal) rokonszenvezik, melyikre fog szavazni, mert a cél a zsarnokság megdöntése. „Aki magyar, velünk tart”, ez volt a jelszó '56-ban. Ez azonban nem jelentett közös kormányzásra való felkészülést, hanem az általános választás arányos választási rendszer mellett megtartását. Ez fontos! 1947-ben szavaztunk utoljára arányos választási rendszerben. Előnye, hogy csak koalíciós kormányzás lehetséges. Nem szabad az ország hosszú távú érdekét egyes pártok rövid távú érdekének oltárán feláldozni.

Azeurópai választásról. Nem egyetlen ellenzéki lista kell, hanem kettő, hogy senki se legyen arra kényszerítve, hogy a számára ellenszenves párt képviselőjét küldje Európába. Annának igaza van abban, hogy ez csökkentené a részvételi lelkesedést. Ugyanazt javaslom, mint áprilisban. Két lista. Akkor azt mondtam, hogy az egyik az MSZP, a DK, a Párbeszéd, a másikon a Jobbik, az LMP, a

Momentum legyen. Ne kelljen mindenkinek Gyurcsányra vagy Vona Gáborra szavazni, mondtam tavaszszal. Ez (az európai) ugyan arányos választási rendszer, de itt is kiesik, aki nem éri el a bejutási küszöböt. A két lista itt is maximum képviselői helyet és ugyanakkor választási kedvet ígérhet. Ha a Momentum külön akar indulni, senkinek sincs joga ebben megakadályozni. Vállalják a rizikót, mely nem kicsi. De szerintem egyetlen pártnak sincs oka arra, hogy ebben őket kövesse. Igen, együtt kell felvonulnunk, ahányan csak tudunk, a választáson is. Különbözik pedig arra is érdemes odafigyelni, hogy minden körzetben kell egy ellenzéki ülnie, mert ha erre nincs emberük, akkor semmit sem érnek. S bizony kell nemzetközi megfigyelő is, nehogy megint „véletlenül” leálljon a technika.

Kéri András Négy dolgot mondanék nagyon röviden. Egy: ha nem lesznek megfigyelők a választáson legalább egy ellenzéki párt részéről minden egyes körzetben, és hogyha nincs nemzetközi ellenőrzés, hipp-hopp tizenhét mandátuma lesz a Fidesznek, tessék végiggondolni. Kettő: nagyon jó, hogyha nem megy ki semmi az egyeztetésről a sajtóba. Akik a december 12-i akcióban részt vettek, gondolják végig, nincs-e köztük téglá. Három: ha az egyeztetés a színpad mögött zajlik, itt a Momentumnak van igaza, valamit ki kell vinni az utcára, hogy a lelkesedés megmaradjon. Én, mint az utca embere, akkor vagyok ott, ha van miért ott lenni. Nem ötven emberért megyek ki, nem ötszázért, hanem ötezerért. Viszem a furulyámat zajkeltő eszköznek, ha van miért. Négy:

tessék készíteni egy kétperces, összevágott videofilmet arról, amit vidéken is be lehet mutatni, mit hirdet a kormány, mi folyik idehaza, mi a valóság, ez legyen benne. Nem kellenek beszélő fejek, képek kellenek, zene kell, és a végén a szöveg: ön melyik Magyarországon él? Melyikben szeretne? Ennyit szerettem volna mondani.

Korózs Domány András jól ismeri a parlament működését, hangulatát, mert mint tudósító, sok időt töltött ott. Érdemes-e ezt az egészet csinálni? Itt jó páran tudják, hogy egri vagyok, de közel negyedszázada az Újlipótvárosban lakom albérletben. Ha mi ezt nem csináljuk, akkor nincs Egerben az a tüntetés, amiről tudósítottam. Háromszor annyian voltak, mint a netes tüntetésen. Egy érseki székvárosban óriási dolog, hogy eljön ezer ember a Bazilika oldalába, és mindenki az arcát adja az akcióhoz mínusz kilenc fokban. Akkor van értelme tovább csinálni, ha szét tudjuk az országban teríteni, és a sok pár ezer fős demonstrációnak Egerben, Tatabányán és Zalaegerszegen is értelme van. Nem várom ezektől a tüntetésektől, hogy holnap összeomlik az Orbán-rendszer. Az sajnos stabil lábakon áll, és el is követnek mindent, hogy demoralizálják az országot.

Donáth Azért kell folyamatosan több ezer emberrel kint lenni az utcán, hogy azok, akik otthon vannak, és bizonytalanok, lássák, hogy nincsenek egyedül. A jobbikosok részhez szeretnék hozzászólni. Egyrészt úgy beszélünk valakikről, hogy nem ülnek itt az asztalnál. Elkezdhetünk arról filozofálni, hogy mit gondolnak,

anélkül, hogy ők maguk el tudnák itt mondani. Örülök, hogy felmerült a zászlókérdés, amikor először megláttam, az én gyomrom is forgott. Tudjuk, hogy az Árpád-sávós zászló kinek milyen gyomorgörcsöt okoz. Rákérdeztem egy jobbikos képviselőnőnél és egy jobbikos szimpatizánsnál is, miért hozták. Ha ekkora az egység, ha képesek a DK-s, az LMP-s meg a momentumos zászlók között vonulni, miért kell kihozni egy olyan szimbólumot, ami a társadalom nagyobb részének elevenébe vág? Azt mondták, azért, mert ez régebbi és fontosabb, őket nem a nyilas mozgalomra emlékezteti, szeretnék visszaadni a rangját. Nem értettem ezzel egyet, azt mondtam, hogy azért ez nem ilyen egyszerű. Ők pedig úgy kérdeztek vissza: mit gondolok, milyen érzés lehetett nekik, amikor a meleg szivárványos zászló megjelent? Ez az a pont, amikor azt mondom, hogy meg kell próbálnunk gondolkodni a másik fejjel is, ki kell lépnünk a buborékból. Nem lehet a Jobbikot úgy kezelni, mintha nem ez a párt volna számszerűen a legnagyobb ellenzéki párt Magyarországon. Ez nem azt jelenti, hogy akkor kutyakötelességünk velük egyetérteni, hanem azt, hogy több mint egymillió szavazó áll mögöttük. Nem a Jobbik politikusaival van dolgunk, hanem a Jobbik szavazóival. Ha szeretnénk nekik alternatívát nyújtani, nem lehet úgy kezdeni, hogy az ideológiai családjukat betámadjuk páros lábbal. Választópolgárokhoz beszélünk, nem pártokhoz, nem pártok képviselőihez, emberekkel van dolgunk.

Vadai Nem tudok egy csomó dologgal azonosulni, nem abban, amit a Jobbik képvisel, sokszor abban

sem, amit a többi ellenzéki párt képvisel. Az én álláspontom a határon túli magyarok szavazati jogát illetően változatlanul határozott és világos. Nem támogatom. Az itt ülők mindegyike támogatja. De mi nem is azt céloztuk meg, hogy a Jobbik politikusai és a Jobbik választói, de főleg a politikusai, ott üljenek a DK-ban, ez teljes tévedés.

Donáth Nem ezt mondtam.

Vadai Azt céloztuk meg, hogy megtaláljuk azokat az ügyeket, amelyek a választó számára érthetőek. Látható, hogy a jogállam nem az, akármennyire is szeretnénk. Ezekben az ügyekben akkor is együtt kell működni, ha vannak olyan múltbeli események, amelyeket nem lehet elfelejteni. Tehát ha Dúró Dóra ott ülne a Jobbikban, akkor egészen biztosan nem tudnék velük együttműködni.

Falus Ferenc Az Európára szavazás nekem tetszik, és ez úgy lenne megvalósítható, hogyha a közös listán nem lennének pártpolitikusok, ez adna esélyt arra, hogy mindenki Európára és az Orbán-rendszer ellen szavazhasson. A másik a tüntetések fontos pszichológiai hatása. Megbilent az a közhiedelem, hogy az Orbán-rendszer örökké fog tartani, és ez a leglényegesebb, ezt kellene továbbvinni...

Lánczos Vera A Fideszben sokszor megfogalmazzák cinikusan, hogy a pillanatot kell uralni. Most számtalan olyan pillanat van a politikában, aminek az uralását az ellenzék elmulasztja. Bajnai annak idején ernyőt hirdetett, majd elen-

gedte az ernyőt, és elkezdett váltogatni, hogy ki jöhet vele. Botka azt írta, hogy közös lista, majd kijelölte, hogy ki nem lehet vele a közös listán. Ugyanilyen történelmi pillanat előtt állunk most... Szeretném megkérdezni Annától: mégis hány mandátumra számít a Momentum? Mert végignéztem, hogy minden új párt végigmegy ezen az úton, azaz kezdik, hogy mennyire igazuk van, mennyire legitim a szándékuk, mennyire fontos, hogy minden párt megmutassa magát. Végignéztem, hova vezetett ez. Eltűnt az Együtt, mert az utolsó pillanatban nem tudott lemondani arról, hogy ne induljon egyedül, és a végén alig hitte el, hogy fél százalék alatt maradt. Miért nem tanulunk a saját múltunkból, és miért nem tudjuk levonni a következtetéseket?

Donáth Azért alapítottuk a Momentumot, én is azért kezdtem politizálni, mert úgy éreztük, hogy politikailag nem képvisel minket senki, hogy nincs valós alternatíva, maradt számunkra a külföld. Hazaköltöztem hét év után Hollandiából azért, hogy megteremtsünk egy valós alternatívát. Ez a válaszom arra a kérdésre, hogy a Momentum miért ragaszkodik a saját identitásához, miért nem akar egyből beleolvadni valamibe. Az ön által említett összes példa azt mutatja, hogy milyen az, amikor feladnak valamit. Mert mindig a kispártokon kérik számon: rajtatok fog elbukni, ha nem éritek el az 5 százalékot. Mindig az újjal, az éppen születő, növekedésben lévő, új alternatívát kínálón kérik számon a régi mamutok, a létező brandek....

Vadai Halló!

Donáth Nem mondtam, hogy DK. A DK nem egy mamut ilyen szempontból, mert nem olyan régi, vannak nála „mamutabb” pártok. Az esélyesebb egyenlő azzal, hogy ismertebb. A Momentum alig két éve jelent meg a NOLimpia-kampánnyal. Soha nem leszünk esélyesek, ha az esélyt nem kapjuk meg arra, hogy az alternatívánkat fel tudjuk kínálni. Nem ego-kérdést csinálunk az európai parlamenti választásból, egyszerűen a számok alapján minden azt mutatja, hogy a választóink erősen elkötelezettek arra, hogy elmenjenek szavazni. Azt mutatták az áprilisi számok, hogy arányaiban a Momentum hozta a legtöbb új szavazót, vagy azért, mert először szavaztak, vagy mert még soha. Ezek adatok, nem mi találtuk ki. Az újabb és újabb összefogásról négyévente bebizonyítjuk, hogy éppen melyik típusú bukik meg a kétharmad kárára, ezért szeretnénk egyszer felvállalni, hogy mutassa meg a választópolgár, mi történik, ha a szívére hallgat. Öt éve 110 ezer szavazat kellett egy mandátumhoz. Áprilisban 175 ezer szavazatot szerzett a Momentum, úgy, hogy rengetegen nem szavaztak ránk, mert úgysem fogunk bejutni. Nagyon későn jött ki az az elemzés, ami azt mutatta, hogy a kétharmadot a legkönnyebben úgy lehetett volna megakadályozni, hogy valamelyik kis párt – a Momentum vagy az Együtt – bejutott volna a parlamentbe. Ezért nem igaz, hogy nem érdemes kis pártra szavazni. És bocsánat, ennyi erővel felállhatnék, és mondhatnám, hogy akkor oldják meg az eddigi pártok! Igazából minek politizáljak, ha nem hinnék abban, hogy egy olyan történetbe álltam bele, amiből hosszú

távon kinőhet egy olyan alternatíva, ami egyelőre nincsen Magyarországon? Saját magamat köpném szembe, ha a Momentum politikusaként nem hinnék abban, hogy ezt érdemes képviselni. És én tudom, hogy ebben a teremben valószínűleg nem Momentum-szavazók ülnek, és mondhattam volna olyat, ami jobban tetszik, de én ebben hiszek, és engem arra neveltek, hogy álljak ki amellett, amiben hiszek. És ha sikerül elnyernünk az emberek bizalmát, akkor lesz egy, kettő, három, akárhány mandátuma a pártnak, ha nem sikerül, akkor pedig nem fog bejutni a Momentum. Én nem akarok belemenni számháborúba, hogy nekünk hány mandátum jár. Annyi jár, amennyiért megdolgozunk.

70

Váradi Júlia Azt gondolom, Anna, hogy valami mélységes nagy félreértés az, aminek most a tanúi lehetünk, és annyira csodálkozom ezen, mert olyan hihetetlenül gyönyörű dolgokat mondtál, és okosakat, a legokosabbakat, amiket itt egyáltalán hallani lehetett. Ezért nem értem, hogy nem látjátok, de kérem, valaki magyarázza el egészen pontosan mindenkinek, hogy az európai uniós választások esetében hogy is van ezekkel a számokkal. Hogyha ti tényleg most akarjátok magatokat, hogy is mondjam, megmutatni és pozicionálni, akkor nem tudjátok, hogy most éppen hol tartunk. Itt most a legsürgetőbb, hogy az Orbán-kormány ne lehessen többé abban a hatalmi helyzetben, amiben van. Fontos, amit mondasz, hogy a Momentum a saját identitását ennyire komolyan vegye, és minden lehetőséget megragadjon arra, hogy ezzel mindenkit megkínáljon, aki erre

vevő, de nem ez az a pillanat. Tehát én egyszerűen nem értettem, hogy ebben a kérdésben hogy lehet, hogy pont az ellenkezőjét mondod annak, mint az összes többiben. Domány Andrásnak meg azt szeretném mondani, hogy iszonyatos nagy baj az, hogyha valami egy picit is megmozdul, valami végre megindul, ennyi év után, amikor itt őrzöngve tízen ülünk, és azt mondtuk, hogy úristen, semmi értelme az egésznek. És valami történik, tessék, nézz körül, hogy mennyi ember van itt most, és hány embert érdekel az, ami megtörtént. Ilyenkor azt bedobni, hogy gondoljuk meg, mert ennek igazából nincs is értelme. Hát akkor mi a francnak van értelme, már bocsánat?!

Korózs Fölmerült, hogy milyen lesz a folytatás. Hát igen. Két lehetőség van. Az egyik, hogy Kövér elkezd bennünket büntetni. Én a zsánere vagyok, engem azért is megbüntetett, amit gyakorlatilag el sem követtem. Biztosan emlékeztek a Ne írd alá, János!-akcióra, egy felkiáltójelet tartottam a fejem fölé, mert az jött rám, és akkor én kaptam a legsúlyosabb büntetést. Mindegy. Amikor Kövér megbolondul, akkor nem tudod megjósolni, hogy milyen döntést fog hozni. Tehát hogyha azt gondolja, hogy pénzbírsággal sújt bennünket, akkor azt gátlástalanul meg fogja tenni, miközben egyébként nincs rá joga. Csak mondom, azért megyünk Strasbourgba, és most példának okéért azért teszünk feljelentést az MTVA-ügyben is, mert tudjuk, hogy nekünk van igazunk. Másik lehetőség is van. Ki is tilthat bennünket a parlamentből.

Vadai Hú, alig várom.

Korózs Minden attól függ, hogy Orbán Viktor mire fog igent vagy nemet mondani. Kövérnek nincs önálló döntési kompetenciája, persze majd formálisan ő mondja ki, de azt előzőleg meg fogják mérni, hogy mi lesz a hatása annak, ha retorziót alkalmaznak velünk szemben. Ha az ellenzék ebből politikai tőkét tud kovácsolni, nem fogják meglépni. Ha semleges marad a társadalom ebben a kérdésben, akkor kőkemény szankciókra lehet számítani. Akár hónapokra is kitilthatnak bennünket. Ez egy folyamat. Először csak a folyosó egyik részéről tiltották ki az újságírókat, utána nem lehetett fényképezni, nem mehettél fel a karzatra. Amikor vidékről a fideszes képviselők hozták otthonról a rossz híreket, inkább bezárták a büfét, mert ott lehetett ezekről beszélgetni. És elvitték az alagsorba az evést. Nevetünk rajta, de ez mind ennek a pszichopata magatartásnak a következménye....

Pikó *Fölvetődött, hogy tisztségeket nem kellene vállalni. Erről még semmit nem hallottunk.*

Vadai A magyar Országgyűlésben egyetlen pozíciót, egyetlen négyzetcentimétert és egyetlenegy másodpercet önként én ezeknek nem vagyok hajlandó odaadni. Nem azért ültünk be a parlamentbe, mert nincs jobb hely, ahol melegedni lehetne. Otthon melegebb van, mint a parlamentben, nyáron is kellemesebb az idő. Én azért ültem be, mert az ott rendelkezésre álló eszközümet, továbbá a képviselői kártyámat sokkal erőteljesebben szeretném használni. Ha nem országgyűlési képviselői volnék, akkor valószínűleg valahol

külföldön egy nagy multinacionális cégnél sokkal többért, sokkal kevesebb idegeskedéssel és kevesebb ósz hajszállal dolgozgatnék. Most ezt a feladatot végezzük, nyilvánvalóan ki-ki a maga habitusa szerint. De azt gondolom, hogy az Országgyűlés alelnöki posztját is számtalan módon föl lehet arra használni, hogy az idegeikre menjünk. Nekünk ezeket a pozíciókat föladni most egész egyszerűen bűn lenne. Szólnék valamit a külön indulásról is. A Demokratikus Koalíciónak mindig az volt az álláspontja, hogy nincs ellenünk a verseny. A verseny a teljesítményben és a befektetett munkánál fog eldőlni, nem a közvélemény-kutatásokat kell figyelni, ami persze irányadó. De mindenkinek vannak pillanatai, amikor fel kell ismerni, még akkor is, hogyha ebben most van némi vitánk más pártokkal, hogy mikor érdemes együtt és mikor érdemes külön indulni. Elvi alapon sok vitám van a Momentummal, még több a Jobbikkal meg a szocialista párttal. De van, amikor föl kell ismerni, hogy a versengés számszerűleg milyen előnnyel jár, és föl kell ismerni, hogy az együttműködés milyen előnnyel járhat. Értem, hogy a politikusokat divat lett utálni, és hogy majd mindent elintéznek a civilek meg a nagytiszteletű kicsodák. Szeretném följajánlani mindenkinek, bárki eljöhet politizálni, mert a politizálás nem azt jelenti, hogy elmegyek az ATV-be, azt is jelenti, hogy napi huszonnégy órában megpróbálom kiirtani az összes barmot a Facebook-oldalamból, és szembe kell szállnom a trolin az idiótákkal, közben szembenézek azzal, hogy a családom tagjainak egy részét kirugdossák. A politikus nem az az ember,

aki országgyűlési képviselőként fölveszi a nagy fizetését, és közben nem csinál semmit. Mindenki előtt ott a lehetőség, hogy politizáljon.

Tordai Azt hiszem, ez az egész parlamenti rendszerhez való viszonyulás alapvetően értelmiségi diskurzus, nem becsülöm alá ennek jelentőségét, de hogy a széles szavazói tömegek ennek alapján döntenének, azt kétlem. Követem Ági érvelését a lehetőségek használatáról, illetve az értelmiség álláspontjáról. Az ellenzéki értelmiség feladatának nem azt gondolom, hogy minden alkalommal újra és újra elővegyük az ellenzék legitimitásának kérdését. Jó volna, hogyha mondjuk a 2011 óta nem legitim Orbán-rezsimnek a legitimitációját fejtegetnénk hasonló lelkesültséggel. A másik, és gondolom, ilyet nem szabad, mert ez már nem a kerekasztalhoz tartozik, de nem tudom magamban tartani, én meg nem vagyok elég türelmes: elkeserít az ügy iránti alázat hiánya. Tehát miután azon örömködünk, hogy mindenki felismerte, hogy itt a rendszerellenzékiség új pillanata,

és ez mennyire csodálatos, ezek után nem látni azt, hogy most tavasszal az a dolgunk, hogy az Orbán-rezsimet lejtőre rakjuk, és ősszel még egyet rúgjunk rajtuk lefelé, akkor én nem tudom ezt pókerarccal végighallgatni...

Donáth Összességében akkor lesz több mandátuma az ellenzéki listáknak, hogyha senkit nem tart otthon az, hogy az a lista, amire szavazni akar, olyanokat tartalmaz, akire ő befogott orral sem tudna. Meg fogjuk ugrani az öt százalékot, mert mindent meg fogunk tenni ennek érdekében. Hacsak nem azt hallja a választópolgár mindenhol, hogy nem érdemes velünk foglalkozni, mert úgyse ugorják meg, hiszen széllel szemben nehéz lesz. Pont az EP-választás az, amire hála a jó égnek, nem a magyar választási szabályok vonatkoznak, minden más történetnél muszáj egy az egy ellen felállni. Ez az egyedüli: ötévente egyszer van lehetőségük a választópolgároknak arra, hogy valódi arányos választási rendszerben fejezhessék ki, hogy melyik párt számukra a legszimpatikusabb.

Hónapló

Dalos György

Centenárium, üzemi koszt

Berlin, 2019. január 15.

Centenáriumok korát éljük, úgy is mondhatnám, mindennek száz éve, lassan mi magunknak is. Számszítikánkat a politika leköveti, beépíti saját kommunikációs rendszerébe. Történelmi eseményeket és személyiségeket naptári pontossággal már-már kényszeresen értékelnek vagy újraértékelnek. Itt éppen Rosa Luxemburg halálának kerek évfordulója ad alkalmat közös szellemidézésre. Nem akármilyen haláleset volt az: Németország Kommunista Pártjának alapítóját, harcostársával, Karl Liebknechtel együtt egy katonai kommandó foglyul ejtette, brutálisan meggyilkolta, és holttestüket a Landwehr-csatornába dobta. A gyilkosság technikája – autós rablás, majd félig agyonverés, félig agyonlövés a városon kívül – iskolát teremtett: egy évvel később ugyanígy végeztek a magyar különítményesek Somogyi Bélával és Bacsó Bélával, a *Népszava* szerkesztőivel, 1924-ben pedig az olasz feketeingesek Giacomo Matteotti szocialista pártfőttkárral. A két utóbbi gyilkosság kapcsán felmerült a gyanú, hogy Horthynak, illetőleg a Ducénak legalábbis közvetett felbujtói szerepe lehetett bennük. Bizonyíték a dolgok természeténél fogva nem került elő. A berlini öldöklés hátteréről többet tudunk. A monarchia összeomlása után a baloldali Független Szociáldemokrata Párt és szélsőbaloldali Spartacus Szövetség szocialista jövőt szánt Németországnak, és ehhez elsősorban a tűzoltó szerepét játszó rendpárti, régi szociáldemokraták ideiglenes kormányát kívánták megdönteni. A Spartacus – 1919 elejétől Kommunista Párt néven – Karl Liebknecht és a börtönéből éppen kiszabadult Rosa Luxemburg vezetésével 1919 januárjában felkelést szervezett, ám az néhány napos véres utcai harcok után összeomlott. A hatalmában fenyegetett szocdem kormány ekkor a hadseregre, az meg a különítményekre bízta a rend helyreállítását, és ennek része volt a bestiális tett, amelyért maga Gustav Noske, a párt által kinevezett belügyminiszter vállalta az erkölcsi felelősséget, mondván: „Valakinek el kellett játszani a véreb szerepét.” Rövidre fogva: a beháború a német munkásmozgalom három irányzata között folyt a mindháromat egyként gyűlölő katonai kaszt segédletével. Ez történt száz évvel ezelőtt. Az akkori áldozatok közül legélesebben Rosa Luxemburg arcéle maradt meg a közemlékezetben. A lengyel-zsidó származású forradalmár szinte tökéletesen alkalmas volt rá, hogy a kommunizmus hatásos ikonja legyen a kései utódok szemében. Csakhogy a panteonba való befogadását némely körülmény nehezítette. A „vörös Rosa” ugyanis börtöncellájából, amelybe háborúellenes fellépése miatt került, szorosan követte az orosz

forradalom eseményeit, és alapos bírálathoz részesítette a bolsevik hatalomátvételt, főleg a többpárti дума erőszakos felosztatását, a kezdődő vörös terrort és a szabad sajtó felszámolását. Tanulmányában alapvetően szögezte le, hogy „a szabadság a másként gondolkodók szabadságát” is jelenti. Ez az eretnek felfogás mit sem változtatott azon, hogy haláláig kitartott a szocialista utópia mellett, és a tanácshatalmat összegegyeztethetőnek vélte a parlamenti demokráciával. Hogy ezt miként gondolta, azt korai és tragikus halála miatt már nem áll módjában kifejezni. A húszas évek nyugat-európai kommunistái között még sok híve akadt, akik nem orosz minta szerint képzelték a szocializmust, és főleg függetlenek akartak maradni a moszkvai központ parancsaitól. Ezeket a Kommunista Internacionálé „luxemburgista” elhajlókként bélyegezte meg, és sorra-rendre kirekesztette a mozgalomból. Sztálin Rosa Luxemburg örökségét támadva jutott el ahhoz a kárhozatos téziséhez, miszerint a baloldali szociáldemokraták veszélyesebbek a „szociálfasisztának” minősített jobboldaliaknál, mert áforradalmi magatartásukkal megtévesztik a proletariátust. A német baloldal megosztottsága ezzel visszavonhatatlan volt, és megkönnyítette a náci hatalomátvételt.

Rosa Luxemburg, mint kritikus szellem, az NDK vezető pártjának sem kellett – mártírként viszont őt és Liebknechtet is államilag kötelező tisztelet övezte. Minden év januárjában gyászmenet indult a friedrichsfeldi Szocialisták Temetője irányába, hogy lerója kegyeletét a két pártalapító előtt. Ugyanakkor *Az orosz forradalom bírálata* évtizedekig tabunak számított, és csak 1976-ben jelenhetett meg, mintegy ingyencéggé elbújítva az *Összes Művek* hatkötetes kiadásában. Wolff Biermann, a politikai dalköltőt abban az évben engedték ki először az NSZK-ba turnéra, és ez eleinte a liberalizálódás kedvező előjelének számított. Kölnben Biermann, hatalmas közönség előtt, két strófa között gitárt pengetve, melodramatikusan idézte a nevezetes luxemburgi bekezdést: „Általános választások, korlátlan sajtó- és gyülekezési szabadság, szabad véleménynyilvánítás nélkül elhal az élet minden nyilvános intézményben, látszatlátté válik, amelyben a bürokrácia az egyedüli tevékeny elem. A közélet lassanként elszenderül, néhány tucat pártvezér dirigál. Időről időre gyűlésekre mozgósítják a munkásság elitjét, hogy az megtapsolja a vezérek beszédeit. Alapjában tehát klikk-rendszerrel van szó, amely kétségtelenül diktatúra, de nem a proletariátus, hanem maroknyi politikus diktatúrája.” Másnap Kelet-Berlinben az eretnek kommunistát megfosztották NDK-állampolgárságától. Jó sorsom úgy hozta, hogy azokban a napokban magam is Nyugat-Németországban tartózkodtam harmincnapos turistaként, és a Biermann-nal történtek igen csak felzaklattak. Kommunistának éppen már nem neveztem volna magam, de valami esélyt még adtam a szocializmus és az emberi jogok randevújának, vagy mint az énekes nevezte, „Rosa vörös demokráciájának”. Voltaképpen ez az epizód terelt engem az akkoriban kialakuló demokratikus ellenzék felé. S mi ad isten, hazatérvén kiadói szerződés fogadott: Luxemburg hétszáz oldalas könyvét, *A tőkefelhalmozást* bízták szerény fordítói képességemre és szorgalmamra. Ortodox marxista értekezés volt,

tekintélytisztelet nélküli, Marxszal is polemizáló, szövevényes, bonyolult nyelvezetű, csillogó intellektusra valló mű – kis híján belerokkantam. Jó tíz évvel később kelet-berlini ellenzéki barátaim csatlakoztak a szokásos Liebknecht–Luxemburg-gyászmenethez, házi készítésű molinókkal, rajtuk Luxemburg szlogenjével: „A szabadság mindig a más-ként gondolkodók szabadsága is”, valamint az addig kiebrudaltak, bebörtönöztek és betiltottak fényképével. A Stasi hetven személyt vett őrizte, s egy magas rangú apparatcsik „szentségtörésnek” nevezte az akciót. Most pedig – ezt látom az esti tévéadásban – a friedrichsfeldi Szocialista Temetőben igencsak vegyes gyülekezet emlékszik kezében vörös szegfűvel a két áldozatra: ott van a volt rendszer prominenciája, Egon Krenzcel, az utolsó pártfőttkárral az élén, mögöttük a Stasi és a keletnémet Néphadsereg és Határőrség hagyományörző egyesülete, jelen van természetesen a Balpárt Sarah Wagenknechttel és Oscar Lafontaine-nel, és vannak spontán emlékezők, valaki az egykori ellenzékiek és politikai foglyok közül is. Többen két szegfűvel érkeznek, egyiket a kommunista vértanúk emlékművén hagyják, a másikat, Ulbricht és Pieck sírja mellett elhaladva, a „sztálinizmus áldozatainak” emléktáblájánál teszik le. Bizarrr látvány, annyi szent, de van benne valami vigasztaló: egyik fél sem követeli az emlékművek áthelyezését, mondjuk, abból a szépészeti megfontolásból, hogy Friedrichsfeldén az 1913-as állapotokat állítsák helyre.

*

75

Egyszer voltam a Gundelben. 1999 nyarán egy német tévéstáb forgatott Pesten a frankfurti könyvvásár magyar díszvendégségének előkészületei közepette, mint a projekt kurátora szerepeltem. Búcsúzásképpen hívtak meg, talán vágóképnek is kellett nekik a legendás vendéglátóipari egység. Forró nyár volt, rövid ujjú ingben érkeztem a helyszínre, ahol nyomban felvilágosítottak, hogy fehér ing, zakó és nyakkendő nélkül nincs belépés. Viszont felajánlották, hogy ezeket a textíliákat béreljem ki a ruhatárban. A németek állták a költséget, így azután nem egészen méretarányos, de az alkalomhoz méltó öltözékben ülhettem asztalhoz. Amit fogyasztottam, nyilván méregdrága volt, de egyetlen fogásra sem emlékszem, amiért önszántamból még egyszer ellátogattam volna a Városliget gasztronómiai ékességébe. Az akkori lakhelyemhez közeli Thököly étteremben viszont polgári áron elsőrangú brassói aprópecsenyében résztettek. Mindez arról jutott eszembe, hogy kormányunk a várbeli karmelita kolostorba költözve éttermet is nyitattott magának, mégpedig az állítólag idevágó pályázatot megnyerő Gundel védnöksége alatt. Az étlapon feltüntetett árak azonban egy menza vagy egy közönséges vállalati étkezde szintjén mozognak, és a választék is elég szerény. Az új létesítmény sokakat felháborított. Egyfelől azt rótták fel az ott étkezőknek, hogy magas jövedelmük ellenére ráfanyalodnak erre a csaknem ingyenes konyhára. Másfelől a patinás céget azzal gyanúsították, hogy az olcsó ár kalkulációért valami más, busás állami megrendeléssel remélik kárpótolni magukat. Noha

értettem ezeket a nyilvános megszólalásokat, valami fenntartás mégis maradt bennem, és értelmezési gondjaim is támadtak az ügy kapcsán. Őszintén megvallom: hogy mit és mennyiért falatoznak a kormányférfiak és -nők, ez engem, hogy egy kossuthi kifejezéssel éljek, csak közepesen érdekel. Ha más bajom nincs velük, tőlem akár degeszre tömhetik magukat, és ebből a szempontból mindegy, hogy drágán vagy olcsón elégitik ki zsigeri vágyaikat. Persze tudom, hogy erre a megfontolásra figyelmeztető ujjak százai emelkednek fel „az adófizetők pénzére” hivatkozva, ám erre azt mondom: egye fene, én szívesen fizetem be az adót, ha demokráciát, szabadságot, szociális programot támogatok vele, és csak akkor morgok, ha önkényt, elnyomást és szegénységet támogatok a NAV csatornáin keresztül. A másik dolog az, hogy szerintem a Gundel ez esetben nem okvetlenül valami zsíros bizniszre kacsingat a szerény éteklappal, hanem inkább valami udvari szállítói dicsőségre vágyik. A békebeli monarchiában a kisebb-nagyobb vállalkozások hevesen versengtek legalább egyszeri, a Hofburgból érkező megbízásért, hiszen elég volt egy Bösendorfer zongorát felhangolni, vagy néhány láda pezsgót küldeni Schönbrunn-nak egy bálra, máris feltüntethették cégérükön, hogy „császári és királyi udvari szállítók”, ami eo ipso magas színvonalat sejtetett, mint a reálisan létező szocializmusban a „Kiváló Áruk Fóruma” jelzés. Szerintem ez a tényleges összefüggés: a Gundel pedig csak aleset. A kormány ugyanis igen sok efféle ügyféllel dolgozik, és ezek nem csupán csülkös bablevest és somlói galuskát szállítanak jutányosan az udvarnak, hanem mindenkori profiljuk szerint tévéhíradót, kulturális témájú cikksorozatot, könnygázt és Soros-plakátot is. Mindez pedig ártól függetlenül a gépezet része, anyagi, szellemi, üzemi koszt. A koszt tőlem lehet akár jó minőségű is, az üzemmel van bajom.

Lágh Júlia

Nálatok vannak-e állatok?

A lányunokám a színiiskolában azt a feladatot kapta a téli szünetre, hogy készítsen valakivel, bárkivel, egy húszperces interjút a félelemről. Faggassa ki, mitől félt kisgyerekkorában, és mitől fél most, mitől fél személyes bajai-ban, és mitől úgy általában. Aztán majd a tanfolyamon kiemelnek egy-egy részletet az interjúkból, és eltáncolják vagy pantomim-előadás formájában eljátsszák.

A konyhaasztalnál ültünk Eszterrel, a macska a fűtőtesten elnyújtózva, meredten bámult ki az ablakon, egy varjú éppen csipegette a terasz kőkorlátján a hús-, zsír- és íncafatokat, amelyeket főzéskor az ég vad madarainak szoktam kitenni. Itt a hatodik emeleten a háztetők fölött főként a varjak repkednek, megszerettem őket, pedig csúnyák – vagy tán éppen ezért. A macskában semmilyen vadászösztön nem ébred föl láttukra, nem csodálom; aligha

tekinthetők ehető kismadárkáknak, a méretet illetően körülbelül akkorák, mint a cicám. De a konyhából nézve a biztonságos ablaküvegen át elszórakoztatja őt a látványuk.

Mesélem Eszternek, hogy valahol azt olvastam, békés madarakból is gyilkosok lettek a klímaváltozás hatására. A széncinegék – széncinkéknek is mondják őket – újabban nekitámadnak más madaroknak, nevezetesen a kormos légykapóknak, amelyek afrikai teelésükből a melegedés miatt hamarabb érkeznek meg Európába. Ezzel viszont megzavarják a honi széncinegék szaporodási ciklusát, amiért is emezek jól nekik mennek, megölik őket, és kicsipegetik az agyukat. Ki bizony. Riasztóan kannibál szokás, mondanánk, ha antropomorfizálnánk, de nem tesszük, már megtanultuk, hogy ez nem helyes.

A széncinegék a telet is itthon töltvén mindent esznek, amit találnak, pókot, szöcskét, százlábút, hernyót, hangyát, legyet, tücsköt-bogarat, úgyhogy nem kell csodálkozni azon, ha a kormos légykapók agyacskját is ízlelgetik. A figyelemre méltó csak annyi a történetben, hogy a széncinke nem ragadozó, mégis megöli madártársait. Úgy tűnik, önvédelemből, pontosabban a tojásai vagy fiókái védelmében – ámbár néhány rövid perc keresgélés elég volt, hogy rábukkanjak egy 2013-ban készült videóra, amelyen egy széncinege zsezsét zsákmányol: szétveri a fejét, és annak is megeszi az agyát. (A zsezsé hazánkban szórványos téli vendég, megnéztem a madártani egyesület honlapján.) Nocsak. Megint madáragyat lakmározik a széncinke. Madár madárnak farkasa, ha szabad ilyet mondani.

A varjú a kőpárkányon már bekapta a húsfoszlányokat, és átrepült a szomszéd háztetőre, a cica is megunta a nézelődést, és bevonult a szobába, mi pedig Eszterrel folytattuk a beszélgetést a félelemről. Maradjunk az állatoknál. De nem az állatoktól félünk, hanem az állatokat féltjük. Mindenféle adatot lehet látni, hallani, egyik félelmetesebb, mint a másik, hogy milyen arányban pusztulnak ki bolygónkról az állatok. (Eszter: Hogyhogy még mindig nem érti mindenki, hogy ez az egyetlen otthonunk, a Föld?!) Az elmúlt ötszáz év alatt nyolcvan emlősfaj pusztult ki. Az elmúlt ötven év alatt az emlősök, hüllők és halak hatvan százalékát kiirtotta az ember. Más megközelítésben: amióta ember él a Földön, az emlősök 83 százalékát elpusztította. Egyrészt természetes élőhelyeik elrablásával, ezekből ugyanis mezőgazdasági terület lett, vagy más, embert kiszolgáló tevékenység helyszíne, másrészt azzal, hogy egyszerűen csak leölték az állatokat a húsuplért.

Most már persze vigyázunk, azaz – már aki.

Gyakran hallunk újabban a napi hírekben a barnamedvék Kárpátokban történő felbukkanásairól, a falvak lakói félnek, és a kilövésüket követelik, az állat- és természetvédők tiltakoznak. A Kárpát-medencében a fő gond az édesvízi fajok pusztulása: az egyre csak épülő gátak, duzzasztók és a folyómedrek kotrása miatt az 1970-es évek óta harmadával csökkent a vízi populáció.

Az ibériai hiúztól az óriás bambuszmakiig sokféle kihalt vagy súlyosan veszélyeztetett állatról lehetne beszélünk, de most csak kettőt emelünk ki, leginkább különlegességük okán. Az izraeli feketebékát, más néven palesz-

tin békát az 1940-es évek elején fedezték fel az észak-izraeli Hula-völgyben, azonnal besorolták rendszertanilag, de mielőtt alaposabban tanulmányozhatták volna, már el is tűnt, miután megkezdődött a malária elleni küzdelem, és a völgy mocsaras területeit az ötvenes években lecsapolták. A fekete-békának több évtizeden át olyannyira nyomát sem látták, hogy a kétélűek között elsőként 1996-ban kihaltnak nyilvánította a Természetvédelmi Világszövetség. Aztán egyszer csak, láss csodát, néhány éve újra fölbukkant egy-két élő példány. Kellő tanulmányozás után a szakemberek megállapították, hogy a korábbi rendszertani besorolás téves volt, és az izraeli feketebéka egy olyan nembe – a Latonia nevűbe – tartozik, amely a történelem előtti időkben élt Európa területén, és ma kizárólag fossziliákból ismert. Micsoda időutazás! Egy ősi nem egyetlen képviselője itt él velünk! És veszélyeztetett, úgyhogy nagyon vigyáznunk kell rá.

A másik példám még különösebb. A mexikói axolotl képes néhány hét alatt újránöveszteni elvesztett végtagjait, szívének, agyának megsérült részeivel is képes ezt megtenni. Kopoltyúval lélegzik, de ha kiszárad a tó, ahol él, akkor át tud térni a tüdővel való lélegzésre. Mexikóváros közelében él, csatornában és tavakban, de a szennyezés, a túlhalászás és a táplálékhiány miatt erősen veszélyeztetett. Kedvelt laboratóriumi kísérleti állat, kutatják a tudósok, hogyan hasznosíthatnák az emberi gyógyászatban azt a fantasztikus képességét, ahogyan önmagát gyógyítja. Azték neve, axolotl, vízi kutyát jelent, forrásaim mind kiemelik, hogy Xolotl a halál és újjászületés kutya alakú azték istene.

78

Nagyon viccesen néz ki, tisztára olyan, mint egy science fiction rajzfilmhős. Széles és lapos fején messze ülnek egymástól a fura szemei, ugyanis nincs szemhéja. Teljes fejszélességben húzódó, hosszú szája olyan, mintha mindig mosolyogna. Fejét kétoldalt három-három puha, hajlított hajkefeforma díszíti vízi hajkorona gyanánt. Lábai rövidek, erősek, ujjai hosszúak és vékonyak. Sikeres plüssállatkát lehetne készíteni róla, ha modellt állna nekünk. Sajnos nemcsak a természeti körülményei miatt veszélyeztetett, hanem azért is, mert elfogják, és viszik a laboratóriumokba tudós kutatásra.

Ugyancsak tudományos-fantasztikus vagy talán inkább egy horrorfilm hőse lehetne az a hatlábú mutáns, aki szűznemzéssel szaporítja önmagát, egy németországi akváriumból kiindulva szédületes sebességgel elárasztja önnön klónjaival az egész világot, tönkretéve az ökoszisztémát és fenyegetve a helyi fajokat.

Mert ha kihalásra ítélt állatokról beszélünk, akkor ne hallgassuk el azt az egyetlenegyét, amely viszont klímaváltozással, terjeszkedő civilizációval, emberi mohósággal és más fenyegető vészekkel könnyedén dacolva húsz év alatt meghódította a Földet. Ez a páncélja mintázatáról márványráknak nevezett jószág három évtizeddel ezelőtt még nem létezett, de ma él és virul, és főleg megállíthatatlanul szaporodik, hím nélkül, önnemzéssel, egyelőre még csak Európában (Magyarországon is), az Egyesült Államokban, Japánban és Madagaszkáron. Ebben a szigetországban alig több mint tíz éve jelent meg, ma már milliós számra élnek itt a tökéletesen egyforma, kizárólag nőnemű egyedek, nem kis gondot okozva az őshonos rákoknak. Az Európai

Unióban egyébként már tiltják az árusítását, de Észak-Amerikában még jelen van a piacon.

Nem akarok belemélyedni a szaporodásbiológia rejtelseibe, nem is értek hozzá, a témáról csak annyit, hogy egy floridai folyó mellékágában egy őshonos rákfajta valamiért (ez a nagy kérdés, hogy miért, de erre senki nem tudja a választ, pedig ez talán megoldaná minden gondunkat) néhány évtizede a szokásos két kromoszóma helyett hárommal született: két női és egy férfi kromoszómával. A lény ezáltal képes lett az ivarmentes szaporodásra: két női kromoszómáját továbbadva önmagát klónoztta. És tojta tucattal, sőt százával a tojásokat, amelyek mind további szaporodásra képes egyedeket hordoztak.

Fogalmam sincs, hol tart a világszerte megállíthatatlan sebességgel szaporodó márványrások létszáma. Nem szeretek erre gondolni, menthetetlenül egy B kategóriás horrorfilm képei jönnek elő, pedig ha véletlenül ilyenre kattintok a tévén, nyomban továbbállok. De most a valóságról van szó.

Próbáltam kicsit utánanézni az állatok nemi szokásainak, hamar belebotlottam a francia Fleur Daugey etológus és tudományos újságíró magyarázatába arról, hogy a homoszexualitás az állatvilágban „tökéletesen normális és természetes magatartás”. Idézi a szürke delfineket, körükben gyakori a hím homoszexualitás, előfordul, hogy a hím párok együtt maradnak életük végéig. Számos formája létezik az állati homoszexualitásnak, vannak a simogatások, összedörgölözések, és vannak egyenesen koituszok is hímeknél és nőtényeknél egyaránt. Élnek egynemű párok együtt nevelve az utódokat. Az ausztrál fekete gólyák például begyűjtik az eltűnt szülők után maradt elhagyott tojásokat, a homoszexuális pár költi ki a tojásokat, és neveli föl a kicsiket. Azok jól is vannak tartva, mivel a hímek feladata a terület ellenőrzése, tehát két hímnél sokkal nagyobb területe, ahonnan a táplálékot beszerezheti, így több jut a kicsiknek, mint ha egy hím meg egy nőtény gondoskodna róluk.

Fleur Daugey nem ismeretlen a hazai közönség előtt sem, olvasható magyarul *A növények szerelmi élete* című igen érdekes, tabudöntőgető ismeretterjesztő könyve. Nem kevésbé döntőgeti a tabukat az állati homoszexualitást illetően, amelyet már az ókorban észleltek, sokáig mégis tabu maradt. Gadeau de Kerville francia zoológus (1858–1940) például a cserebogarak homoszexualitását tanulmányozva látta, hogy a hímek kopuláltak egymással akkor is, amikor a közelben voltak a nőtények, tehát nem a kényszer vagy a hiány vezette őket, ami az akkori tudományos közeg véleménye volt. De ezt az ízlés szerint választott homoszexualitást, ahogyan Kerville nevezte, sokáig botrányosnak tekintették. Vannak, akik még ma is annak tartják. Ami érdekes, hogy az állatvilágban nincs nagy különbség a hetero-, homo- és a biszexualitás között. Lényegében legtöbbször biszexuálisak, csinálják ezt is, azt is. Van kifejezetten csak heteroszexualitás, de ez elég ritka. Az állatvilágban a szexualitás különlegesen sokféle, és azt hiszem, ez az, ami lehetővé teszi, hogy az élet fennmaradjon a Földön. Ezt fontos megérteni, hangsúlyozza Fleur Daugey.

Tüntetések, tüntetések...

Tüntetések, tüntetések... Felvillannak a régi emlékeim a régi tüntetésekről, elsősorban a '68-as belgrádi egyetemistademonstrációkról, majd az utánuk következő hosszú csendről, a dermedt állapotról, az *ólomévekről*, amelyeket esszéimben jellemeztem. Bizarrr fordulatok tanúja voltam, éppen az ólom-évek idején irodalmi nemzedékem számos tagja a legmagasabb posztra került, igazgatók, főszerkesztők, vezérigazgatók lettek. Ezért tüntettem 1968-ban? Majd következtek a kilencvenes évek, a béketüntetés Újvidéken, és az évekig tartó Milošević-ellenes tiltakozások. Igaz, a Vezér megbukott, de kikozmetikázott szelleme rövidesen visszalopakodott.

Belefáradtam a reményekbe és a kudarcokba.

Ilyesféle emlékek üldöztek, amikor tekintetem Belgrádra vettem, ahol már két hónapja kormányellenes tüntetések zajlottak. Újvidék egy ideig némaságba menekült, egyedül a kormánypárt volt hangos, hiszen novemberben és decemberben a Vajdaság elcsatolását ünnepelte. 2018. november 25-én vonult be a szerb katonaság Újvidékre. Beindult a meetingturizmus, autóbuszokkal szállították az embereket, hogy ünnepeljenek Újvidéken. A grandiózus ünnepséget némileg megbolygatta a fiatal szerb értelmiségiek tudományos tanácskozása, amelyen emlékeztettek arra, hogy a Vajdaság gazdasága 1918 után visszaesett, a szerb kormány ugyancsak kisebbségellenes politikát folytatott, mint a magyar az I. világháború előtt, csakhogy ekkor nem a szerbek, hanem a magyarok voltak az áldozatok. Az elcsatolási aktus sem volt demokratikus, hiszen csak a szerbek szavaztak az elcsatolási kongresszuson, a németek és a magyarok nem. Az elcsatolás nagy nemzeti vívmány volt, de a demokrácia kárt szenvedett.

A közönség soraiban ülve arra gondoltam, azóta hány nemzedéknek kellett szembesülnie azzal, hogy a nemzet nevében csorbítják a demokráciát. Feltűnt, hogy a fiatal vagy a középkorú vajdasági magyar értelmiség nem vett részt a tanácskozáson, még hallgatóként sem, amit azzal magyarázok, hogy a magyar értelmiségi elit a regnáló kisebbségi párthoz, a VMSZ-hez kötődik, a párt pedig koalícióban van a kormányzó Szerb Haladó Párttal. Az uralkodó vajdasági magyar közvélemény az elmúlt években lényegesen módosult. Miután a Fidesz és a VMSZ vezetői az egész Kárpát-medencében példásnak nevezik a vajdasági magyar kisebbség helyzetét, a hivatalos kisebbségi közvéleményben megszakadtak a kritikus megjegyzések. Míg a Milošević-érában a magyar kisebbség erősen ellenzéki beállítottságú volt, amely összebékítette a különböző értékrendeket valló rétegeket, addig a Vučić-érában a közvélemény kimondottan lojális, sokkal lojálisabb, mint a Tito-éra értelmisége. Ez kissé meglep, de nem bírálom, inkább megfogadom Karl Kraus tanácsát, ha van mondanivalóm, álljak elő, és – hallgassak, vagy csak csodálkozzak azon, hogy a szerbiai forrongások idején a magyarlakta városokban egy zokszó sem hangzik el.

Némi bizalommal szemlélem az újvidéki tüntetők fiatalságát. Ez örvendeztet, de elgondolkodtat, hogy mégis milyen nehezen találják meg a tüntetők a közös nevezőt. Újvidéken is kiderült, mert miközben Belgrádban a baloldal és a jobboldal kiegyezett abban, hogy Koszovó „elárulásáról” szó sem lehet, addig Újvidéken az egyezés inog. Az első, január 18-án rendezett újvidéki tüntetést egy szélsőjobb csoport zavarta volna meg, de incidens nem történt, mert csak egy tucatnyi NATO- és EU-ellenes, a tüntetőket nemzetellenes jelzőkkel vádoló fiatal jelent meg, a reguláris tüntetők száma viszont legalább kétezeret tett ki, úgyhogy a szélsőjobb (egyelőre) visszavonult. De az egészből az is kiérezhető, hogy a szerbiai szélsőjobb, akárcsak a magyarországi Mi Hazánk párt, a jelenlegi tüntetéshullámban a kormánypárt retorikájához vonzódik. Mindkét szervezet a határon túli kisebbségek sorsa miatt aggódik, de saját hazájában vezérgondolatainak logikája a nemzeti kisebbségek ellen fordul. Úgy látszik, ez lesz az európai szélsőjobb pártok próbaköve: vagy radikálisan leszámolnak egymással, vagy pedig diszkréten feláldozzák a nemzeti kisebbségeket.

Jelenleg inkább az első változat látszik felülkerekedni.

Az újvidéki tüntetők nagy tömege ellehetetlenítette a szélsőjobbot, és séta közben a leggyakrabban az ismert olasz antifasiszta dal, az *O bella ciao* hangzott el, ami még a járókelőket is meglepte, hiszen ez a melódia már évtizedek óta nem hangzott el Újvidéken. Azt viszont nem tudom elképzelni, hogy Budapesten ezzel a dallal vonuljanak az országháza elé. Először Újvidéken, később Belgrádban is ezt énekelték a tüntetők, tehát még nem ölték ki teljesen az emlékezetből az antifasiszta motívumokat. A magyar publicisták közül elsőként Tamás Gáspár Miklós hívta fel a figyelmet arra, hogy Szerbiában, Horvátországban, Szlovéniában – de hozzátenném, Montenegróban és Macedóniában is – a fiatalok körében egyre inkább erősödnek a baloldali eszmék, ami magyarázható azzal is, hogy az új osztálynak még nem sikerült teljes mértékben kiölnie '68 hagyományát, továbbá azzal is, hogy Jugoszláviában a népfelzabardító háborúban létezett valóságos és tömeges antifasiszta mozgalom. A tüntetők főleg a Vučić-féle autokráciát, az „új osztály” neoliberais gazdaságpolitikáját veszik célba. Sokan beszélnek neoliberais ellenforradalomról is.

Az újvidéki tüntetéseket egy német újságíró társaságában figyeltem, aki szerint bár sok a hasonlóság a magyarországi és a szerbiai tüntetések között, mégis arra a megállapításra jutott, hogy Szerbiában sokkal tömegesebbek, hiszen egy szerbiai kisvárosban majdnem annyian jönnek össze, mint a kétmillió Budapest.

Nehéz megjósolni a tüntetések végkimenetelét, de az már kétségtelen, hogy a kapitalista rendszer immunisabb a tömegmozgalmakkal szemben, mint a hanyatló szocializmus. Már az is csodával határos, hogy Belgrádban több mint hat hete tüntetnek, s a részvevők száma nem csökken, hanem növekszik. A tüntetések tömegesebbek és békésebbek, mint a budapestiek, még sincs látványos rendőrségi felvonulás, könnygáz, sorosozás. A kormány szerint Belgrádban ötezren tüntetnek, viszont a nemzetközi sajtó 30 ezerről számol be. A szerb értelmiség csatlakozása evidensebb. Éppen Újvidéken olvasták fel, hogy 105 egyetemi tanár közös kiáltványban támogatta a tüntetőket.

Magyarországon viszont ambivalens a helyzet. Tamás Gáspár Miklós pár héttel ezelőtt az *Index* portálon kimondta, amit a magyar irodalmi életben nem illik kimondani: „A magyar értelmiség elhallgatott közéleti kérdésekben.” Nem csak arról van szó, hogy közzéteszik-e, hogy rokonszenveznek a tüntetőkkel, vagy nem, hogy részt vesznek-e a tüntetéseken, vagy nem, ennél sokkal fontosabb az irodalmi termés jellege. Megkockáztatható, hogy a magyarországi tüntetésekből az hiányzik, ami (néhány kivételtől eltekintve) az irodalomból, a szellemi alap, amelyet nem az ellenzéki politikusok feladata megfogalmazni. Másokról van szó, nem a politikusokról. Albert Camus még 1945-ben egy cikkében azt fejtegette, hogy a múltban az írók a páholyban ültek, és kimondták az igazságot a porondon folyó küzdelemről. Ez a distancia méltóságot és jó rálátást biztosított nekik. A mai korban, folytatta Camus, az író arénába kényszerült, neki is küzdeni kell a barbársággal. Nem számíthat többé a distancia méltóságára. Főleg érvényes ez a mai digitális korban, amikor nem a „művelt középosztály” dominál a lelátón, hanem a névtelen tömeg. Ilyenkor az íróban gyakran felébred a nosztalgia a páholy iránt, de mivel ott többé nincs hely a számára, és az irodalom – mint annyi más érték – kegyvesztett lett, az író páholy híján szívesebben menekül a posztszocialista elefántcsonttoronyba.

Tüntetések, tüntetések, mondogatom magamban, és irigykedve gondolok a reménytelenekre, akik óvatosan meghúzódnak, és az álmuk is békés. A reményekkel teli utca forrong, de Aleksandar Vučić elnök megőrizte a nyugalomát, és bejelentette: ha az ellenzék akarja, bármikor rendkívüli választást ír ki, s úgy látszik, az ellenzék akarata ellenére még ebben az évben – a kormánypárt berkeiből kiszivárgó hírek szerint márciusban – erre is sor kerül.

A közvélemény-kutatók szerint Vučić újra megnyeri a választást, hiszen az országszerte zajló tüntetések ellenére is élvezzi a választópolgárok 51 százalékanak bizalmát. Persze csak akkor, ha a választással még nem szünteti meg a posztszocialista országokra jellemző kíméletlen, majdnem tragikus társadalmi megosztottságot. Lassan két részre szakad ezen országok társadalma. A görcsös, traumatikus, mondhatnám, végzetes megosztottság képezi a legnagyobb veszélyt, amelynek baljós következményei lehetnek nemcsak a régió sebezhető országaiban, hanem egész Európában. Elegendő egy tektonikus jellegű európai fejlemény, amely sokak szerint már küszöbön áll, vagy Putyin befolyásának erősödése az EU-ban, s a Balkánon máris meg bomlik a provizórikus egyensúly.

Ezek után érhető, hogy Belgrádban örömmámorban várták Vlagyimir Putyin belgrádi látogatását. A Vajdaságban viszont más hangok is hallatszottak. A látogatás napján Újvidéken, Becksereken, Petrőcön, Kikindán, Törökbecsén, Óverbáson, Kovačicán plakátok jelentek meg ezzel a felirattal: Putin, go home! Megjegyzendő, hogy a magyarul lakta városokban, Szabadkán, Zentán, Magyarakanizsán ilyen plakátoknak nyomuk sem volt, ellenben volt a szlovák településeken. Érthető, hisz a vajdasági magyar polgároknak, főleg a magyar tévé hatására, Putyinról rendkívül rokonszenves kép alakult ki.

Belgrádban az orosz elnököt hétezer rendőr őrizte, ezenkívül 250 orosz biztonsági képezte a belső védelmi kört. A látogatás alkalmával a politikai

elit és a kormányhoz hű sajtó többször is hangoztatta a közös ortodox vallás és a szláv testvériség fontosságát. Oroszország mindig segítette Szerbiát, ha bajba került – ez volt az állandóan ismétlődő szlogen. Belgrád felkészült a látványos, érzelmileg rendkívül meleg vendéglátásra. Ezerkétszáz autóbusz indult Szerbia városaiból Belgrádba, hogy minél többen üdvözöljék Putyin elnököt a Szent Száva-templom előtt. Vučić kormányfő szerint több mint 120 ezer ember várta, hogy beszédet mondjon, ám Putyin mértéktartó maradt, szerényen csak annyit mondott, hogy köszöni a barátságot. A kormányzó Szerb Haladó Párt azonban Koszovó kérdésében várta a legfontosabb mondatot. Putyin ugyanis csak azt mondta, hogy feltétlenül támogatja az ENSZ 1244-es határozatának szellemében létrejövő megoldásokat, a lehetséges kompromisszumról azonban egy szót sem ejtett. Pedig arról van szó, hogy Putyin áldása nélkül Vučić nem köthet semmiféle kompromisszumot, hiszen elveszítené a választóit, viszont Putyin áldásával sokféle kompromisszum lehetséges, akkor is, ha az sok illúziót romba dönt.

Hargitai Miklós

„Hülyék vagytok mind”

Van nekem egy drága keresztanyám, akinek felmérhetetlen mennyiségű nyári élményt és instant életbölcsséget köszönhetek. Nagyon okos, de egy betegség miatt mostanában már nehezen jár a nyelve. A családi beszélgetések során, amikor vitába keveredik a többiekkel, és a szóképzéssel nem tudja követni a saját, mindannyiunknál gyorsabban járó gondolatait; amikor ő már – fejben az összes lehetséges kimenetelt végigjátszva és minden érvet megválaszolva – tudja, hogy neki van igaza, de még nem tudott mindenkit meggyőzni róla, olyankor szokta mondani: „Hülyék vagytok mind.” Mivel ez egy család, és tisztában vagyunk a szellemi képességeivel, ilyenkor általában lassítunk, hagyunk neki időt, és rendszerint ki is derül, hogy neki van igaza.

Ő jutott eszembe január közepén, amikor a *24.hu* hírportál nyilvánosságra hozta a Birnbaum-vallomást. A hasonlat innentől sajnos sántítani fog, mivel egyáltalán nem gondolom, hogy a sajtónak az a része, amely a több információ vagy a mérsékeltebb kormánypárti elfogultság révén reálisan kezelte a migránsozásra-sorosozásra épülő kormányzati politikát, okosabb volna a többinél, mint ahogyan azt sem, hogy akik a kommunikációs maszlagot beveszik, azok mind hülyék. Egyébként is úgy értettem inkább, hogy „hülyék vagyunk mind”, különösen annál a gondolatnál, amelyben George Birnbaum összefoglalja, mennyire egyszerű az orránál fogva vezetni egy országot. „Annyira nyilvánvaló volt. Ez volt az összes termékünk közül a legegyszerűbb. Csak be kellett csomagolni és piacra dobni.” Az „ez” Soros Györgyre vonatkozik, a termék pedig az úgynevezett Soros-terv – vagyis

az a kormányzati üzenet, hogy Soros György Magyarország elveszejtésére törekszik, még hozzá olyan fondorlatos módon, hogy telerakná a Kárpát-medencét mohamedán vallású migránsokkal.

Elárulom, hogy engem mi védett meg, mi biztosított számomra ellenanyagot a métellyel szemben: nem a bölcsesség, hanem az emlékezet. Az egyik katolikus gimnáziumban töltött diákéveim folytán számos jobboldali barátal rendelkezem, így volt szerencsém végigélni, milyen politikai elméletek határozták meg Magyarországon a rendszerváltás után a nemzetinek nevezett politikai tömb gondolkodását. Emlékszem azokra az időkre, amikor (egyébként rendkívül intelligens, olvasott, világlátott emberek) bizonygatták nekem, hogy „a zsidók” (inkluzíve Soros György) kinézték maguknak a Kárpátok ölet, és itt szeretnék fölépíteni az új hazát, amikor Izraelt elnyeli az arabok tengere. A következő csomópont az volt, amikor kiderült, hogy a komcsik el sem mentek, nem is volt rendszerváltás, kései utódaik újra megpróbálják Magyarországot átjátszani a csak színleg megváltozott, legbelül még kommunista birodalmi álmokat szövögető, KGB-s múltú Putyinnak meg Moszkvának. Aztán megtudtam tőlük, hogy Moszkva és Putyin voltaképpen a barátunk, meg Izrael is, Soros György pedig nem a zsidók, hanem a mohamedánok számára ürítené ki a mi lángoktól ölelt országunkat. Ez az elgondolás úgy hatott rám, mint a vakcina: nem merném kétségbe vonni Soros úr kivételes képességeit, az viszont nem fér a fejembe, hogy létezik olyan ördögi terv, amelynek az A verziója szerint a zsidókat, a B verziója szerint viszont a zsidó állammal hadban álló feleket kell betelepíteni Magyarországra, és hogy ez a két változat jól megfér olyasvalakinek az elméjében, akit egyébként éppen az éles esze, a mások által nem látott összefüggések korai felismerése miatt respektál a világ.

84

A kissé hosszadalmas bevezetés után kanyarodjunk most rá arra, amit a svájci sajtó és annak nyomán a *24.hu* a valódi Soros-tervről kiderített. A történet egyik kulcsfigurája, Arthur Finkelstein már halott, a másik, George Birnbaum viszont még él, éppen visszavonulóban van az üzlettől, és ebből az alkalomból adott interjút a svájci sajtónak, amit a magyar hírportál szemlészett. Birnbaum úr érthető módon büszke volt a közös életműre, és azt sem titkolja el, hogy kettejük közül az igazi ötletember Finkelstein volt: mindig közvélemény-kutatásokból dolgozott, ugyanazokból, mint mások, de olyasmit is észrevett az adatok között, amit mások nem. Például azt, hogy az emberek között sokkal könnyebb közös nevezőt találni (a közös értékválasztás helyett) a közös félelmek és az egy irányba mutató gyűlölet tárgyai alapján, legyenek azok bármilyen irracionálisak. Vagyis jóval többen utasítják el a bevándorlók Magyarországra telepítését – függetlenül attól, hogy akarja-e bárki idetelepíteni őket, vagy hogy akar-e közülük bárki idetelepülni –, mint ahányan mondjuk keresztény-polgári Magyarországot szeretnének. Ebből pedig, már ha az embernek Finkelstein-Birnbaum(-Orbán)-típusú agya van, egyenesen következik, hogy nem a keresztény-polgári Magyarországgal kell házalni (nem is hallottunk ilyesmiről a mostani kampányokban), hanem a migránsokkal és azzal, hogy az ellenzék akarja a nyakunkra hozni őket – ergo aki nem szeretne migránsokat a nyakába, annak a Fideszre kell szavaznia.

A Finkelstein–Birnbaum-projekt másik korszakos tudományos eredménye, hogy lényegesen hatékonyabban működik a módszer, ha különféle elvont ellenségek helyett (finánctőke, IMF, „Brüsszel”) sikerül a gyűlölet tárgyát megszemélyesíteni. Így jutottunk el a Kongótól Bulgárián át Kenyáig és Izraelig sokféle kipróbált módszer tökéletesre csiszolt változatáig, a „Soros-tervig”, illetve a kormányplakátokra fölírt „Ne hagyjuk, hogy Soros nevéssen a végén!” mondatig, és addig a helyzetig, amikor a magyar választópolgárok nem jelentéktelen hányada azt hiszi: Soros György párto(ka)t szokott indítani a magyarországi választásokon.

Az újságíró ugyanúgy emberekkel dolgozik, mint a kampánytanácsadó meg a politikus – nem véletlen, hogy kölcsönös gyanakvással tekintenek egymásra. Ha őszinték akarunk lenni, nyugodtan bevallhatjuk, hogy a sajtó is (a kíváncsiság mellett) jórészt az emberek félelmeiből és indulataiból él; erre az összefüggésre csodálkozik rá a világ „a jó hír nem hír” mondással. Valahogy úgy működik az emberi gondolkodás, hogy a tragédiák és a talán soha meg nem valósuló, de a fejünk fölött lebegő kataklizmák sokkal jobban érdeklik az olvasót, mint akár a legnagyobb logisztikai központ alapkövetétele. Számomra is örök tanulság, hogy eddigi pályám során a legtöbb olvasót nem valamelyik tényfeltáró írásom, hanem a világvége esélyeit – tudományos igénnyel, de viszonylag kevés aktualitással – elemző cikk hozta, meg az is, hogy a bezárás előtti évtizedben a *Népszabadság Online* legolvasottabb híre egy ismert magyar színész haláláról tudósított. Ezzel együtt a szeriöz sajtóra nem jellemző, hogy csak a kattintás kedvéért leírjon valamit, aminek esetleg az ellenkezője (vagy az sem) igaz. Ismét egy konkrét példa: amikor egy kizárólag egyetlen, és mint később kiderült, téves információra alapozva pár percre kikerült ugyanoda, a *nol.hu*-ra egy rövid írás arról, hogy elhunyt Horn Gyula, a lap nemcsak elnézést kért az olvasóktól, hanem a legkeményebb személyi konzekvenciákat is levonta. Ilyesfajta etika a politikában ma nem létezik: másfél évtizede Gyurcsány Ferencet a kozmetikázott költségvetési adatokkal megnyert választást követően, a hazugság elismerése után a magyar választók egy része még erkölcsi hullaként kezelte – és kezeli máig –, miközben a Birnbaum-interjú szerint Orbán Viktor zsinórban nyerte meg választások sorát legalább akkora vagy még nagyobb hazugságokkal, morális következmények nélkül.

Tanulságosnak gondolom azt is, hogy a hazai választópolgár még a félelmeiben is mennyire irracionális. Számos Facebook-ismerős osztotta meg velem a napokban azt a képet, amelyen egy fejkendős, ránézésre nyolcvan év körüli hölgy mosolyog elégedetten – a felirat szerint azért, mert igaz ugyan, hogy nem jött meg időben a nyugdíj, és amúgy is túl kicsi, de legalább a migránsok nem hágták őt meg. Én is tudom, hogy a magyar történelmi emlékezet ismer olyan traumákat, amelyek ezt az attitűdöt bizonyos körülmények között akár reálissá is tehetnék, de egyrészt most nem olyanok a körülmények, másrészt az érintett korosztály tagjainak nagyságrendekkel nagyobb esélyük van arra, hogy egy kórházi fertőzés vagy az ellátatlanság végez velük a magyar egészségügy szétrohadása következtében, mint arra, hogy élő, hús-vér migránssal találkozzanak – ehhez képest megdöbbenő, hogy a szavazási magatartásukat mégis a migrációs víziók határozzák meg.

Az én világmagyarázatom nemhogy a Soros-fixációban szenvedő jobboldali magyar választókénel, de még az idegenektől rettegő mém-nyugdijasénál is sokkal egyszerűbb: szerintem ezek (mármint Orbán Viktor és szűkebb köre) lopnak, és minél nagyobb a megvédelmezendő zsákmány, annál kevésbé válogatnak az eszközökben, amikor úgy érzik, hogy elvehetik tőlük. Egyszerű, mint a százas szög, nincs szükség hozzá ezoterikus elméletekre, viszont soha semmin nem hökkenek meg, amióta ebből indulok ki. Úgyhogy előre is elnézést kérek az inváziótól rettegő barátaimtól, egykori iskolatársaimtól, utas-, pálya- és honfitársaimtól, meg mindazoktól, magamat is beleértve, akik immár sokadik éve nem találják a nyilvánvaló átverés ellenszerét. De ha újabb jelét tapasztalom annak, hogy komolyabb veszélynek látják az amerikai (!) migránskaravánt az orvosok és ápolók hűján bezáró Honvéd kórháznál, nekem bizony mindig beugrik a keresztanyám, amint többszöri nekifutás után kissé dadogva, de érthetően kimondja: „Hülyék vagytok mind.”

Parászka Boróka

Szavak

86

„Engedd el a szavakat” – mondta valaki 2018 legvégén, hosszas vitáim egyikén. December utolsó hetei egyébről sem szóltak, mint vitákról, pontosításról, rákérdézésről, adatellenőrzésről. Zártam a féléve tartó „rákriportomat”, sok-sok óra interjú gyűlt fel túlélőkkel, betegekkel, hozzátartozókkal. Egyszerre volt nagyon könnyű és irtózatosan nehéz dolgom ezzel az anyaggal. Arra a szókapcsolatra, hogy „korrupció az onkológiai ellátásban” mindenki felkapta a fejét, a szerkesztők elégedetten dörzsölgették a kezüket a remélt kattintásokra, a nézettségre és az olvasók kiszámítható reakciójára gondolva. Szemük előtt valószínűleg felrémlt egy-két bilincsben elvezetett, hálapénzzel kitömött zsebű korrupct orvos, kórházigazgató is.

Vékony jégen táncoltam, emberek életéről, haláláról, utolsó reményéről írtam. És ha mindez nem lett volna elég, a román–magyar határ betegforgalmát piszkáltam, ott, ahol a megbiztosításokkal ügyeskedve keresnek az emberek jobb, olcsóbb gyógyulást. Ezt Magyarországon rögtön úgy értelmezték, hogy „a románok idejönnek, és elveszik a rákunkat, izé, a rákra szánt pénzünket”. Erdélyben azonnal bekapcsolt az önsajnáló mechanizmus, a panasz, hogy „még az utolsó esélyt is sajnálják tőlünk”.

Történetről történetre, szóról szóra kellett kirángatnom ez azt ügyet a leegyszerűsítő mechanizmusokból. A zsebüket tömő orvosok (esetenként valós, máskor túlzó vagy előítéletes) rémképe mellett-ellen kellett megmutatni azokat, akik a helyi, az országos vagy az európai egészségügyi rendszerekkel küzdenek a betegeikért. (Azt, hogy van európai, szabályozott ellátás, együttműködési keret, még a szakembereknek is magyarázni kell, mert a

jogszabályokat nem ismerik, vagy nem ismerik rendszerszerűen, csupán eseti, „kiskapus” szinten. Európa sem realitásként, sem kívánalomként, sem tapasztalatként nem létezik ezen a hétköznapi, nyugős, diagnózisokkal, várólistákkal terhelt szinten.) Azt, hogy a rákipar hogy működik messze túl az egészségbiztosítási trükkökbe kapaszkodó magánemberek feje fölött, az érintettek nem látják át. Heteken át a magánklinikák üzleti kimutatásait búvóm, és hiába mondom, hogy sok-sok tucat ilyen intézmény működik, amelynek éves bevétele meghaladja a tízmillió eurós határt, és ezek a tízmillió eurók azoknak a zsebéből érkeznek, akik egymásra acsarkodnak, és egymást lökdösik vissza a várólistás helyekért.

Tucatszor szerkesztjük át a megírt szöveget, frusztrációink, félelmeink szerkesztőségi veszekedésekbe fulladnak, majd bocsánatkérésekben oldódnak, hogy aztán újabb baromi viták legyenek. Milyen nehéz elmondani egy ilyen alig körvonalazódó, alig kibányászható történetet. A magyarországi kollégák egyszerűsíteniéne, rövidíteniéne, nem hagyom magam és a cikket. Szerintük sóhegyeket mozgatok, senki nem olvassa el a szövegem. Én meg biztos vagyok abban, hogy aki egyáltalán észreveszi a problémát, végigrágja magát a sóhegyen, megemészti a sok ezer karaktert. Nem akarom könnyűvé tenni a dolgát, szájába rágni az információkat. Az olvasó partner, és együtt dolgozunk, küzdünk a felismerésért, megismerésért, a racionalizálásért, a keretek újrarajzolásáért, az érdekek megfogalmazásáért. Nem engedek a szavakból, nem engedem el őket. Rágom, emészttem, gyúrom őket.

Közben az aktuális közéleti botrányok szivárognak be a hírcsatornákon. Régi-új jelszó válik a magyarországi utcai mozgalmak azonosítójává: egyszerű trágárság, könnyen falra festhető szitok a miniszterelnökről, akit politikai teljesítménye alapján nehezen lehet miniszterelnöknek nevezni. Miközben az onkológiai statisztikákat búvóm, az üzleti kivonatokat ellenőrzöm, a kórházi vallomásokat hallgatom, újra és újra ez a trágárság harsog körülöttem. Mit mond el ez a sokszor átkozott, pokolra kívánt címzettről? A saját dühünkről, félelmeinkről? Engedd el a szavakat – mondják immár más kontextusban a barátaim. Ne törődj vele, hogy trágár, hogy tartalmatlan, hogy esetleges. Fokozza, megmutatja az emberek dühét, és ha valami kisöpri ezt az elviselhetetlen, fullasztó mocskot, amiben élünk, akkor az a düh lesz. Így is irracionális mindaz, ami körülvesz, még mélyebb észszerűtlenség, mély zsigeribb indulat vezet majd ki belőle? – kételyeimnek már nem is adok hangot. Azonnal feszült, személyeskedő viták parázslanak fel a legjobb barátaimmal is. Mindenki vért, fejeket akar, valóságos lincshangulat van. De a bennem tomboló indulatokat csak pontosabb, még pontosabb szavakban, számokban és jól strukturált történetekben tudom levezetni, megmutatni. Hagyom a többieket dühöngeni.

Mire a riport közölhető állapotba kerül, lever a betegség. Láz gyötör, begyulladnak az ízületeim, a szemeim. Nehezen járok, és alig látok, így robotolom végig az év végét. Senkinek sem tűnik fel különösebben: hiszen kúszva-mászva, vakon él mindenki körülöttem. Az év végi máz az úgynevezett ünnepekkel most nem segít. „A gyerekek kedvéért” próbálunk valami kis csillogást, díszcsomagolást – de hát ők is átlátnak mindezen. Jól nevelten

úgy tesznek, mintha elhinnék ezt a sebtében összedobott családi békét, aztán gyorsan kiszellőztetünk, ledobjuk az álságos göncöket. Miért hazudnánk magunknak, nekik és ők nekünk. Tehetetlenül nézzük a külső, belső, a köz- és magánéleti szétesést. Lemondunk minden illúzióról, letépjük magunkról, egymásról. Megfosztjuk ezzel magunkat az utolsó reménytől? Vagy megajándékozuk egymást a tisztánlátással? Nem tudom. Lázzal, nehézlégzéssel küzdöm, minden levegővétel munka, hideg verejtékben telnek 2018 utolsó napjai. Százéves évfordulója van az első világháború végének: végül is nem spanyolnátha kínoz, fűtött szobámban gyógyszerekkel teli szekrény, és a velem vergődő családtagjaim mind itt vannak harctéri veszteségek, sérülések nélkül. A még mindig béke emberei vagyunk, bár-hogy is vergődjünk.

2019 újabb tüntetésekkel kezdődik, és az óévi viták ugyanúgy folynak tovább. Ekkor válik országosan ismertté a lány, aki „nagyon dühös, és csúnyán beszél”. Lehet-e „csúnyán”, „trágárul” beszélni? Ebből habzik fel újabb diszkusszió. Aztán jön Andy Vajna halála, újabb társasági esemény (a halál mint élmény, mint közéleti attrakció – ez is szerves része korletünknek). Visszhangzik az, hogy lehet-e siratni, búcsúztatni a hatalom emberét. Majd az, hogyan lehet a pénzember özvegyét megszólítani, elmarasztalni. Dokumentumértékű, hogyan adódik össze közösségi jelenséggé a sok-sok magándüh és frusztráció. De nem foglalkozom vele, leköti a figyelmet, hogyan vált a politikai konfliktus, a társadalmi kiszolgáltatottság a magánleszámolások terepévé. A túlóratörvény kapcsán – emiatt kezdődtek a decemberi tiltakozások – alig alakult ki érdemi, tartalmi, konkrét vita. Maradt a düh, és ez megannyi személyeskedésben, pletykában, intrikában öltött testet. A trágársággal szidalmazott miniszterelnök mögött politikustársai, a rendszer működtetői fel sem sejtettek, érintetlenek maradtak, miközben a háborgó köz önmagát falja fel, intézi el, embertől emberig haladva. Mintha politikai megbízásra, politikai stratégia szerint haladnának.

Január elején konferenciára megyek az Athenaeum Kiadó meghívására: tavaly jelent meg Anna Politkovszkaja *Orosz naplója*. Újságírókat ültetnek egymás mellé, olyanokat, akiket a magyar rendszer sem kímélt, beszélnének meg, miként működnek ezek a kannibál rendszerek. Stumpf, Pető, Lakner, Kálmán és Veiszer ül az asztalnál – meg én. Mindegyikünknek megvan a maga kirúgási története, és néhány éve még elképzelhetetlen lett volna, hogy ilyen közvetlenül beszéljünk egymással. Vagy azért, mert a politikai árkok ellentétes oldalán álltunk, vagy mert a szakmai hierarchia más-más fokán működünk. De hol vannak már az árkok ebben az általános összeomlásban, és hol a hierarchia, ha szakma sincs? Beszélgetünk tehát, vagy úgy teszünk, mintha beszélgetnénk. Nem értjük egymást, másképpen dolgoztuk fel (vagy máshogy nem dolgoztuk fel) mindazt, ami bennünket ért. És azt hiszem, mindannyian nagyon messze vagyunk attól, hogy értsük ezt a semmit, amiben élünk, és amelyben – hivatásunktól fogva – nekünk kéne szavakat, képeket, hangokat találni és megmutatni. Szakmai tetszhalottak vagyunk, merül fel bennem az asztal mellett, és hiányzik a bátorság

belőlünk, hogy ezt beismerjük. Politikovszkajáról alig esik szó, erőltetem egy kicsit, de aztán elillan az alakja, semmire nem tudunk figyelni, csak önmagunkra. Ez az ősbűn, újra és újra elkövetjük.

Elégedetlenül és kiábrándulva támolygok el a konferenciáról. Megnézem a Radnótiban a 10-et, a tízparancsolat jelenkorba ültetett történetfűzérét. Óriási színes videókkal erősítik a darab egy-egy pillanatát, Czári Tibor zenéje dübörög, hömpölyög a nézőtéren. Mellettem egy férfi minden zenei betétet felvesz, annyira viszi magával az, amit hall. Vágyom a sötétre és a csendre, hogy csak a szavak verjenek, mint valami sűrű, tisztító eső. Ne maradjon semmi, csak a szavak, a törvény, és vele szemben, esetleg ellene én, akiben mindez visszhangzik, aki dönt, betart, ellenáll. A darab szünetében egy kedves férfi lép hozzám, megismer. „Én rendőr vagyok – magyarázza, és óvatosan körülnéz –, de velem nyugodtan beszélhet.” Úgy mondja ezt, mint ha megajándékozna valamivel, vagy valami előzékeny gesztust tenne. Felsegítené a kabátom, pogácsát venne. De nem, csak engedélyt és lehetőséget ad a szólásra. Egy rendőr, akivel a színházi büfében nyugodtan beszélhetek: ez Magyarország.

A darab után levél vár pesti szállodaszobámban: a rákriport egyik névtelenül hivatkozott, sokszoros adatvédelemmel közölt interjúalánya írt. Fél, magyarázza, annak ellenére felismerik, hogy sem helyszínt, sem nevet nem írtam a nyilatkozatához. Egyszerre érzek szánalmat és haragot, fontos információforrásomat hogyan nyugtassam meg? Kell-e nekem nyugtatni? Odalépni – akár a rendőr hozzám a színházi büfében – és magyarázni, hogy bizonyos dolgokat, bizonyos feltételek mellett mégiscsak ki kell mondani. Valamennyi kockázatot mindannyiunknak vállalnunk kell. Röviden válaszolok, nem nyugtatom, csak a tényt közlöm arról, hogyan működik az adatvédelem, és jelzem, hogy eszem ágában sincs elállni az anonim adatok közlésétől. Ne ölj, ne lopj, ne csalj, ne hazudj. Ennyim van, ebből élek, ezek által. Szavak, semmi más.

Így használd a Latyidot!

Nyilvánvaló, hogy miért nehezebb beszélni a diktatúráról a diktatúra alatt, mint azután. De nem nyilvánvaló, hogy miért könnyebb! Pedig amennyivel nehezebb, annyival könnyebb is. Könnyebb vállalni a részvételt, az együttműködést a diktatúrában akkor, amikor még nem bukott meg. Amikor még működőképesnek, fejlődőképesnek tűnt, és nem került a történelem szemétdombjára. Akkor még sokkal kevesebb önmegtagadással, szégyenérzettel lehetett beszélni róla. Különösen a Kádár-korszakban az '56 előtti korszakról. Amely bírálható is volt már, és vállalható is volt még; el is múlt már, közel is volt még. Kontinuitás is volt, diszkontinuitás is volt.

Olyan kötet került most a kezünkbe, amelyben a diktatúraalattiség és -utániség előnyei jelentős mértékben összeadódnak. (Szekfü András: *Így filmeztünk*, MMA Kiadó, 2018, 324 o.) E kötetben a szórakoztatóiparból kinövő magyar film első korszakának főhősei szólalnak meg, szólnak hozzánk fél évszázad távolából és a síron túlról. Azt is elmondhatják, amit a rendszerváltás után nehezebb lett volna, és azt is, amit akkor még nyilvánosan nem mondhattak el.

Szekfü András, akkor még fiatal filmtörténész, ezt a tizenkilenc interjút 1969 és 1971 között vette magnóra, amikor még ritkán rögzítettek beszélgetéseket ily módon. Olyan kapcsolatokat alakított ki, és olyan légkört teremtett, amelyben

a megszólalók sok mindent elmondanak, amiről tudják, hogy túl van a közölhetőség határán, azzal, hogy az interjúkészítő majd úgyis kiszűri ezeket, amit pedig nem, azt majd ők szedik ki, ha megkapják a szerkesztett szöveget. Erre többen is utalnak. Ranódy László például biztosan nem mondta volna magnóra, hogy „Katit meg akarta baszni egy orosz, akit én hasba rúgtam”, ha nem lett volna olyan a beszélgetés hangulata, hogy mindent el lehet mondani, úgyse megy tovább, ami nem mehet.

Horváth Márton, az ekkor már pártonkívüli, kvietált pártfunkcionárius például azzal hárítja el, hogy a Hunnia Filmstúdió élén eltöltött, nem igazán dicsőséges éveiről beszéljen, hogy bizonyos tények nélkül „nem tudok beszélni erről az időszakról”, azokkal „együtt pedig még kevésbé tudok beszélni”. „Tud beszélni, csak az interjúkönyv nem tud megjeleníteni” – veti közbe az interjúer, aki ezzel együtt tovább kapacitálja az alanyt, hogy mondja el, amit úgysem tesznek majd bele a kiadónak beadott kéziratba. És az alany már addig is elmondott érdekes dolgokat a filmgyári szerencsétlenkedéséről, amíg megállapította, hogy lehetetlenség beszélni erről.

A Herskó Jánossal készült interjú pedig olyan szabadszájú, mintha eleve letiltásra készült volna. De mivel elkészülte után pár héttel a rendező disszidált, nyilván a tartalmától függetlenül is publikálhatatlanná vált.

Hiába igyekeztek a beszélők és a

beszélhető kiadhatóvá szerkeszteni az interjúkat, nem sikerült. Rényi Péter és Nemeskürty István lektorok egybehangzóan eltanácsolták a Gondolat Kiadót attól, hogy megjelenesse a kötetet, amelyre a negatívumok iránt túlzott érdeklődést mutató szerzővel leszerződött. A kézirat a Filmtudományi Intézet Kézirattárában várta a feltámadást. A feltámadásnál viszont már nem kellett tekintetbe venni a közölhetőség régi szempontjait, és a hangfelvételekből sokkal teljesebb kötetet lehetett szerkeszteni.

Az interjúk egyike-másika a rendszerváltás után részben vagy egészben megjelent itt-ott, de túlnyomó részük ebben a kötetben olvasható először.

A film egyebek között abban különbözik a többi művészeti ágtól, melyre a háború után ránőtt a diktatúra, hogy nem volt azelőtt művészeti ág. Aki akart valamit a filmmel, ami a populáris közhelyeken, Szóts István szavaival „együgyű játékokon” túl van, annak a háború előtti világ pusztulását kellett várnia vagy elősegítenie; az nem bízhatott másban, mint egy háború utáni új rendszerben.

Idegen szemmel kellett az Alföldre ránézni, és idegen mentalitással kellett filmhez fogni ahhoz, hogy nagy magyar íróval és zeneszerzővel (Móriczsal és Lajtával) nagy film készüljön Magyarországon. „Nagy élményem volt Georg Höllering Hortobágy-filmje... Ilyet lehet csinálni, az ember kimegy egy kamerával, és felveszi az életet... Mindezek sokkal érdekesebbek, mint azok a kis együgyű játékok. Ugyanaz a forgatókönyv, ugyanaz az arc, ugyanabban a műfényben. Ki kell törni, ki kell

törni ebből az olcsó világból, és meg kell mutatni, hogy mi a magyar film.” Ezt mondta 1970-ben Szóts István, aki a háborús országban megrendezte az *Emberek a havason*, ami maga volt a kitörés. És ez a kitörés ki is törte a filmgyártó nyakát, mivel Szóts – meséli Máriássy Félix – „fütyült a költségvetésre, tervekre, és ha nem tetszett neki valami, még egyszer felvette, ha a nap nem abban a szögben sütött, nem vette fel... Hónapokig csinálta a filmet, és én emlékszem, hogy az egész Hunnia tépte a haját, hogy tönkreteszi őket, el kell venni tőle. Még sosem látták Magyarországon, hogy így is készülhet film. Amikor kész volt, óriási sikere volt, de addigra tönkrement a tőkés.”

„Bizonyos kritikával néztük, de nem vitattuk” – így viszonyultak Máriássy Judit emlékei szerint „a marxisták” a nem marxista Szóts természeti misztikával átszótt filmjéhez. Azért nem vitatták, mert rettenetesen lelkesek és boldogok voltak attól, hogy van ilyen. „Nagyobb volt az öröm, semhogy vitattuk volna. Mindenki mellette állt.” Ehhez pedig még hozzáteszi Máriássy Judit, hogy Nyirő József, akinek a novellájából készült Szóts filmje, a *Jézusfaragó ember* című „misztikumba hajló” darabjának vasárnap délelőtti munkáselőadásait munkások tömegei látogatták a Nemzeti Színházban. És az is egy ilyen boldogító, nagy esemény volt.

Máriássy Félix megjegyzi, hogy az *Emberek a havason* mellett azok a filmek, amelyeken érződött, hogy komolyan akarnak beszélni szociális kérdésekről, az ország gondjairól, éppenséggel „nagyon jobboldali” filmek voltak. Máriássy azt már nem

merte mondani, hogy a rendszer nyilas ellenzékéhez közelítő filmek, hiszen azt még ma is nehéz kimondani, hogy a nyilasmozgalmat is fűtötte a szociális válság és igazságtalanság érzete.

„A romoknak van egy előnye: az ember kénytelen újra építeni.” Erre az előnyre építve írta meg Szóts István a röpiratát arról, hogy miként kellene elindítani a magyar filmművészetet a háború után. Röviden úgy, hogy a filmről le kell választani az üzleti szempontokat, s az államnak megelégedezett hitelekkel és minőség szerinti utólagos premizálással kellene támogatnia a filmeket. Szóts röpiratát „a szakma fogadta legfanyalgóbban”. Saját pénzén adta ki a szerző, a politikai vezetők nem reflektáltak rá. Szótsöt kiszorították a filmes közéletből, új filmjét (*Ének a búzamezőkről*) betiltották, az *Ember a havason* miatt is támadások érték, mivel nyilassá lett író művére épült, és Mussolini Olaszországában (a Velencei Nemzetközi Filmfesztiválon) díjazták. (Szóts megemlíti, mennyire könnyű lett volna neki a filmjét rátenni a politikai konjunktúra hullámára, ha a gonosz fakitermelőből zsidót, a csendőrből románt csinál, de az ilyen javaslatoknak a leghatározottabban ellenállt.) Ezután Szóts még fél évszázadot élt, nagyrészt emigrációban, de több nagyjátékfilmet nem rendezett. Hosszú élete elveszett élet volt.

Készült még egy tervezet a lángoló országban. Ezt egy titkos munkabizottság írta, mely jelentős részben kommunistákból, szociáldemokratákból, radikális baloldaliakból állt, de belevontak olyan polgári beállítottságú filmeseket is, akik éppen az uralkodó kommersz filmgyártás ipa-

rosai voltak, mint Gertler Viktor és a *Meseautót* rendező Gaál Béla.

Ez a csoport kifejezetten liberális tervezetet írt, melynek legfőbb alapelve a filmszakma szellemi és gazdasági szabadságának, függetlenségének biztosítása volt. Az addigi rendszer antiliberalis elemeit kívánták felszámolni: az eltulajdonított javakat adják vissza, akiket megfosztottak a munka, az alkotás lehetőségétől, kártalanítsák, a bűnösöket pártatlan bizottságok vonják felelősségre, a kincstári Magyar Rádió híradómonopóliumát szüntessék meg, „a műtermek bérbeadása szabad verseny tárgyává teendő” (mivel a Horthy-rendszer politikai támogatását élvezők sokkal könnyebben kaptak műtermet).

Mindemellett az is benne van a tervezetben, hogy az állam biztosítsa a legmagasabb rendű művészi filmek gyártásának „összes [!] anyagi és egyéb feltételét”. Liberális, etatista, szocialista illúziók virágoztak együtt a lelkekben a romokon.

A csoport tagjainak jelentős részét elhurcolták, megölték, mire véget ért a háború. Amikor az interjúsorozat készült, már csak ketten éltek és adhattak interjút közülük. Mindkettő fontos filmügyi káderként vett részt a háború utáni, legkevésbé sem liberális filmes intézményrendszer kialakításában. Angyal László a filmgyárat igazgatta, Radó István a filmes szakszervezetet vezette.

Váljon a film társadalomalakító erővé. Ezt akarta mindenki, aki többet akart a filmtől, mint ami addig lehetett. Első lépésben ez azt jelentette, hogy legyen a film művészet. Második lépésben pedig azt, hogy ne legyen művészet. 1. Legyen a film társadalmi jelentőségű művészi tett, rendel-

kezzék a „meg kell változtatnod az életed” (Rilke) erejével. 2. Legyen a film társadalomnevelő erő, nevelje rá a társadalmat a párt tanítására, közvetítse a párt, a társadalomalakító központ üzenetét a társadalomalakítás végrehajtóihoz. Ez utóbbi természetesen csak akkor lehetséges, ha a film nem művészet, mert olyan művészet nincs, amely előre megadott üzenetet közvetít.

Első lépésben készültek jelentős filmek: *Ének a búzamezőkről*, *Valahol Európában*, *Talpalatnyi föld*, *Ludas Matyi*. A második lépésben ezekhez fogható filmek nem születtek.

Ezt a második lépést Horváth Márton fogalmazta meg a legpontosabban: „Akkoriban az volt a felfogásunk, hogy mindent a világon, mindenféle szellemi megmozdulást, mindenféle kulturális, művészeti megmozdulást is szinte kizárólag a nevelő funkció szempontjából kell megítélni, és a mozihálózatot is fel akartuk használni ilyen tömegnevelési célokra. Ezt sajnos úgy tettük meg, hogy a művészeti eszközökről lemondva, műfajon kívüli szószékké akartuk még a mozit is átalakítani. [...] Ott követtük el a legnagyobb hibát, hogy a művészetet mint valami ballasztot kezeltük, amit ha kidobunk a léghajóból, akkor magasabbra tud szállni.”

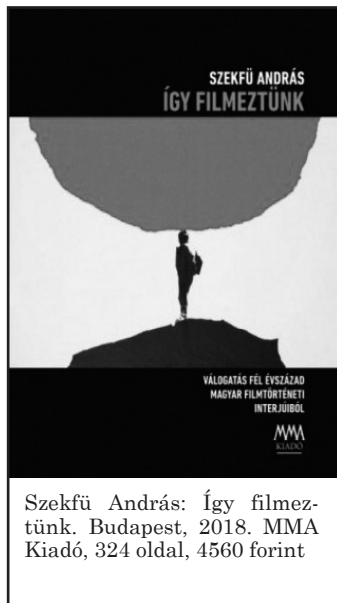
A Balázs Béla körüli konfliktusokról, az ő kiszorításáról sokan sok mindent mondanak ebben a kötetben, de a lényeget alighanem leg-

főbb ellenlábasa, Hont Ferenc fogalmazta meg: „Bizonyos szempontból, a magas esztétikum szempontjából, azt kell mondanom, hogy Balázs Bélának nagyon sok kérdésben igaza volt. Amikor ő csak művészeti filmet akart csinálni – igaza volt. Bár csak lehetett volna! Én is azt csináltam volna, de nem lehetett.”

Vszevolod Pudovkin, aki nagy filmekkel kezdte a pályáját (*Anyu, Szentpétervár végnapjai*), 1950–51-ben hosszabb ideig Magyarországon vendégeskedett, és itt osztotta az észet az élenjáró szovjet filmművészet nevében. Róla mondja Máriássy Judit: „Pudovkinhoz az is hozzátartozik, hogy ő maga azt hitte, hogy akkor szolgálja helyesen a népet, a pártot, azokat a célkitűzéseket, amiket ő mint fiatal ember maga elé tűzött, ha nem művészkedik, ha nem azt csinálja, amit szeretne, hanem ami

hasznos. Szóval ez a legveszélyesebb dolog, és egy zseni életében különösen iszonyú tragédia.”

Ha meg akarjuk érteni, miként élték át az érdekeltek ezt az átmenetet, sok tényezőt kell tekintetbe vennünk. Az egyik az, hogy a kor szak fontos filmjei közügyek voltak. Közösségi ügyek és közéleti ügyek. Ezekről az emblemikus filmekről a kötetben sokan beszélnek, sokaknak volt közük hozzájuk. Messze túl azon, ami a műfajból, az alkotótársak mindenképpen nagy számából egyébként is következik. A filmet alkotótársként és politikai-hatósági

tényezőként alakító emberek sok tekintetben egyivásúak voltak, hiszen sok alkotó értelmiségi és művész került politikai kulcspozícióba, másrészt többnyire politikailag is egy táborba tartoztak.

Az átmenet párhuzamos volt a politikai átmenettel, amelyben a politikai pluralizmust fölszámolták. A politikai pluralizmus a film és a mozika világában atomizálódást, az anyagi és politikai érdekek előtérbe kerülését, a szűkös erőforrások szétforgácsolódását jelentette. „A szakma 1945 után nagyon atomizálódott, a filmgyártás pártok szerint oszlott meg. A filmszakma mint közösség teljesen megszűnt, a pártérdekek gyakran élesen szemben álltak egymással” (Máriássy Félix). „A romok után egy borzasztó irigy kenyérharc jött, amikor megint a profitra ment a játék. Azok a filmek, amelyek közvetlenül a háború után születtek, éppoly gyalázatosak voltak, mint az azelőttiek” (Szóts István). Jelen voltak azok a régi filmesek, akik pontosan úgy akartak filmet csinálni, mint azelőtt, és még a hét-kilenc napos forgatási idő meghosszabbításának sem örültek, mert nem akarták hosszabb idő alatt megkeresni azt a pénzt, amit rövidebb idő alatt is megkereshettek.

Sokan érezhették tehát úgy, hogy a filmes rendszerváltás, amelyhez emberi és művészi sorsukat kötötték, csak akkor következhet be, ha ez a politikai megosztottság megszűnik. Ha végbemegy az a folyamat, amelyet a kommunista párt hajtott előre.

És ezen túl ott volt még a romokból és hullahegyekből kiemelkedő, a semmiből megteremthető új világ, új élet alakításának magával ragadó élménye, a kor ellenállhatatlan sod-

rása mindazok számára, akik újat akartak, és ugye, a filmes világban mindenki újat akart, aki akart valamit. „Hallatlanul izgalmas, érdekes, pezsgő volt ez az egész világ, semmi-féleképpen sem olyan, ahogy ma sokan, akik ezt a kort nem élték meg, képzelik. Hogy vagy bronzba öntött szobrok voltunk, vagy két lábon járó broszurák – nem, végtelenül ember szabású kor volt, a kaland éppen úgy hozzátartozott, mint a harc.” Sokaktól idézhetnénk hasonló szövegeket, de ezt attól a Ranódy Lászlótól idéztük, akinek az egész további életét és pályáját meghatározta az a sokk, amelyet 1950-ben a *Csillagosok* című filmjének leállítása okozott, aki ettől teljesen összeroppant, és tíz hónapra „agyvelőgyulladásba menekült”.

Amikor Hont Ferenc arról beszélt, hogy ő is szívesebben csinált(atott) volna művészfilmeket, mint amilyeneket az ötvenes években csinálni kellett, nevesíti is ezt a két dolgot: „Hát a *Talpalatnyi föld* mellett én sem a *Mágnás Miskát* meg a hasonló filmeket csináltam volna, de ezt kellett!”

A *Talpalatnyi föld*, ami a művészfilm megtestesítője Hont szemében, egyben a kívülről irányított film megtestesítője is – ugyanazzal a szemmel nézve. Hontéval, aki ekkor számos vezető funkciót visel, többek között a filmgyár művészeti vezetője, s ennek a filmnek saját elbeszélése szerint az egyszemélyi formálója – a stáblistán kívülről. „Az első film elkészítésének irányítását, a forgatókönyvtől kezdve a forgatáson át a vágásig, fenntartottam magamnak. Rendezőnek olyasvalakit kerestem, akit nem tartottak »nagy művésznek« vagy »nagy egyéniségnek«, akivel nem kell verekedni...; aki, ha

az ember mond neki valamit, akkor megcsinálja. [...] Ezt az egy filmet saját filmemnek tekintetem.”

1979-ben hűséges hallgatójaként jelen voltam Hont Ferenc temetésén. Láttam, amint a sírnál Szirtes Ádám műsoron kívül előlép, és azzal búcsúzik el Hontról, hogy neki köszönheti Góz Jóska szerepét. 1979-ben a magyar filmes és színházi világ számos reprezentánsa előtt büszkén vállalhata egy élvonalbeli színész, hogy a szerepet, amellyel berobbant, egy funkcionárius adatta neki. (Hont maga mondja el, hogy Bán majdnem visszaadta a megbízatást, amikor nem engedte, hogy Gábor Miklós legyen Góz Jóska.)

Bán Frigyes, aki szakmában készíttette a tucatfilmeket a harmincas évek végétől, később sem rendezett kiemelkedő filmet. 1945 előtt is, után is konformista rendező volt, Hont viszont nonkonformista, újító rendezőként, művészként menetelt szembe a kispolgári színházi közízléssel az 1945 előtti évtizedekben. A *Talpalatnyi föld* valószínűleg rosszabbul sikerült volna, ha a rendező filmje lett volna, és nem a kommunista funkcionáriusé. Ennek viszont az volt az ára, hogy a végére Hont ötleteként odakerült az a kínos zárókép, melyben a köztörvényesként elítélt Góz Jóska cellájának ajtajára felírták, hogy 1945-ben szabadul, amikor már, mint látjuk, szabadon és dúsan teremnek a szántóföldek...

„Bizonyos témák valakinél voltak, én pedig átadtam másnak. Az *Életjel* például Kalmár Lászlónál volt... és akkor egy konfliktus után átadtam Fábrinak.... Aztán a *Budapesti tavasz* Keletinél volt, azt odaadtam Máriássynak... A *Körhinta* viszont Máriássynál volt, aki nem látta

benne a lehetőségeket, azt odaadtam Fábrinak. A *Ház a sziklák alatt* Fejér Tamásnál volt... odaadtam Makknak... Szóval ez volt annak a periódusnak, annak a dramaturgiai vezetői periódusnak a lényege.” Kovács András jellemezte így a szerepét és a kort. És azt a kort ennél jobban nem is lehet jellemezni.

Kovácsot huszonhat éves korában, a főiskola elvégzése után egy évvel, sok évvel azelőtt, hogy bármit is rendezett volna, hogy az ő kvalitásairól bármi kiderülhetett volna, kinevezik a Központi Dramaturgia vezetőjévé, s ebben a minőségében elvesz, átad filmeket, uralkodik témák, filmek és rendezők, például az ötvenes éveiben járó régi motoros, a *Halálos tavaszt* és egy sor más sikerfilmet rendező Kalmár László fölött. Amennyire magától értetődik számunkra, hogy (nem a filmes szórakoztatóiparban persze, de a filmművészetben) a rendezőnek van filmötlete, gondolata, amelynek a megvalósításához vagy megkapja a lehetőséget, vagy nem, annyira magától értetődött akkor, hogy a film a közösségé, amelynek nevében valakivel a filmet megcsináltatják. Ahogy a producerek a tucatfilmeket, például a háború előtti Magyarországon is, abban a világban, amelynek az új világ építői ellent akartak mondani. És Kovács erre 1969-ben büszke volt. Ha a *Körhinta* és a *Ház a sziklák alatta* gondolunk – hát, talán lehetett is! Aligha ártott nekik a rendezőcsere, ahogy Szirtes Ádámtól sem lett gyengébb Góz Jóska.

Kovács András egészen más közegben, egészen másképp találkozott Szóts utat törő remekművével, mint Máriássy Judit és a baloldali pesti értelmiség. Szekfü András meg-

kérdezi Kovácstól: „– Az *Emberek a havassal* kapcsolatban például a református gimnáziumban, ahol tanult, nem keltett feltűnést, hogy van egy olyan film, amelyik a népi írókkal rokon dolgot hirdet, nem érezték a magukénak? – Nem, nem... Pedig az még erdélyi, Erdélyben is játszódó film. Nem volt olyan nagy visszhangja, ahogy emlékszem. Az nehezebb film volt. Sokkal népszerűbbek voltak a bárgyúságok. Szóval nem volt nagy közönségsikere, úgy emlékszem.”

A rendszernek nem a pesti értelmiségre, hanem a tömegekre volt szüksége. Ebből adódott a felismerés, amit Hont úgy jelzett, hogy *Mágnás Miskát* kell csinálni. Olyat, amit Kovács bárgyúságnak nevez. A praxis fölülírta a marxista esztétikának a forma és tartalom szerves kapcsolatára vonatkozó tanításait, és a régi kommersz régi sablonjaiba költöztették be az új idők új hőseit és új eszméit. Az Orfeumból Állami Áruház lett, a dzsentriből népi káder, a bonviván, a primadonna, a szubrett, a táncos komikus (Petress Zsuzsa, Turay Ida, Latabár Kálmán) pedig a szocialista munkának az államért és áruházáért dolgozó hősei. Az *Állami Áruház*, a *Mágnás Miska*, a *Kétszer kettő néha öt* hősei egyszerre hordozzák a régi kommerciális és az új politikai sablonokat.

Szántó Miklós meséli el, hogy a nagyon magasan művelt Révai József mennyire magasztalta a kor leghatásosabb, legviccesebb, „szívbemáshzó” táncos komikusát, Latabár Kálmánt: „Szerencsés ország vagyunk, hogy van egy Latyink. Használják ki ezt a lehetőséget a filmesek!”

A régi eszközökkel megfogott közönség fejében a régi gondolatok

újakra cserélődnek, ha a régi figurák új eszméket hordoznak. Erre a tézisre építették a szocialista filmes szórakoztatóipart. Ezeknek a filmeknek (akárcsak a nemzeti-romantikus történelmi gicceknek, például a Rákóczi hadnagyának) a népszerűsége valóban messze túlterjedt a rendszer népszerűségén, de azt nem húzta magával. A régi sablonok az új tartalomtól függetlenül működtek. És működnek most is. A közönségsiker biztosítékai minden csatornán, minden politikai közegben a legvérmesebb antikommunistáig bezárólag – akárcsak a háború előtti kommersz filmek, amelyeket viszont a legmáskacsabb kommunisták is tudtak és (ha élnek még) tudnak szeretni, mint ahogy az öntudatos, rendszerellenes prolik is lelkesen fizették be utolsó filléreiket a lepusztult csikágói mozik pénztáraiba, hogy Jávor Pállal és Szelezcky Zitával együtt dobogjon a szívük a snájdig dzsentrikért és az álmodozó úrilányokért.

Nemcsak a kommersz filmekre, de a jelentős alkotásokra is igaz, hogy a politikai didaxisuk ellenére és az azokkal szemben állók körében is élnek és hatnak. A *Valahol Európában*, a *Talpalatnyi föld*, a *Ludas Matyi*, a *Lilomfi*, a *Körhinta*, a *Hannibál tanár úr*... Az első háromról lehet azt mondani, hogy még a totalitárius rendszer kiépülése előtt készültek, az utolsó kettőről pedig azt, hogy a Rákosi-rendszer 1953-as megtörése után. Valóban igaz, hogy a kettő közötti pár évben, a *Ludas Matyi* és a *Lilomfi* között jelentős filmművészeti alkotások nem készültek. Az is igaz, a kor vezető filmes káderei közül többen (Kende István, Révai Dezső) el is mondják, hogy a háború utáni évek filmjeit a

Rákosi-korszak már nem tekintette magáénak. Sem a (Kende István által a *Szabad Népb*ben keményen meg is bírált) nagy világsikert, a *Valahol Európában*t, sem a *Talpalatnyi földet*, Szóts betiltott Móra-filmjéről (*Ének a búzamezőkről*, 1947) nem is beszélve. Az is igaz, hogy 1953 után jelentősen megváltoztak a dolgok a filmes világban is. De a nagy filmekben 1950 előtt is, 1953 után is benne volt tövig a hatalom keze. A *Talpalatnyi föld*del kapcsolatban idéztük erről Hontot, de a többi hatalmi befolyásáról is sok mindent olvashatunk az interjúkötetben.

Az alkotói szuverenitás és a művészi minőség kapcsolata valószínűleg bonyolultabb, mint ahogy liberális értelmiségiként gondolni szeretjük. Az is valószínű, hogy a tökéletesség (ellentétben azzal, amit erről Lukácstól tanultunk) a magasrendű objektivációk, a legnagyobb műalkotások körében sem testesül meg, hanem csak viszonyítási pontként létezik, ha ugyan. A kor által sebzett nagy és tökéletlen filmek e kor örökségének legértékesebb darabjai.

Voltak emberek és filmek, akiket, amelyeket teljesen tönkretett, és nem voltak olyanok, amelyeket,

akiket teljesen sértetlenül hagyott volna a magyar film fölött is uralkodó diktatúra. A sérülések mértéke azonban korok, művek, esetek, emberek szerint nagyon különböző volt.

Az intézményi szempontból totalitárius diktatúrák sohasem totalitáriusak minden szempontból. Hanem jelentős különbségek vannak korok, térségek és ágazatok között a tekintetben, hogy a totalitárius intézményrendszert mennyire használják ki. Ennek van olyan mértéke, amely lehetetlenné teszi szuverén műalkotások megszületését (ha azok nem hozhatók létre titokban, nagyobb eszközpark és munkatársi gárda nélkül), és van olyan mértéke, amely ezt nagyon is lehetővé teszi. A hatvanas évektől szuverén műalkotások tömege született meg magyar, cseh, lengyel filmstúdiókban.

Nyilvánvalóvá vált, hogy hatósági irányítással készült játékfilmekkel tömeges agymosást végrehajtani nem lehet, mert a befogadó csak azt fogadja be egy filmből, amit befogadni jó neki, a többit kiköpi a szeme. Ellenben a komoly filmesek komoly alkotói szándékai annál inkább nekifeszülnek a rendszernek, minél inkább lefojtják őket.

Minósz anyja

A társadalmilag létrehozott valóságra vonatkozó tudásunk képtelenségeire derít fényt Gyurgyák János nemrég megjelent Európa-könyve. Nap mint szajkózzuk a szót, „Európa”, anélkül, hogy az általa jelölt elképesztően sokrétű történeti, vallási, kulturális, társadalmi, személyes szövevénybe belegondolnánk. Ha valami pontosat, kétség nélkül igazat akarunk mondani Európáról, akkor csak annyira telik, hogy Európa Agénór föníciai király lánya volt, akit Zeusz elrabolt, teherbe ejtett, majd megszülte a zúrós életű Minósz, Kréta királyát. Minósz isteni származékként azt hitte, hogy mindent megengedhet magának. Irigy és féltékeny uralkodó volt. Szabad idejében fiúkat hajkurászott. Felesége, Pasziphaé beleszeretett egy bikába. A szerelemből egy emberevő szörnyeteg, Minótauroszt született, akit Minósz a Labürinthosban rejtett el. Ott ölte meg a bátor athéni királyfi, Thészeusz. Minósz öröksége baljós árnyékként vetül a kontinensre, mely Minósz anyjáról kapta nevét.

Gyurgyák hősiesen küzd a tárgy természetéből adódó zűrzavarokkal, amelyek lehetetlenné teszik a tárgy megismerését. Amit Babits mond a magyarság vizsgálatának nehézségeiről, elmondhatjuk az európaiság talányáról is: „Itt minden egyformán középpont, s minden egyformán lehet kiindulás.” Mintha a kvantummechanika világában járnánk, ahol semmi sem bizonyos, minden s mindennek az ellenkezője megtör-

ténhet, attól függően, hogy ki milyen eszközzel mit figyel meg.

Az analógia lényege, hogy mind az egészen kicsiny részecskék világában, mind az Európaként megnevezett világban a szabadság az uralkodó alapelv. Európa a szabadság földje.

Gyurgyák János a szakirodalom jeles művelőit kijegyzetelve lelkiismeretesen végigzongorázza a lehetséges Európa-meghatározásokat, de egyiket sem találja kielégítőnek. A zavar már a látszólag kézenfekvő földrajzi meghatározás esetében előbukik. Európa nyugati határa egyértelmű. Nincs arról vita, hogy a földrészt nyugatról az Atlanti-óceán határolja. Jóval bizonytalanabb annak a kérdésnek az eldöntése, hogy hol van Európa keleti határa. Hol végződik Európa, s hol kezdődik Ázsia? A két kontinens közötti határ meghatározásának problémáját az orosz cári kormányzat egyik hivatalnoka kegyetlen humorral úgy oldotta meg, hogy valahol Jekatyerinburg és Tyumen között kitzúzetett egy póznát, amelyen a Szibériába hurcolt száműzöttek okulására ott volt a felirat: „Itt kezdődik Ázsia”. Gyurgyák idézi egy oxfordi származású földrajzprofesszor dialektikus megfogalmazását, miszerint „Európa határai az árapály mintájára működnek, hol előretörnek, hol pedig visszahúzódnak.”

A földrajzi meghatározás tehát csődöt mond. Következnek a történeti megközelítések, melyek tág teret adnak a történetírói képzeletnek. Sok ezerre tehető azoknak a történéseknek a száma, akik életük

során Európa meghatározására vállalkoztak. Nyilván lehetne bírálni Gyurgyák mintaválasztását, aki hat történészt, két lengyelt, két magyart, egy franciát és egy angolt választott ki a sokból. Az eredmény nem lehetett volna akkor sem más, ha a szerző nem hat, hanem hatszor hat történész munkáit elemezi. Európa lényegét mindegyik szerző másban látja, ugyanakkor az elemek, amelyek mindegyik szerző írásaiban megtalálhatók, azonosak. A legfontosabb, mindenki számára nyilvánvalónak tűnő elem a *szabadság*, mely az európaiak életét dinamizálja, örökös mozgásban tartja. Innen a nyugtalanság, a keresés, az újítás, a soha meg nem állás, mely az európai társadalmak múltbeli élet- és versenyképességét a történészek szerint magyarázza. Abban is konszenzus van a történészek között, hogy mindez az antikvitásban megszületett görög és római szellemi hagyományból ered, ami utóbb kiegészült a kereszténység erkölcsi és a felvilágosodás filozófiai örökségével. (Különös, hogy a zsidó örökséget kevésbé emlegetik a szerzők.)

A ma élő európaiak nem sokban különböznek az Európa meghatározására képtelen földrajztudósoktól és történészeketől. Gyurgyák szociológiai felmérésekből származó adatokat idéz, melyek szerint a megkérdezettek, bármely európai országban éljenek is, alig vagy semmit sem tudnak az unióról, melynek állampolgárai, s a kevéske tudás langyos érzelmekkel, lankadt aktivitással társul. Az Európában ma élő emberek alig egytizede gondol magára európaiként.

Ha Európa, akkor Spengler. A könyv teljes fejezetet szentel Oswald Spengler megjelenése idején bestsellernek számító kultúrfilozófiai művé-

nek, melyben a nézeteit utóbb revidáló szerző megjósolja az európaiként azonosított nyugati civilizáció bukását. Spengler európai ideáltípusa az ízig-vérig német *Faust*, aki az ördöggel köt szövetséget, hogy teljes életet élhessen. A választás telitalálat, Thomas Mann-nak is megtetszett. Spengler bemutatását Vico ismertetése követi, akiben Gyurgyák Spengler előfutárát véli felfedezni. Felbukkan Toynbee, aki a civilizációk életéről, haláláról jóval racionálisabban gondolkodik. Toynbee szerint Európának akkor van jövője, ha azt teszi, amit a múltban mindig is: a kihívásokra megfelelő választ ad, azaz alkalmazkodik. Danyilevszkij perspektívájából nézve Európa az, ami nem Oroszország. Meglepő, hogy a különbség Danyilevszkij szerint abban van, hogy Európa erőszakos, de Oroszország nem az. A Rettgett Iván országában felnőtt ember szájából az efféle megállapítás eléggé ironikusnak hat. Gyurgyák könyvében itt bukkan fel először a meghatározásprobléma maga választotta megoldása, mely Európa létét a német és az orosz történeti és kulturális terek szorításában képzelel el.

Helyes döntés volt Gyurgyák részéről, hogy az európai történelem labirintusában való tévelygés helyett egy eseménysorozatot választott ki, mely alkalmas az európai kórtörténet minden nyavalyájának szemléltetésére. Az első világháborút az európai nagyhatalmak robbantották ki, nem sejtve, hogy egymáshoz intézett hadüzeneteikkel saját halálos ítéletüket írják alá. Kooperációra és egymás iránti bizalomra képtelenek lévén beteljesedett rajtuk a Neumann–Morgenstern által leírt játszmaelmélet végzete. Akár a győztesek, akár a

vesztesek oldalán találta őket a háború vége, mindegyikük veszített.

A könyv bőséggel szemlézi az első világháborúval foglalkozó műveket, melyek mindegyike ugyanazt mondja, ha különböző hangsúlyokkal is: „Isten meghalt.” Eltűnt a normalitás, a rendkívüli vált mindennapossá, szabad prédává lettek az állam által a legkülönbözőbb ürügyekkel kipécézett emberek. Európa fia, Minósz szilaj és brutális szelleme jutott uralomra, és a földrész országait újra háborúba hajszolta.

A második világháború azonban fordulatot hozott. A háborút követően a korábbi ősellenségek, a franciák meg a németek megállapodásra jutottak, és 1951-ben létrehozták a későbbi Európai Unió magját, az Európai Szén- és Acélközösséget. A szervezet lassan, folyamatosan további országokkal bővült, egyre több és több funkcióra terjedt ki tevékenységi köre, de soha nem volt nyilvánvaló, hogy mi végre a mozgás. A folyamat mozgatói mintha Bernstein más összefüggésben mondott jelszavát követték volna, miszerint „a végső cél, bármi legyen is, számomra semmi, a mozgalom minden”. A könyv legjobb része, amikor Gyurgyák az eurokrata nyelven is semmitmondó „ever closer union” kifejezés értelmét próbálja kihámozni az 1951 óta tartó változásokból, melyek ha akadozva, meg-megállva is, de a központi befolyás egyre növekvő szerepét mutatják. A lopakodó központi befolyás jellege megállapíthatatlan. A központ ereje ahhoz gyenge, hogy a tagállamok nemzeti szuverenitását felülírja, de ahhoz erős, hogy a nemzetállamok akarva-akaratlan visszafordíthatatlanul egyfelé mozogjanak. Hibrid, csepp-

folyós, komplex szervezet a végeredmény, melyről nem lehet eldönteni, hogy pontosan micsoda.

Gyurgyák osztja a nemrég elhunyt kiváló szociológus, Zygmunt Bauman nézetét, mely szerint az unió egészében véve sikertörténet. Tartós békét teremtett az európai nemzeteknek, és szabadságot meg szociális biztonságot adott az európai polgároknak. A jövőt azonban beárnyékolja, hogy Európa világban elfoglalt helye folyamatosan romlik. Az európai országok népessége öregszik, stagnál, miközben a világ népessége nő és fiatalodik. Európa súlya a világgazdaságban csökken. Faust elköltözött Európából.

A könyv két utolsó fejezete a németekkel és az oroszokkal foglalkozik, azt sugallva, hogy Európa sorsa keleti határai mentén dől majd el. A németek még Európában, az oroszok fél lábbal már Ázsiában vannak. A németek Európa kritikus fontosságú szereplői. Későn érkeztek, s erejük is későn vált nyilvánvalóvá. A nyugtalanság, az erőszakosság, a bizonytalanság külön útra vitte a németeket, akik kétszer is főszereplőivé váltak a világháborúknak. Gyurgyák Meinecke, Elias, Nolte, Lukács György és Thomas Mann írásai alapján árnyalt képet rajzol a németekről mint európai népről, mellyel vezetői 1933 és 1945 között az európaiság lényegét adó kereszténységet, humanizmust és felvilágosodást megtagadtatták. Csak sajnálni tudjuk, a szerzővel együtt, hogy Bibó István német hisztériáról írt gondolatai nem jutottak, nem juthattak el a nyilvánossághoz keletkezésük idejében. Bibó vonatkozó műve csak évtizedekkel a keletkezése után, 1980-ban jelent meg magyarul, ami eleve lehetetlenné tette, hogy kiváltsa azt a hatást, amelyet megérdemelt volna.

A második világháború után azonban bekövetkezett a csoda, ami a németek újjászületését hozta, visszatérítve őket Európa főújtjára. A kérdés, melyre se Gyurgyák, se más ma még nem tudja a választ, hogy mi lesz Németország szerepe a 21. század Európájában.

Az oroszok számára Nagy Péter óta Európa a vágy titokzatos tárgya, mely annál távolabb került, minél közelebb mentek hozzá. Gyurgyák részletesen ismerteti a cár által örültké nyilvánított Csaadajev gondolatát, mely szerint Oroszország sem nem keleti, sem nem nyugati, sehova sem tartozva lebeg a semmiben. Voltak, akik ebből azt a következtetést vonták le, hogy Oroszország helye

Nyugaton kell hogy legyen, míg mások szerint Oroszországot nyugati ésszel megérteni nem lehet, az oroszoknak önmagukban kell hinniük, akkor lesznek hűek önmagukhoz.

A csattanó ezután következik. Gyurgyák előássa az oroszok Európa-komplexusának ellenszerét, az Eurázsia-gondolatot, melyben a mai Oroszország megtalálta a maga identitását. A megoldást az orosz kétfejű sas jelképezi, melynek egyik feje Európára, a másik feje Ázsiára néz.

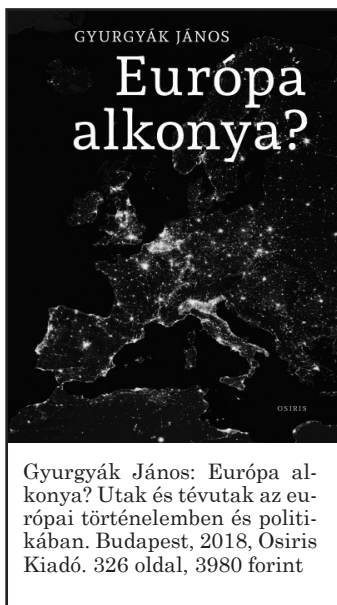
Nem könnyű olvasmány Gyurgyák János Európa-könyve. Rengeteg a szerző, sok a gondolat, de sem a szerzők, sem a gondolatok nem mutatnak egy irányba. Inkább a kétségek, mintsem a bizonyosságok számát

gyarapítják. A könyv elolvasása után két fogyatékoság mindenképpen szembeötlő. Az egyik a magyar szakirodalom teljes mellőzése. Bibó és Szűcs Jenő méltóképpen szerepel, de senki más rajtuk kívül, se a régiek, se az újak közül. Gyurgyák kutatott

Londonban, Moszkvában, Berlinben, Bécsben, még New Yorkban is, de Budapest kimaradt állomáshelyei közül. Mintha a *private scholar* Gyurgyák nem tartaná magát a magyar tudományosság résztvevőjének.

A másik fogyatékoság súlyosabb. Ha végiggondoljuk a könyv hat fejezetében elmondottakat, óhatatlanul feltűnik a hetedik fejezet hiánya, amelyben Európa nem európaiakban kialakult képei-

vel ismerkedhetnénk meg. Egyszerű szociálpszichológiai igazság, hogy a saját identitás a másik tekintetében fürödve ismerszik meg igazán. Európa akkor van, ha találkozik azzal, ami nem Európa. A kínai, arab, török, indiai, amerikai, afrikai Európa-képek ismerete sokban hozzájárulhatott volna ahhoz, hogy lássuk azt az Európát, amelyet a másik nélkül nem láthatunk. Az identitás viszonyjelenség. Európa, ha tudja, ha nem, azáltal az, ami, hogy a nem európaiak Európának tartják. Az ő szempontjuk nélkül Európa hiába nézegeti magát Narkisszoszként múltja tükrében, nem jut közelebb saját magához. Az út önmagunkhoz azokon keresztül vezet, akik nem mi vagyunk.

Brüsszelezés – másként

Vitathatatlan teljesítménye Orbán Vikornak, hogy kormányzása során a magyar nyelvben új ige honosodott meg, a brüsszelezés. Aki brüsszelezik, Brüsszel nevét az Európai Unió szinonimájaként használja. A belga főváros nevének igésítése azonban többnyire konkrét helyzetet idéz fel, azt, amikor a magyar kormány, a Fidesz önmaga és az önmagával azonosnak tekintett nemzet (egyik) ellenségeként emlegeti Brüsszelt, mint a nemzet-államokkal szemben álló birodalmi törekvésnek beállított uniós normák és az integráció metaforáját.

Robert Menasse osztrák író, esszéista, műfordító, akit a mai osztrák irodalom egyik legjelentősebb képviselőjeként tartanak számon, 2017-ben megjelent regényében, a magyar kormányétól alapvetően eltérő tartalommal és árnyaltsággal, de szintén brüsszelezik, amennyiben művének címe (*A főváros*) Brüsszelt jelenti, a város azonban csak háttér, színtér, témája az Európai Unió, annak eszménye és a működését meghatározó praxis. Menasse nem törekszik az EU egész döntési rendszerének bemutatására, könyvében Brüsszel lényegében a Bizottság, tehát az EU apparátusa. Nem láthatók a tagországok által delegált biztosok, az Európai Parlamentről és a Tanácsról, a pártokhoz, pártcsaládokhoz kötődő politikáról sem esik szó, holott a brüsszeli játszárnyak ezek meghatározó részei. Az unió elveit és működtetését természetesen, mint az egy regénytől elvárható, fiktív sze-

mélyek, a sok szálon futó, de – másként illik – időnként összekapcsolódó cselekmény szereplői képviselik.

A *főváros* megjelenése évében elnyerte az igen rangos kitüntetést, a Német Könyvdíjat, az első európai (értsd: nem nemzeti kultúrához kapcsolható) regényként emlegették. Angol fordítása csak 2019 elejére várható, de magyarra szinte melegében lefordították.

E sorok szerzője az előzetes információk alapján némi gyanakvással vette kézbe a könyvet: ez valami tézisregény lesz. Elképzeltem, hogyan is születhet egy ilyen mű: kialakul a szerző „eszmei mondanivalója”, aztán megszerzi a szükséges részletes tárgyi ismereteket, majd megalkotja a hordozó anyagot, a szereplőket és a cselekményt. Ehhez képest, ha túlzás is – mint néhol olvasható – remekműként emlegetni a könyvet, kimondottan érdekes, valódi regényt kapunk, talán a legjobb benne éppen az, amit irodalmi értéknek nevezhetünk, igen jó, erényekkel, gyengeségekkel rendelkező, olykor bűnös, hitelesnek tetsző figurákkal találkozunk, akiknek csak egyik dimenziójuk az EU-hoz kapcsolódó tevékenységük. A szerző egy időre Brüsszelbe költözött, „terepmunkára”, ami a helyismereten túl a bürokrácia működésének érzékletes leírásában is kamatozik. Az esetleges pontatlanságok nem lépik át az irodalom számára megengedett határokat, nem hamisítják meg, legfeljebb plasztikusabbá teszik a valóságot. A sokszálú cselekmény bonyolítása a regény

utolsó harmadára gyengébbé válik, egyes elemek mintha kidolgozatlanok maradnának. Az ideologikus motívum, amikor az EU eszménye közvetlenül kerül középpontba, már közel sem olyan jó, mint a hétköznapiabb szituációk ábrázolása, az utóbbiak természetességével szemben az előbbi eléggé művi konstrukciókban jelenik meg.

A regényben a tantörténetnek nevezhető projekt, ami egyébként az EU érdemi működése szempontjából jelentéktelen, elbukik. A bukás folyamatának leírásával a regény bemutatja a bürokrácia individuális és különféle más érdekeket megjelenítő szempontjait, ezzel nem éppen vidám viszonyokat és perspektívát rajzol fel. A fülszövegnek az a beállítása azonban túlzás, mintha az EU története korábban majdhogynem gondtalan lett volna, szinte csak reményt és biztonságot nyújtott, de mára, az ennek szétverésén munkálkodók miatt, lényegében befejezett tényként kellene elkönyvelni a korszak végét. Menasse, aki elkötelezett híve a nemzetállamok feletti, valódi integrációnak, és a könyvben igen sötét képet rajzol az EU működéséről, nem mond ilyesmit.

Túllépve a mű keretein, az EU-bürokrácia korábban is bürokrácia volt, nehezen és kacskaringókkal döntött, közel sem mindig előre mutatóan. Bár az unió talán valóban a legnehezebb korszakát éli, éppen e sorok írásakor látott napvilágot Angela Merkel és Emmanuel Macron 2019. január 22-i aacheni nyilatkozata, amely – mint sokan régebben várják – komoly lépés az úgynevezett kétsebességes Európa felé, amivel a nemzetállamok Európáját képviselő országok kimaradnak a legjelen-

tősebb államok által kívánatosnak látott, várhatóan előrehaladó, sőt intenzívebbé váló integrációból. Ettől aligha választható el, hogy január 17-én az Európai Parlament átütő többséggel elfogadta, hogy az uniós pénzügyi támogatás az új költségvetéstől jogállami feltételekhez köthető. E pillanatban még nem látszik, hogyan zárul a Brexit története, de az szinte bizonyos, hogy Nagy-Britannia vergődése más országokban nem növeli a kedvet az EU elhagyásához.

Visszatérve *A fővároshoz*, Menasse véleménye az unióról, meglehetősen didaktikusan kifejtve, két párhuzamos történetben is megjelenik. Az egyik a központinak nevezhető cselekményszál: az EU 2017 márciusában (a regényben még jövő időben) ünnepli alapítását, a Római Szerződés 60. születésnapját, erre kell a Bizottság Kulturális Főigazgatóságán egy projektet kitalálni. A főigazgatóság osztrák munkatársa, dr. Martin Susman azt javasolja, hogy mivel az integráció ellentéte a nacionalizmus, annak pedig legszélsőségesebb változata és legbrutálisabb következménye Auschwitz, az EU értelmét és integrációs szándékát éppen Auschwitzból kiindulva kell felmutatni, az ünnepségre a még fellelhető túlélőket kell meghívni. A történeti értelemben nem egészen kerek elképzelés figyelmen kívül hagyja a faji alapú náci politikát a nacionalizmustól elválasztó határvonalat, amivel Menasse jelzi, hogy szereplője véleménye nem az övé, hiszen ő átlátja a pontatlanságot, látja a társadalmi felejtést, amelyről direktbben is szót ejt. Ugyanakkor az elképzelés alkalmas az író véleménye pozitív részének megjelenítésé-

re, nevezetesen, hogy a nemzeti ön-zéssel szemben álló integráció ideája milyen messzire nyúlik, és milyen fontos. Közben, meglehetősen szarkazmussal némi elidegenítő effektus is megjelenik, a stáb keresi az ünnepségre meghívható túlélőket, mialatt egy párhuzamos történetben, az előrehaladt demenciában szenvedő, talán utolsó belgiumi túlélő, David de Vriend, az olvasó „szeme láttára” vonul be az egykori sírkögyéből átépített, egy temető mellett működő öregek otthonába, majd eltűnik.

A másik szál, ahol Menasse kifejti EU-ideáját, a regény cselekményének fősodrához csak tartalmi értelemben kapcsolódik. Az egyébként soknemzetiségű brüsszeli kavalkádban egy másik osztrák, Alois Erhardt professzor, függetlenül Susmantól, ugyancsak az Auschwitz borzalmát egyszer és mindenkorra meghaladni kívánó európai integráció gondolatát képviseli. Ő egy tanácsadó testület meghívott előadójaként tudatosan provokálja a status quohoz ragaszkodó hallgatóságát, de szavai a semmibe hullanak. Az egyébként igazi unalmas osztrákként leírt, nem is tekintélyes professzor azt fejt ki, hogy a valódi integrációval megvalósítandó Egyesült Európai Köztársaság számára új fővárost kell felépíteni, mégpedig nem máshol, mint Auschwitzban. Az abszurd ötlettel találkozva az olvasó tudja, hogy ez megint nem a szerző álláspontja, ugyanakkor az unió perspektívájáról kifejtettek itt is alkalmat teremtenek az integráció valódi értelmének prezentálására.

A cselekmény fő színtere az EU Bizottság legjelentékeltenebbnek nevezett, legkevesebb pénzzel működő részlege, a Kulturális Főigaz-

gatóság. Ennek kapcsán Menasse kiélheti hajlamát a fanyar humorra. „Amikor pedig »a kultúráról« esett szó, annak volt valami különös melléklöngéje, olyan, mint amikor a Wall Street brókerei beszélgetnek valamelyik hóbortos rokonuk hobbijáról, a numizmatikáról” – írja a kulturális részleg apparátuson belüli megítéléséről. A főigazgatóság vezetője, a görög Fenis Xenopoulou igazi karrierbürokrata, nem éppen rokonszenves vonásait csak az teszi szimpatikusabbá, hogy rendkívül mélyről indulva, saját erejéből küzdötte fel magát. A szakértelem magasabb posztokon nem ritka hiányát karikírozza a regény, amikor a Kulturális Főigazgatóság beosztottjai azon álmélgodnak, hogy főnökük regényt olvas – egyébként *A tulajdonságok nélküli embert*, mert úgy tudja, hogy főnökének ez a kedvenc könyve. Kiderül, olyannyira járatlan a szépirodalomban, hogy nem is érti „mi ebben a pláne”, holott egyébként rutinos gyorsolvasó, az oldalakat valóságos fejebe szkennei.

A regény egy, a városban gazdátlanul grasszáló disznó felbukkanásával indul, és az erre reagáló média sületlenségeivel zárul, miközben a két szakasz között is meg-megjelenik a koca. E vonulat szerepe meglehetősen talányos, minden mozzanata akár igaz is lehetne, mégis szürreális szint vizs a műbe, miközben nincs igazán kidolgozva. Hasonló a helyzet a regény krimimotívumával is. A lengyel klérus alkalmazásában álló, de az unió által is használt bérgyilkos regénybeli szerepe homályos. Csak annyiban kapcsolható *A főváros* többi részéhez, amennyiben alkalmat teremt arra, hogy a kis játzsmák mellett valami nagy és ti-

tokzatos összeesküvés is sejtethető legyen – ami egyébként leginkább a nemzetállamok Európáját képviselők mantráját idézi fel. (Ha lenne ennek bármi jele, és nem ütne el a regény egészének hangvételétől, lehetne akár az összeesküvés-elméletek paródiájának tekinteni ezt a szílat.)

A disznómotívumnak van egy másik ága is. Az említett Susman testvére az osztrák és az európai disznótenyésztők szövetségének elnöke. Ő magyarázza el, hogy az izolált európai nemzetgazdaságokat hogyan játszhatják ki egymás ellen (jelen esetben a kínaiak). Fanyar humorral megírt motívum, hogy amikor az egyébként néppárti elkötelezettségű Florian Susman felkeresi a néppárt uniós frakcióját, hogy eljűk tárja az integráció hiányából adódó gondokat, a politikusokat e témánál jobban érdekli, hogy a disznótenyésztők szervezetének (European Pig Producers) a rövidítése miatt esik egybe a néppárt (European People's Party) rövidítésével.

A könyvben felbukkanó magyarok nem éppen hízelgő képet mutatnak hazánkról. Az említett Florian Susman helyére az európai disznótenyésztők magyarországi kongresszusa egy szélsőjobboldali magyart választ, aki a szervezet élén a közös érdekek képvisellete helyett a maga mangalicáinak eladásával foglalkozik. Az Európai Tanács protokollfőnöke egy Hidegkúti nevű magyar, aki kapcsolatait eredményesen mozgósítja, hogy a 60. évfordulóra kitárlt projekt már az érdemi tárgyalás előtt tokkal, vonóval elbukjon. Egyáltalán, ahol a magyar hivatalos álláspont szóba kerül, ott az mindig az integrációt torpedózó, szűk nemzeti érdekként, elzárkózásként jelenik meg, mintegy a magyar közönség számára szociológiai értelemben hitelesítve a regény egész világát.

Kinek és miért nem tetszik a digitális világ?

Te is tudod, hogy a digitalizáció (továbbiakban: digi) – okostelefon, banki átutalás, magától parkolni képes autó, elektronikus levelezés – fantasztikus találmányokat vonultat fel. Például ez a Szaniszaló fiú nem találja meg Jászszentkaraffaszántón a Piroskáját GPS nélkül, Pistike megbukna, ha telefonján nem nézné meg a koszinusztétel pontos képletét (bár le kellett adni a vizsga elején a mobilokat, de Pistike vitt magával egy másikat is, így megúsza a bukást). Szóval zsebünkben egy mindent tudó lexikon, plusz világtévé, plusz a szomszéd kifürkészése, és boldogok vagyunk. Igen ám, de mára már megjelentek a kritikusok (például a filozófusok, mint ebben a könyvben is), hogy tudniillik ez a digi világ nem mennyország, számos sötét oldala is van, például Krapancsák úr e-mailjét egy hacker feltörte/ellopta, és nemcsak a pénzt szívtá le a bankszámlájáról, de a cégvezetés előtt le is bukott kolléganői zaklatásával...

Mielőtt továbbmennék, hadd fűzzek a könyv címéhez egy lábjegyzet. A *Minden és semmi* arra utal, hogy a digitalizálás matematikai alapja a bináris számrendszer, ahol nincs 1, 2, 3, 4 stb., hanem csak „nulla” és „egy” (0 és 1). A „nulla” jelenti a „semmit” – legalábbis a könyv címében –, és az „egy” a „mindent”. Ezzel a szerzők arra akarnak célozni, hogy e két karakterrel (illetve ezek ravasz sorba fejtésével, azaz a prog-

ramokkal, algoritmusokkal) a világon minden leírható, megcsinálható, vezérelhető, átalakítható, a halott feltámasztható, a végtelen elérhető. Vagyis nincs lehetetlen. Mert az „egy” (náluk: $x = 1$) mindenható. De ne törődj az ilyen matekos fogalmakkal, játékos esszét olvasol, főképp a példákon nevetehetsz vagy gondolkozhatsz: kultúrkritikát lapozol.

A digit (teszem azt: a laptopom) egész nap használom, mégis mérges vagyok olykor a digi világra. Amikor például az egyetemi órám alatt, a hátsó sorokban lehajtott fejjel ülnek a srácok, miközben az első sorokban élénk vita dül. Óra után kérdelem: mi a baj a pad alatt? „Ja, tanár úr, a Facebook, tetszik tudni, aki nincs *online*, az nem is létezik. Muszáj a bejegyzéseket valós időben követni.” Oké, megértettem. Egyébként lehajtott fejűek lépegetnek az utcán is, nekimennek a kutyámnak, képtelenek körülnézni – eh, hagyjuk. Inkább a könyvről beszélek.

A kiáltványszerű szöveg egyik megdöbbentő kritikai tézise, hogy a digi nem a valóság tükre. „Könnyen elfelejtkezünk arról, hogy a tükör túlloldalán (a monitoron túl, amiben dolgozunk – AM) egy mesebeli világ tárul fel, amelyben más törvények vannak érvényben, mint a valóságban.” Nagyszájú mondat, cinikus és vicces, mert csak arról van szó, hogy a digi lefordítja azt, ami „kint” van, így dolgozik vele, majd a végén visszaadja a „való világ” megfejtett eredményét. Mellé-

kesen a szerzők többször is eljátszának ilyen aranyköpésekkel, melyek jobbára városi legendák. (Például azt írják, hogy Disney hibernáltatta magát, hogy halála után x évvel a tudomány, jelen esetben a digitalizáció fejlődése lehetővé tegye, hogy feltámadjon. Lábjegyzet – helyesen – korigálja ezt a legendát. Kalaplengetés a fordítónak!)

Apropó, hackerek. Megjegyzik, valamikor a digi őskorában diákcsíny volt egy osztálynapló elektronikus feltörése és a jegyek átírása. Ma bankok név-, cím- és összegállományát rabolják el mindenféle trükkal. Ami nemegyszer összeomláshoz, társadalmi zúrzavarhoz vezet. És ma már az ilyen zúrzavarnak nincs felelőse, legalábbis el tud rejtőzni a digi dzsungelében. „A társadalmi katasztrófa immár nem politikai tett, hanem lehet egy diákcsíny is, amit ráadásul nem egy gombnyomás, hanem egy időzítő indít el. Ezáltal nemcsak feloldódik a felelősségtudat, hanem a cselekedet hatása is eltávolodik előidézőjétől – térbeli, de időbeli értelemben is... Az interneten bármely felhasználó intervenciója, már amennyiben globálisan képes megosztani [véleményét], társadalmi eseménynek számít. Minden tett egy világpremier.” (Most lehet csodálkozni, hogyan születnek-terjednek a hamis hírek.)

Az információ a legsötétebb, legkevésbé megfogható fogalom. Ráadásul neutrális – lehet igaz és hamis. „A dezinformáció és a szisztematikus hamisítványok, melyek ebben az áradatban beazonosíthatatlanok, cunamiszerű érdeklődéshullámokat idéznek elő. Hogy ezeket a közösségi hálózatokban hogyan lehet propagandacélokra használni, azt virtuóz

marketing- és kormánysszervezetek demonstrálják.” (Persze, elmehetsz egy másik internethelyre, hogy ellenőrizd a kapott gyanús infót, de ez nemigen jut eszünkbe. Régen az volt a módi, hogy megkérdezték a hírterjesztőjét, hogy ez igaz-e, mire a válasz az volt, hát persze, bementa rádió! Ma azt mondják, hogy naná, fenn van a neten!). És ez még a jobbak eset. Mert a legfontosabb információk nem is jelennek meg a világhálón, titkosak, felkutatásuk olykor életveszélyes. (Lásd a deep netet, az ún. „láthatatlan web”-et, ahol jó és rossz emberek cserélik a titkokat.) Kíváncsi vagy rá, miért ugrál az olajár – az OPEC vagy Amerika manipulálja az árakat? Nincs válasz, hiába keresed mint információt.

Ezek csak játékok, de van itt komolyabb veszély is. A digi következménye, hogy a pénz szimpla jellé vált – a képernyőn, a banki főkönyvben, a mobilodon. „Amikor a pénznek, amely elektromos jellé vált, már nincs más fedezete, mint ön maga, az értékmérő és -tartó funkciója is megkérdőjeleződik.” Hát ez elég nagy baj, pláne infláció (defláció) idején. Mivel mérjük? A könyv válasza: a digi világban a „kattintás” lett az értékmérő. Mennél többen kattintanak rá (a YouTube vagy más felületen felbukkanó jelre), annál nagyobb értéket képvisel. Hogy aztán az infláció ennek ellenére elszabadul, az már a felhasználók csőlátásának is az eredménye...

Még rosszabb gazdasági hatása van a digi mezőgazdasági alkalmazásának. A géntechnológiát ugyanis a digi is mozgatja, és a génmódosított termék vagy a százezres csirkefarm éppoly veszélyes lehet, mint mikor a program egy sort tévesen ad közre. In-

diában azért háborognak, mert igaz, hogy az évi rizstermeléshez szükséges vetőanyagot olcsón kapják, de hiába tesznek belőle félre, hogy a jövő évi vetésre is maradjon anyag, a rizsmag digitálisan védett: csak egyszer használatos, egy év után újra meg kell venni, mert a digi gazdaságtan így kívánja. Jókor mondom ezt, miután megjött az első mesterségesen előállított bébi – igaz, kitalálója már sitten van –, de holnapután már ezek lesznek az unokáim iskolatársai. Jó ez nekünk? Ez a mennyország?

„Amikor a szoftverről beszélünk, valami megfoghatatlanra gondolunk, *a dolgok eltűnésére.*” Hú, ez komoly gondolat, nem cinikus vicc. A valóságos brokátnak van tapintása, illata, esése, a motor hangjának „jel-ereje”, bűgásának erejéből tudom, mikor kell váltani hármastól négyesbe. Ha a brokátot a digi mutatja, akkor nincs illat, nincs tapintás: a dolog itt van – mármint a képernyőn –, de nincs valóságos tapintása. Van és nincs egyszerre. Tudok vele dolgozni – a virtuális térben, mondja a könyv –, de ez nem a tárgy, amivel dolgozom, hanem annak digi variánsa, azaz eltűnt valóságát használom valóságként. Hát ez bizony komoly filozófiai tézis: eltűnt valósággal dolgozni, tudom, hogy lehet, nap mint nap használom, de így leírva mégis csodálkozom rajta. Éppúgy, mint e gondolat testvérén: amikor a laptopom kinyitom egy tárgyi képre, akkor „belekerülök” a képbe, benne vagyok abban, amit a képernyő mutat. Olyan ez, mint a mesekönyvben: az *Alice Csodaországban* címűben, belépek a tükörbe, ill. a tükör mögötti valóságba. Nem rossz vagy jó ez a belépés és a valóságos tárgy behelyettesítése virtuálissal, csak fura. Amikor a kép-

ernyő előtt ülünk, a test kint marad. Mentálisan a képernyő mögött vagyunk az adatfelhőn, az adattérben. A digitális térből nézve a dologi világ mindenképp bizarrnak, lassúnak, nehézkesnek tűnik. Fura gondolat.

De találó fordulattal folytatódik: „Ma már eleve cseppfolyósként elgondolt belső világunk egyre inkább áttevődik a digitális szférába. Fotók, bejegyzések, üzenetek, blogok és Emilek hordozzák a közérzetünket, nem pedig a test. Belső világ tehát nem a testünkben található... hanem áthelyeződik az adatfelhőbe.”

A belső világ „kihelyezése” az adatfelhőbe azonban sok káros következménnyel jár. (Hozzá kell tennem: feltéve, ha ki lehet szervezni a belsőt a külső adatvilágba...) A belső világ – magyarul lélek, ösztön, vágy stb. – teszi az embert emberré. „Ha a belső világ feladja a testet, mint lakhelyet, és átvándorol az adattérbe, azzá lesz, ami mindig is volt: virtuálissá. A belső világ ugyanis az a hely, ahol a kívánságokat kezeljük. [...] Ha a belső világ átkerül az adattérbe, ahol jobban kezelik, és mindezekelőtt a harmadik fél jobban kezeli, a test felszabadul. Mivel a belső világ az adattérbe csúszik át, a test lesz az a hely, ahol lerakodhat a lelki világ maradéka... a szemét.” Hát ez bár lehetetlen, mégis rémes utópia: hiszen a test maga is képes gondolkodni, vágyaink egy jelentős hányada testünk, és nem „belső világunk” terméke, ha ebből szemét lesz, elveszítjük ember mivoltunkat, a *human conditiont*. Persze tudom, hogy a két szerző csak froclizza az egész digi világtól ódzkodó emberiséget (olvasókat, laikusokat). Mégis ijesztő ez a perspektíva, mert van valószínűsége: lásd a mesterséges intelligencia

rohamos fejlődését. Én magam nem hiszek benne, mert érzelmeket nem lehet algoritmussá változtatni, a tudatalatti be se fér egy programba. De akkor is lesz valami szuperrobot, akinek nincsenek vágyai és álmái, nem fáj a lelke, mint a költőnek, és akkora pusztítást tud csinálni maga körül, amit építő, teremtő munkájával képtelen ellensúlyozni. Ilyesmire céloz a könyvecske alcíme: a digitális világpusztítás. No, majd meglátjátok, mi lesz e jóslatból, én hál' istennek valahol a valódi (és nem digi) felhőkből nézem, mi alakul ki belőle.

Kis kiáltvány ez a könyv: a digitális kor nagy lelkesedése és használatának örömei közt elkél néhány szkeptikus gondolat, vicc, ellenvélemény: más a mennyország és más a

digi valóság. Vagyis: nem kell mindent elhinni, amit a Szilícium-völgy piárosai vagy a Google prófétái hirdetnek. Mert jöhet még nagy hasra esés is. Egy tanácsot mégis megfogadtam: az internet nem felejt. Beírsz valami butaságot, aztán törlöd itt, ott, a lomtárban – a rendszer megőrzi az idők végtelenségéig. Szóval vigyázni kell, mit ír le az ember.

Végül néhány kedves szó illeti a fordítót (Lénárt Tamást), aki e bonyolult szöveget, nemcsak áttette magyarra, de lábjegyzeteivel rendbe is rakta a szerzők fals vagy csak néhány idézeteit.

Martin Burchkhardt – Dirk Höfer: Minden és semmi. A digitális világpusztítás feltárulása. Fordította: **Lénárt Tamás.** Budapest, 2018, Atlantisz Kiadó. 91 oldal, 2495 forint.

ról, -ról

Radics Viktória

109

Ideát

Röhrig Géza verseskönyvét, az *angyalvakondot* decemberben egy tüntetésen vettem egy asszonytól. Régóta kereste a szemem a fekete könyvet, láttam a fényképét, és olvastam, hogy csak hajléktalanoktól szerezhető be. A címe megragadta kritikusi figyelmemet, hiszen jókora ellentétet ránt össze egy sosemvolt szóba. Mióta végigolvastam ezt a verseskönyvet, hiszek az „angyalvakondokban”, vagyis elsajátítottam, megértettem az új, polivalens fogalmat, melyben földalatti és égfölötti, fekete és fehér, animális és spirituális összefut. Tetszik a projekt, hogy ez a könyv könyvesbolti forgalomba nem kerül, és azok árulják, akiktől

szól, és akiknek nem szoktunk a szemébe nézni.

Taszítanak: a sors miatt, a bűz és a mocsok miatt, a tükör miatt – hiszen tükröznek bennünket, akiknek van fedél a fejünk fölött, és van vaj a kenyerünkön. Azt a sorslehetőséget reprezentálják számunkra, akik meleg szobában olvasunk, amit ebben az ország-világban, ha belegondolunk, talán csak hajszal híján kerül(t)ünk el – „egy hajszalon múlik egy hajléktalanszállón” –, vagy mondjam inkább úgy, hogy a szerencse bízvást sokat számít, már csak a hova-mibe születés szerencsétlensége vagy kegye is, nem beszélve még millió véletlenről. Talán kezdettől

fogva privilégiumokban részesülünk. Gondoljunk bele, és úgy dicsérjük az akaraterőnket.

Röhrig Géza fekete könyve alaposan meggondolkodtat. Ezek nem afféle szívhez szóló versek, melyek szájalmat ébresztenek, hanem a fölfogást, az eszméletet és az erkölcsi tudatot érintik. Mindegyikben gondolat bujkál, kérdőre von, hajlamos vagyok azt hinni, hogy ezek a versek meg tudják változtatni a világméretet, az „ideát” – ami most kétértelmű szó, mert eszmét is jelent: „jobb igen jobb még ideát”, olvasom, és jobb eszmékre várok, mint amelyekkel rendelkezem.

Ha beszélgetek a hajléktalanokról, mindig előjön az az érv, hogy ők tehetnek róla, azért mégis tessék összeszednie magát az embernek. Én is elhagyhattam volna magam, elhanyagolhattam volna a kötelezettségeimet, élhettem volna felelőtlenül. – Szkeptikus vagyok ez iránt az érv iránt, mert azt hiszem, hogy ez a buzdítás, ez a felelősségetika csak egy szinten túl érvényes és hatásos. A polgári szinten élők egyszerűen képtelenek felfogni a semmilyen támasszal nem rendelkezők életét és pszichés állapotát, azt a vakond-*ideát*, melyet Röhrig Géza remekül megversel: hogy amikor csak a puszta föld van, akkor túl nagy az ég, agyonnyom.

Az első vers, mely, mint a többi negyvenkilenc, a fedél nélküli beszélőről lett elnevezve, a *dezső bácsi*, Kosztolányi Dezső *Hajnali részsegségének* szabad átírata, invertálása, egyúttal paródiája. A legszebbnek tartott magyar vers válik itt az *ideátiak*, a háttáron inneniek, az állatnak tartottak prédájává. Röhrig beszélőiből ő maga beszél, a költő nyelvet ad azoknak a szájába, akiknek nincs költésze-

tük és kenyerek. Megfogalmazza a magasrendű költészet segítségével, hogy mit gondolhatnak, érezhetnek a páriák. Ha néha ők beszélnek, ha kérdezi őket valaki, akkor az *ideát* korántsem ilyen artikulált. Röhrig odaadja nekik a szavait, a gondolatait, mindenekelőtt pedig a figyelmét szenteli nekik.

Nem csoda, hogy a *Hajnali részsegséggel* kezd, mert ebben a kötetben mindig a hold süt, a részsegséget pedig a szőlőt nem látott bor és az éhség okozza. Gondolhatjuk mi, *ideát*, hogy az éjszaka és hajnal számukra, akiknek nincs hajlékuk, és akik látják a hajnalt, amit mi általában nem, felfoghatatlan megpróbáltatások ideje. Ha rossz szemmel nézzük a hajléktalanok körében gyakori dezartikuláltságot, mormolást, káromkodást, akkor gondoljunk erre a lakótelepi, platán alatti, korgó gyomrú részsegségre, amit Röhrig részletelesen versbe foglalt. „Mint borját nyalta föl a holdat / lassacskán a lenyugvó nap” – jobbnál jobb hasonlatai vannak a költőnek, nem kevésbé kitűnők a metaforái: az elsötétülő lakótelepen „kiveri a házak szemét az űr”, a felkelő nappal pedig „átmászik átküzd a mindenségen épp egy csiga”, és oldalakon át sorolhatnám. A hasonlatok óriási különbségeket rántanak bele egy-egy sorpárba: „mint egy turista az óriási térképet / próbáltam a múltat visszahajtogatni” – egy pillanatra kölcsönkapjuk egy hajléktalan szemét, és megpróbálhatjuk elképzelni, hogy ő hogyan lát minket.

A versek teli vannak empirikus részletekkel, amelyeket csak megfigyelés vagy élmény által ismerhetni – Röhrig valamilyen módon részsegsült a hajléktalansorsból, ami átvitt értelemben a költő sorsa is, hisz ő

is határhelyzetben van mindig, fél lábbal *ideát*, fél lábbal odaát. Röhrig Géza empátiája a szociális és a metafizikai érzékenységből egyformán fakad – a kettő közt pedig ott az embersorsbéli osztozás. A ’semmi, ami emberi, nem idegen tőlem’ szálóigét úgy fordíthatnánk le, hogy ami idegen tőlem, az is emberi, ami pedig az utca emberétől idegen, mert soha nem lehetett az övé, az mégiscsak megilleti. Például a bensőségesség, a költészet is, s az *ideák* is: „verset ejt velem Isten a világon” – ezt csak az mondhatja, aki kiszolgáltató. A hajnali részegség, az eufória vagy az isteni megilletettségek állapota nem csak azok jussa, akik fényűzésben élnek, hanem inkább azoké, akik így szólhatnak: „egyre többször kell a világűrbe alélnom”. Ezeknek az embereknek a szíve közelebb áll a világhoz, mint azoké, akik be vannak biztosítva: „csak szívem lenne kicsit messzebb a világtól”, sóhajt a földön fekvő Dezső bácsi, Kosztolányi földi mása *ideát*. A *Hajnali részegség* parafrázisát és ironikus kifordítását bravúros darabnak tartom, a báli vendégség *mélyrealista* párdarabjának, amelyben trafók kezdenek katonni hajnalban, és a Göncölszekér az aszfalton rajzolódik ki a következőképp: „a járdákba szikkadt sötét rágókból hetet / krétával úgy kötött össze valaki / hogy az a göncöl szeke-rét formázza”.

Nem szentimentális versek ezek, hanem már-már szótlán, fönnakadt, keserű irónia (szarkazmus?) itatja át a sorokat, bár nem vagyok benne biztos, hogy helyes „iróniát” mondani ott, ahol „szennyét e környék már a testébe nőtte”, és nincs mód a mentális felülkerekedésre, az önreflexióra is kevésbé, és nagyon fájdalmasan. A

kegyes beszédre – mindenkinek megvan a maga keresztje, Isten nem rak többet a vállunkra, mint amennyit elbírnunk – valódi ironikus replika például ez a verzállal szedett három sor: „A SZENT FÉLVÁLLRÓL VESZI A KERESZTJÉT / ÍGY A MÁSIKON IS VIHET EGYET MÉG / PONTOS A PÁC TESTRESZABOTT A GOND”. A gond viselése pedig ezen a talajszinten olyan képekkel, szagokkal, hangokkal, faktúrákkal teljes, hogy a tekintetünk nem állja meg, elfordítjuk az arcunk – ezt a költőt kivéve, aki tükröződni mer *ideát*.

Élettörténetek is megbújnak ezekben a bugyrokban, és ezeket is kihámozza Röhrig minden magyarázkodás és bőbeszédűség nélkül, remek ritmusérzékkel: „mint pörköléskor kocaemlők / elvillannak az eszten-dők”. A népdalokat eszünkbe juttató, ütemes magyar verselés sok-sok változata üti fel a fejét a kötetben, és a rímelés is virtuóz, gyakran ironikus, például a *bukkantak rá-perforáltamennyországra, csonkolták-boldogság, haszna volt-hangyabolyt* esetében (*anonymus*), és még száz helyen.

Mindegyik vers máshogy szól, egy-egy egyéniség, szerencsétlenné vált férfi vagy nő nyilatkozik meg a versbeszéddel, vagy ábrázolja őket a költő-tanú. Figyeljük meg, hogy egy ilyen egyszerű rím hogy telítődik: „délelőtt négy kelnek újra / lenyaklik a hold az útra”, hiszen az *újra-útra* ebben az *ideáti* világban azt a szörnyű heroizmust testesíti meg, amit itt ez a negatív és reménytelen „örök ismétlődés” jelenthet, miközben a halál lép-ten-nyomon leselkedik, sokkal durvábban, mint mindannyiunkra; és a hold „lenyaklása” is milyen érzékletes képet eredményez. Vagy nézzük az „aranyosást” a konténerben, amit

egészen részletesen és kíméletlenül ábrázol a költő ugyanebben az *olga* című hosszú költeményben. Az „üde szemét” utáni kotrás brutális: „leginkább egymástól félnek / öklükben kés hátukon zsák”. Itt kiderül, hogy a költő követi a „gubizókat”, lesből figyel, hogy mit csinálnak – „magukba tömnek minden szart” –, és alkalomadtán szóba elegyednek velük. Aztán tanúskodik róluk, miután figyelmesen meghallgatta és szavakkal lefényképezte őket („ajka kitüremkedett biciklibelső”; „arcára / akárha vákummal szívták volna a bőrt”). Riportszilánkok is akadnak a versekben, ilyenkor a költő mos aranyat, élettörténeteket vagy eldadogott vallomásokat sűrít egy-egy versszakba, halálképeket sorokba: „kettérecscent vizes dinnye / csillagfoggal kivert ínye”, „úgy fekszel kopaszon / mint egy feldőlt kirakatbáb”.

Mindenféle versformát találni: poéma, félhosszú és hosszúvers, kuplé, dal, szabadvers, hatsoros és tizennégystrófás költemény, ballada. A *böksi* tizennégy négysoros versszakába egy Budapestre került harmincéves erdélyi nő élete-halála belefér, rímekkel összeöltve, de még a környezet is, és a körülötte megforduló emberek. Kész ballada. Röhrig nemcsak a nyomort képes tömöríteni, hanem „a kitaszítottak / oly nehezen megszerezhető méltósága” is fölvilan a versekben, minden pátosz és nagyotmondás nélkül, és így bennünket taníthat *ideát*, akik hasonlóképpen meg kell küzdjünk a méltóságunkért, ha azt nem bízzuk a rangokra. A könnyed dalok ebben a súlyos világban az elviselhetőség könnyebbségével ajándékozzák meg a versolvasót – nem azokat, akikről a versek szólnak. Őket talán a humor segíti meg („alkalmi öngyilkos vagyok”; „kimenhelybőlitettek”; „főkoholista”;

„taxinak becézték / tán a fogsora miatt / melyet üres kockát tagoltak”).

Nemcsak az irtózat és a tükörreflex az oka annak, hogy nem szoktunk a figyelmünket „rájuk” pazarolni, hanem még az is, hogy visszanezünk. A *férfi* című szabadversben egy vonatban utazó szegényember portréját festi le – mesterien! – a költő, és az utolsó versszakban ezt a visszapillantást is elkapja: „úgy nézett rám oly hirtelen / hogy beleborzongott mindenem”, akárcsak a *kovboj* című versben a „hajléktalan istenállat” ijesztő röhögését.

Nemcsak referenciális, hanem intertextuális kapcsolatok is vannak bőven a kötetben (Kosztolányi, József Attila, Pilinszky, Beckett...), s a változatos versformák és a metrumok is intertextualitást hordoznak, bekapcsolják a senkinek sem kellő embereket a költészet szabad társadalmába, ami nem vigasz, hanem cselekedet Röhrig Géza részéről. A hajléktalanoknak jutó pénz ennek a cselekedetnek egyik, sovány oldala *ideát*, odaát viszont azok az olvasók, akik belebocsátkoztak ebbe a kötetbe, többé biztos nem fognak tudni úgy elmenni egy *magyar homeless* mellett, mint eddig, az *angyalvakond* ugyanis a világképünkig hatolón interveniól. Nem költői kérdés, hogy *mit kíván a magyar homeless*, tizenkét rímes verssorban, akárha tizenkét pontban fel van sorolva, s hogy vicces-e?

Arra a különbségre is felhívja a figyelmünket a kötet, ami a mi róluk való gondolataink és érzéseink és az ő magukról való saját gondolataik és érzéseik között húzódik, és ami a mi szánalmunkat megkérdőjelezi. Sajnos elkerülhetetlen ez a kellemetlen *mi/ők, ideát/odaát* megosztás, mert nincs olyan nemzeti egység, mely a

szegényeket is felölelné, mint Arany János *Családi kör* című versében, ahol bezörget a hajléktalan koldus (a „béna harcfi”) a magyar költészetbe, és be is tessékeli a családi tűzhely mellé: „Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen, / Mennyit szenved úgy is, sok bezárt kilincsen!”

Nem ismerjük az életüket, csak szörnyülködünk. Az *angéla nyilatkozik* című versben a holmiját a hátán hordó asszony ki is mondja: „nekem a hajléktalanság nem tragédia / én jóformán csak ezt ismerem”. Angéla beszámol arról, hogy milyen „szépen éltek” a Gyurkájával a *susnyásban*, a viskóban, amikor a banános dobozok közé buborékfólia is került. Van ebben a jól tördelt versben egy strófa, mely szerintem jól érzékelteti ezt a más szempontot, és lehetővé teszi az olvasó számára a más szemével való látást:

sorszámot kell húzni
hozzák a kempingasztalt
betolat a térre a kisbusz
és lendít emel önt
lendít emel önt
a merőkanál

Az „ő szemükkel látni” a városi és a természeti tájakra egyaránt vonatkozik. Az elemekkel – hó, sár, fagy, éjszaka – való találkozás elemibb és durvább, természetesen: „a sarat mintha vashól kovácsolták volna”, „tigris a hold / őrt jár”, „tűhegynyi pupillával kémlelted a csillagokat”. A szerencsétlenség megváltoztatja az érzékelést, és ezt a fajta (az átlaghoz, a praktikushoz képest) „módosult tudatállapotot”, nem túlzás azt mondani, hogy másik világot képes közvetíteni ez a líra. A helyzeteket is mindig mellékeli, mert annyi erkölcsi relativizmus mindenkire ráfér, hogy a szituációkat ne hagyja figyelmen kívül; ítélet ismeret nélkül ne szülessen.

Az *angyalvakond* mindenekelőtt az *ideátiak* erkölcsi állapotát vizsgálhatja felül, mégpedig a verses figyelemgyakorlatokkal és a valóságérzék megbillentésével – mert hogy mit érzékelünk valóságnak, az a helyzetünkön múlik. És az empátiánkon, írja Nadas Péter a kötet utószavában. Ez a verseskötet nem könyöradomány, hanem egy komplett és komplex költészet feltehetően nagyon fontos szelete. Társadalmi mondanivalóját az markirozza, ahogy itt Magyarországon viszonyul a kormányzat a hajléktalanokhoz, és ahogy a propaganda ezt a megvető, kisémmiző viszonyulást elterjesztette, és kikezdte az elemi részvétet, azt a *minimális* ethoszt, mely szerint embernek születve egyenlők vagyunk. A *mi/ők* megosztás könnyen kirekesztővé és fasisztoiddá fajul. Hogy ki mennyire tehet arról, hogy mivé, milyen emberré lett, azt is jó lesz újragondolni. Van erről egy kép a *missi* versében, aki kukázik, és „mint a lottósorsoláson / húzza ki végül mézgás kezét a szennyből”, ennek inverze pedig a *peppében* olvasható, aki „a szociofotósok lottóötöse”, „cserzett bölcs arca az öreg halászé / kezén az erek a bőre felett futnak”. A költő mégsem szerencsejátékos – alapos kutatómunka, világszemléleti, erkölcsi érlelésen átment mesterségbeli tudás eredménye ez a szép, fekete könyv. Mint mondtam, egy tüntetésen vettem, s benne maradt az útközben fölszedett „Elegünk van!” röplap, melynek első pontja így hangzik: „Szociális létbiztonságot!” A véletlen akarta így.

Súlytalanság

Első filmje, a *Hukkle* (2002) még a föld felszíne alá is leásott, hogy a mikrokozmoszban felmutassa a makrót, a zörejekből és hangtöredékekből folyamatos történetet rekonstruáljon a néző számára, és egy konkrét magyar faluba szublimált konkrét múltbéli eseményből (bűntényből) általános érvényű, egyetemes jelentéstartalmú mozgóképsort hozzon létre. Eddigi utolsó filmje, *Az Úr hangja* már az univerzumot ostromolja, s állítja szembe – az európai kultúrtörténet jeleseihez hasonlóan – a „kisvilággal”, az emberi természettel és persze az akár elektronmikroszkóppal kinagyítható, sejtjeire bontható emberi szervezettel. A lehető legegységesebb történetet pedig – az emberiség lépne kapcsolatba más értelmes lényvel Isten, avagy a lelkiismeret mindent látó tekintete előtt – egy klasszikus apakeresési és párkapcsolati mikrodrámára szűkíti, amelyben két űrbe vetett civilizáció potenciális összekapcsolódásában az amerikai és a kelet-európai kultúra is megmértetik.

Az ezredfordulón ígéretesen induló fiatal magyar film rendezőgenerációjának nemzedéki fősodratól elütő hangvételő és stílusú, az „így jöttem” tematikát látványosan elutasító, ám ahhoz az általa önironikusan „így mentem el” filmnek nevezett *Taxidermiával* (2005) mégis közelítő rendezőjével, Pálfi Györggyel nem bánt kegyesen a magyar filmfinanszírozás, több mint egy évtizedig

erősen kompromisszumos mozikra szorította. Ez az a jellemző eset, amikor épülő életművéből legfeljebb a tehetségét lehet megítélni az alkotónak, de választott hangvételőt, sőt műfaját is nehezen. Pálfi magát reménybeli közönségfilmesnek látja már legalább a filmalap felállítása óta, miközben a *Nem vagyok a barátod* (2009) improvizációs dokumentum-, játék- és riportfilm egyvelege, a *Final Cut – Hölgyeim és Uraim* (2012) lenyűgöző, ám filmjogi okokból a szélesebb közönségtől elzárt egész estés montázs, valamint a *Szabadesés* (2014) epizodikus műfajkeverési kísérlete legfeljebb azt mutatja a fesztiválok ítéseihez, hogy a magyar film mindmáig adós egy beteljesületlen ígérettel. Miközben fiókban maradt, illetve a filmfejlesztés legkülönbözőbb stádiumaiban elakadt *A szőke ciklon* Rejtő Jenő-adaptáció és egy nagyszabású történelmi kalandfilm, a *Toldi*, valamint négy másik, alapjaiban közönségfilmterv. *Az Úr hangja* – az egyetlen, művészfilmes jegyeket is mutató, ezért az előbbieknél olcsóbban megvalósítható – projekt ellenben elnyerte a magyar állami filmfinanszírozó grémium többségi támogatását, és hosszas alkotói hatásszünet után létrejöhetett a csaknem egymilliárd forintos összköltségvetésű, koprodukciós sci-fi dráma. Amellyel Pálfi ismét nem mutathatja meg pontosan, mit szeretne, de azt igen, hogy mit tud: készíteni egy midcult, a műfajokat, sőt szubzsánereket amúgy is elősze-

retettel keverő magyar sci-fi hagyományba illeszkedő (a rendszerváltástól a közelmúltig lásd például a *Meteo* [1989], az *I* [2009], *Az adás* [2009] és a *Hurok* [2016] című filmeket), briliáns filmnyelvi bravúrokat bemutató, azonban a mainstream sci-fivel, misztikus thrillerrel, road movie-val, sőt drámával csak nehezen és érintőlegesen közös nevezőre hozható filmet.

A végeredmény besorolhatatlansága önmagában nem probléma, Pálfihoz kifejezetten illik. Jól érződik azonban az is, hogy az úton, amelyen Mundruczó Kornél is elindult a *Fehér istennel* (2014) és a *Jupiter holdjával* (2017) a zsánerötvozzések és a kozmikusnak szánt mikrotörténetek terén, *Az Úr hangja* rendezője nem érzi igazán komfortosan magát.

Ugyanakkor az anyag, melyből dolgozik, számára egyértelműen kézenfekvő. A leendő direktor fantáziáját már férfikora előtt annyira megtermékenyítette Stanislaw Lem, hogy – a *Kiberiádát* leszámítva – lényegében mindent vászonra ültetett volna tőle, lehetőleg úrhajón vagy idegen bolygón játszódó történetet, ám egyedül *Az Úr hangja* tűnt hazai pályán megvalósíthatónak. S azzal együtt is, hogy a csaknem ötvennapos forgatás java része az észak-amerikai kontinensen (Kanadában és az Egyesült Államokban, közelebbről Las Vegasban, New Yorkban és Chicagóban) zajlott, és csak töredéke Budapesten, kilenc kamerával vették fel a jeleneteket, és a videofelvételtől a webkamerás beszélgetésig, az utólagosan létrehozott (ál) dokumentumfilmekről az (ál)híradóbetétekig, a mobiltelefonon és digitális fényképezőgépen rögzített képsorokig számos technika és stílus adja

egymásnak a stafétát, s a trükk- és látványtechnika polírozása további két évvel nyújtotta el az utómunkát, *Az Úr hangja* csak kerettörténetében tűnik technikailag is kényszer szülte alkotásnak.

A bevezető és lezáró ürrjelenet, amely olyan, mintha az emberiséget képviselő főhős pszichés problémáinak, apakomplexusának és kozmikus bosszújának kivételése lenne – ahogy a filmbéli álomjelenetek a párkapcsolati és apává válási krízis pszichoszexuális vágy- és félelemképei –, valamint a stáblistaig elmerészkedő, egymásra is reflektáló animációk a legtartalmasabb és -filozofikusabb elemei a Pálfi-filmnek. Ugyanakkor csak kitartott idézőjellel tekinthetők sci-fi elemnek: az emberiség és a kiszámíthatóan félreértett válaszreakcióig provokált idegen civilizáció „összeütközése” (itt Pálfi inkább *A kudarc* szellemének adózik Lemtől) nélküli a valóságosság, és szervesen tapad az apakeresési dokudráma filmtestéhez. Az animációk pedig kényesen egyensúlyoznak a gondolatgazdag átkötés és az önálló stiláris elem határán: bennük rejlik az emberiség kimondatlanul hagyott ontológiai kétsége, amelyet a főszereplő nem tud, a Pálfi-féle Lem-adaptáció pedig egészében nem kísérel meg közvetíteni.

Szándéka szerint a rendező a tudományfilozófiai elmélkedés cselekményes folytatását álmodja filmre. Lem alapműve a tudós matematikus frusztrált vallomása egy monumentális, ám eleve kudarcra ítélt vállalkozásról, amelyben az emberiség legélesebb elméi kapitulálnak egy felsőbbrendű intelligencia biofil – az életnek kedvező s talán teremtő – üzenete előtt. Lehet, hogy nem ne-

kik szól, lehet, hogy nem is érthetik, sőt az is elképzelhető, hogy egy előző univerzum fájdalmas halálsikolyát, végrendeletét hallották – csak egy biztos: rossz kezekben az üzenetből kihámozott „Békatojás” és „Legyek Ura” nevű anyag nem több, mint az élet élhetetlen esszenciája, a belőle kivonható irányított hasadás pedig hidegháborús szuperfegyver helyett nevetséges vízpisztoly. Pálfi ez utóbbit negligálva titkos katonai laboratóriumba helyezi a hetvenes-nyolcvanas években lezajlott és különös haláleseteket okozó kísérleteket, melyeknek egyik fő alakja a matematikus Hogarth professzor. És bár Lem írása is tartalmaz magyar szálát, ezt elejtve, Pálfi inkább egy újat húz ki a szöttekből: Hogarth egykor Horváth néven disszidált Svédország érintésével Amerikába, hátrahagyva feleségét és két kisfiát, Pétert és Zsoltot. A film Péter (Polgár Csaba színházi színész) és partnere, Dóra (Kiss Diána Magdolna) amerikai kálváriáját veszi szemügyre közelebről, melynek során Péter – kerekesszékekhez kötött öccse (Fekete Ádám, akit Pálfi a *Tiszta szívvel* [2016] miatt szemelt ki) árgus Skype-tekintetétől kísérve – mindent elkövet, hogy egy amerikai dokumentumfilmben észrevett apja álcázott nyomait felkutatva betöltse az identitásában és önértékelésében tátongó űrt.

A cél eleve kettős, hiszen zavaros párkapcsolata is azon múlik, apai szerepmóddal híján készen áll-e a gyerekvállalásra. Útja egyszerre odisszeá, misszió és történelmi igazságtétel: kényszeres világcsavargás, melynek során különös embertípusokkal fut össze, kik az emberi nem viselkedésmódjait, eltérő reakcióit szimbolizálják majd az űrjelenetek-

ben, és segítik vagy gátolják előrejutását; két eltérő kultúra ütközése is, amelyek nehezen értik meg egymást, hasonlóan a földöntúli üzenet feladójához és címzettjéhez; valamint a világ (és a személyes identitás) rendjének helyreállítása az üzenet közkinccsé tétele révén és azzal, hogy a vérségi kötelékeket újraszaporítják. Egyéni és családi drámája univerzális dimenziót impozáns látomásaiban kap – a csillagos égbolt is megelevenedik, miközben a kamera félkörívét ír le körülötte, éjszakai autózása során egy óriással találkozik, aki kezébe veszi, majd beléharap –, amelyek nélkül alighanem elvesztem bolyongana az idők végezetéig: a film ugyanis nem tudja elhíttetni, hogy a drámai és a sci-fi elem külön-külön tétre megy. Egyben is pusztán annyi az érdekük, hogy rávilágítanak – ennek Pálfi már a *Taxidermiában* is biztos kezű mestere –: a szubjektum sorsa, vágya, testének valamennyi alapfunkciója elválaszthatatlan a kortól, rendszertől, melyben élni és halni ítéltetett, egyetlen atomjában ugyanakkor az emberi nem összes fájdalma visszhangzik. Lem ezt így fogalmazná: „Ha minden boldogtalan, gyötrődő ember érzéseiből csak egyetlen atom is megmaradna, ha így gyarapodna a nemzedékek öröksége, ha egyetlen szikra is átpattanhatna embertől emberig, betöltené a világot a zsigerekből felszakadó üvöltés.” Míg azonban Lemnél a halál megváltásként szabadítja ki az embert (de csakis az egyes embert) a fájdalom örök körforgásából, Pálfinál nincs mód a szabadulásra: a fiúk újra elkövetik, ha tehetik, négyzetre emelik apjuk bűneit és kínját.

A *Taxidermiától* a *Szabadesésig* ívelő pesszimizmusnak ugyanakkor

Az Úr hangja filmfeldolgozásában kevés a hely: itt a fiúk tetteikkel akaratlanul is tönkreteszik apjuk életét, ők azonban új lendületet vesznek, felszabadulnak egy gyermekkoruktól rájuk nehezedező teher alól. A párkapcsolati és identitásdráma feloldásával – a szereplők jellemfejlődésére, sőt egyéniesítésére a forgatókönyv nem veszteget sok szót, így a színészeknek sincs mibe kapaszkodniuk, hogy pálfordulásukat átérezhetővé tegyék a nézőknek – egyedül a keretes szerkezet lezárása érezteti azt, hogy az emberiség menthetetlen. A film végi animáció azonban már azt sugallja, mindaz, amit eddig láttunk, könnyed és súlytalan: az egyének hibáit, félrelépéseit az evolúció hosszú távon kiigazítja.

A súlytalanság az egyetlen, mindig jelen lévő állapot *Az Úr hangja* stílus-, műfaj- és technikai kavalkádjában. Holott olyan dolgokat mozgat meg, amelyeknek a tömege és tehetetlensége önmagában elegendő lenne, hogy sűrűbbé tegye. Pálfi egy helyütt, a síkságon kószáló óriás képeben, tudatosan idézi meg Francisco Goya *Szaturuszát*. Szaturuszt, aki apja, Uranosz megcsonkításával és gyermekei felfalásával a saját örök uralmát akarta – hiába – biztosítani. Földényi F. László elemzéséből (*A lélek szakadéka – Goya Szaturusz*) sejtjük, Szaturusszal az önmagával meghasonlott istenség magasodik fölénk, ki a halhatatlanság kergetésével magát emészti el: a bensőjében feltáruló ismeretlen egyszerre árulkodik a keresztény isten-

fogalom immanens ellentmondásáról és a művész kilátástalanságáról. Az embertelen, mi több, a földöntúli erő képviselője ő, aki párbeszéd helyett inkább elnyeli az emberit, de ebben a küzdelemben maga is alulmarad. Pálfi azzal, hogy víziójában főszereplőjét, Pétert távol lévő, ismeretlen, ezért hatalmassá növesztett apjával nyeleti el, kettejük viszonyával egy felsőbb hatalom és az emberiség egyenrangú kapcsolatteremtésének képtelenségét is felvillantja. Azzal viszont, hogy víziója – mint kiderül – pusztán álom, amelyből van felébredés, az apával való kapcsolat – mint kiderül – létrehozható, de fizikai torzulást és szenvedést inkább az utóbbinak okoz, vákuumban hagyja (az utolsó úrjelenetbe száműzi) azt, amiről az eredeti és a továbbgondolt *Az Úr hangja* elvileg szól: a mindkét fél számára végzetes kommunikációképtelenséget.

Az Úr hangja Pálfi pályáján így egyszerre beteljesült és kihagyott lehetőség. Sziporkázóan ötletes film- anyaga nem elég testes és túlságosan széttartó ahhoz, hogy rögzíteni, modellezni és értelmezni tudjon egy földhözragadt drámát, valamint ember és kozmosz találkozását.

Az Úr hangja. Magyar sci-fi dráma, 108 perc, 2018. Rendező-forgatókönyvíró **Pálfi György**; társ-forgatókönyvíró **Nagy V. Gergő**, **Ruttkay Zsófia**; operatőr **Pohárnok Gergely**; szereplők **Polgár Csaba**, **Kiss Diána Magdolna**, **Fekete Ádám**, **Eric Peterson**, **Kate Vernon**, **Marshall Williams**, **Benz Antoine**, **Bánsági Ildikó**.

Két testvér

A tehetség a sors rejtélyes ajándéka – kivált a zenei talentum, s azon belül is az a fajta, amely nem interperetációs, hanem alkotó jellegű. Ha végigtekintünk a zenetörténet nagy komponistáin, és nem önmagukban, hanem családjuk összefüggésébe helyezve szemléljük őket – ha tehát azt is számításba vesszük, ki volt apjuk, anyjuk, kik voltak a nagyszülők, mivel foglalkoztak a gyerekeik, unokáik –, meglepően diffúz képet kapunk: feltűnően hiányzik a világosan kirajzolódó tendenciáknak az a rendje, amelynek alapján módunk lehetne általános érvényű megfigyeléseket megfogalmazni. Más szóval: mindenre bőven kínálkozik példa, de mindennek az ellenkezőjére is.

Megfigyelhető néha a tehetség dinasztikus megjelenési formája, amikor egy család több generációján át, tartósan tapasztaljuk a különleges alkotóerejű személyiségek jelenlétét (Bachok). Ez azonban nem gyakori, sok esetben az a jellemző, hogy a tehetség szinte a semmiből bukkan elő: az apa és az anya legfeljebb szerény képességeket mutat fel, fiuk azonban már a zenetörténet meghatározó remekműveit írja. Aztán az egész tünnemény egy-két generáció elteltével úgy foszlik semmivé, ahogy megjelent: a nagy alkotó gyermeke már legfeljebb behatárolt képességű zenesz, unokája meg olyan átlagember, amilyenből tizenkettő egy tucat.

És mi a helyzet a testvérekkel? Ez az egyik legizgalmasabb kérdés. Ugyanazoktól a szülőktől származ-

nak, ugyanabból a génállományból jut mindkettőjüknek, mégis az esetek többségében az egyikből úgy lesz korszakos jelentőségű alkotó, hogy mindeközben a vele „közös alomból” származó, vele együtt nevelkedő, ugyanazt a légkört magába szívó másik semmi maradandót nem hoz létre. Ha művész lesz, akkor közép-szerű, de leggyakrabban polgár válik belőle, köznapi lény, aki a művészetnek legfeljebb befogadója, de nem alkotója.

Vannak ritka, különleges kivételek. Ilyen a Haydn testvérpár példája a bécsi klasszika történetében. A kevésbé tájékozottak csak Joseph Haydnról (1732–1809), *A teremtés*, a *Nelson-mise*, a páratlan gazdagságot elénk táró szimfóniák, vonósnégyesek, zongoraszonáták megalkotójáról hallottak, a zeneileg műveltebbek azonban tudják, hogy öt évvel fiatalabb öccse, Michael (1737–1806) is jelentős zeneszerző volt. Apjukat, a rohraui bognármestert lelkes népzeneészként ismerték: magától megtanult hárfán játszani, és arra törekedett, hogy fiai zenei képzésben részesüljenek. Ezért küldte előbb Josephet, majd Michaelt is fúszoprán-nak Bécsbe, a Stephansdom kórusába, ahol mindketten Georg Reutter irányításával tanulták meg, mi a zene (és a koplalás). Felnőttkori karrierjükéről tudjuk, hogy Joseph minden idők egyik legnagyobb zeneszerzőjévé lett, aki előbb az Esterházyak szolgálatában állt, majd életének későbbi szakaszában fényes londoni és

párizsi diadalokat aratott, hogy idős éveit már Európa legnagyobb zenei tekintélyeként töltse Bécsben, immár minden főúri szolgálat terhétől megszabadulva.

Michaelnek más sors jutott: miután a mutálás miatt bátyjához hasonlóan ő is kikerült a Stephansdom kórusából, előbb rövid ideig Nagyváradon szolgált a püspöki zenekar karmestereként, majd 1762-ben Salzburgba, a hercegérsek udvarába került, ahol a zenekar koncertmestere lett. Hűséges muzsikusként negyvennégy évet töltött salzburgi szolgálatban, ez idő alatt gazdag életművet hozva létre vokális és hangszeres, egyházi és világi kompozíciókból. Mivel Mozart Salzburgban született és nevelkedett, és 1781-ig általa nem különösebben szeretett szülővárosának konzervatív közegében élt, Michael és Wolfgang ismerte egymást, és Mozart (aki Joseph Haydnal is barátságban állt, vonósnyegyesztek is együtt) dokumentáltan nagyra becsülte Michael Haydn művészetét, némely műveire – egyháziakra és világiakra egyaránt – hatott is a fiatalabb Haydn komponálásmódja.

A hangversenyélet szinte soha nem kényezteti a zenehallgatókat azzal, hogy egyazon hangversenyen, egymás társaságában prezentálja a két Haydn zenéjét. Pedig az ötlet nemcsak kézenfekvő, de rendkívül izgalmas is, hiszen magasrendű és tanulságos szórakozás lehetőségét rejti magában. Ez a lehetőség valósult meg a *Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara* és *Gyermekkórusa* (karigazgató: *Walter Judit*) hangversenyén, amelyen *Zemlényi Eszter*, *Ducza Nóra* és *Meláth Andrea* szólóénekeivel, *Borsódy László*

trombitaművész közreműködésével, a budapesti közönség által régóta ismert, kiváló osztrák karmester, *Martin Haselböck* (1954) vezényletével Michael és Joseph Haydn műveit hallhattuk.

Az első részben Michael Haydn művei szólaltak meg. Azon túl, hogy a műsort a koncert alapkonceptiója szerint a két testvér zenéje alkotta, az elképzelést kiegészítette egy ennél is konkrétabb mozzanat: az estet *Hangverseny az aprószentek emlékére* címmel hirdették, mivel a szünet előtti műsorrészben két olyan alkotás hangzott el – egy mise és egy vesperás –, amelyeket Michael Haydn az aprószentek (az Újszövetség szerint a Jézus születését követően Heródes által meggyilkoltatott gyermekek) ünnepére, annak liturgiájába illeszkedve komponált. Ezzel is magyarázható, hogy mindkettőben gyermekkórus szólal meg, s a felnőtt énekkar hangzását ilyenformán ez a hangverseny mellőzte. Úgy tartják, hogy a koncertet nyitó *Missa sub titulo Sancti Leopoldi pro festo Innocentium* volt Michael Haydn utolsó befejezett műve. A kompozíciót a salzburgi katedrális fiúkórusának írta, ezt megelőzően pedig már több mint harminc latin és német nyelvű darabot komponált „az ő kedves kórusfiú” számára. 1805. december 22-én fejezte be a művet (az aprószentek ünnepét december 28-án tartják). Michael ekkor már hosszabb ideje beteg volt, és a francia megszállás következményeitől is szenvedett. Az első rész másik liturgikus darabja a szünet előtt elhangzott *Vesperae pro festo Sanctum Innocentium* volt. A két egyházi kompozíció között egy versenymű, a virtuóz *C-dúr trombitaverseny*

adott ízelítőt Michael Haydn tevékenységének másik fejezetéből, a világi kompozíciókból. A szünet után Joseph Haydnt két olyan mű képviselte, amely illett a hangverseny témájához, a meggyilkolt aprószentek ünnepének komolyságához: először a *Krisztus hét szava a kereszten* című kompozíció három tétele hangzott el, majd az *e-moll („Gyász”) szimfónia* zárta a programot (Hob. I:44).

Milyen tanulságokat kínált az öt mű egymás társaságában történő megszólaltatása, milyenek találhattuk egymással összehasonlítva Michael és Joseph Haydn zenéjét? Kezdjük azzal, hogy a kétféle megszólalásmód jelentősen eltér egymástól. Michael Haydn most hallott műveit egyszerűség, ártatlan tisztaság és nemes naivitás jellemzi. Az egyházi kompozíciók megfogalmazásában világosan érezhető, hogy a zeneszerző fegyellemmel illeszkedik a liturgikus hagyományba, rövid művet ír, az egyes tételek kidolgozásában nem törekszik – mert nem törekedhet – a szövegi tartalmak olyan fokú, illusztratív részletezésére, amelyet azok a komponisták engedhettek meg maguknak, akiknek módjuk volt a liturgikus kötöttségektől megszabadulva, „önmegvalósító gesztussal” alkotni vallásos műveket. Itt más a helyzet: Michael Haydn azt mutatja meg, milyen az, amikor egy jelentős művész „gúzsba kötve táncol”. (Ahogy Goethe a *Natur und Kunst [Természet és művészet]* című szonettben írja: *In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister* – korlátok közt mutatkozik meg a mester.) A trombitaverseny elegáns, kollokvialis hangú bécsi klasszikus zene, világos tónusokkal és mutatós virtuozitással.

Michael és Joseph Haydn művei között a hangversenyen érzékelhető volt a formátumkülönbség: Michaelt szerényebb gesztusvilágú és dimenziójú darabok képviselték. Az eltérő formátum azonban nem jelent eltérő minőséget: Michael gördülékeny fogalmazásmódja mögött a kor zenei köznyelvének és eszköztárának magas fokú birtoklása érzékelhető. Joseph Haydn két műve – pontosabban az egyiknek néhány részlete, a másiknak egésze – azt mutatta, hogy ő más súllyal fogalmaz, más a nagyságrend és más az eredetiséghez fűződő viszonya. Ez részben összefügg azzal, hová helyezte őt (és persze öccsét) az élet. Michael olyan közegben dolgozott, ahol meghatározó volt a konvenció, az alkalmazkodás, ahol tehát kevéssé lehetett újítani. Joseph viszont a választékos arisztokrata ízlést szolgálva egyenesen követelményül kapta sorsától az eredetiség feladatát: újat, újabbat és még újabbat kellett teremtenie, és valóban: egész életművét, annak minden zugát kitölti az originalitás.

Lehetne ezek után olyan minősítésekhez folyamodni, hogy Joseph nagymester, Michael kismester, Joseph a kontinens, Michael a provincia – de ezek a sarkított megfogalmazások félrevisznek. Mert bár a nagyságrend különböző, a kultúra, a mesterségbeli tudás és az ízlés Michaelnél is felsőfokon van jelen s válik a művek alkotóelemévé. Az előadások hibátlanul érzékeltették a művek jellegét és a közöttük mutatkozó különbségeket. Döntő tényezője volt a sikernek Martin Haselböck, az osztrák polihisztor-muzsikus érzékenysége, kultúrája, árnyalt gondolkodása és stílusismerete. A Magyar Rádió Gyermekkorusa világos tónus-

sal, a művekhez ezúttal különösen illő ártatlan tisztasággal énekelt, az énekes szólisták teljesítménye illeszkedett a darabok követelményrendszerébe. Borsódy László trombitajátéka a régi zenében jártas muzsikussal otthonosságával tárta fel előttünk a versenymű elegánsan választékos tartalmait. A Rádiózenekar kulturáltan és a karmester intelligens part-

nereként vett részt a két Haydn zenei világának felvázolásában.

Michael és Joseph Haydn művei a **Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara és Gyermekkórusa** előadásában, közreműködött, **Borsódy László** (trombita), **Zemlényi Eszter**, **Ducza Nóra** és **Meláth Andrea** (ének), karigazgató **Walter Judit**, vezényelt **Martin Haselböck**. Zeneakadémia, nagyterem, 2019. január 15.

rol-rol

Vadas József

Nyílt egyetem záródó térben

1980-ban ösztöndíjasként Le Corbusier munkásságát kutattam Párizsban. A könyvtárba vezető úton nap mind nap át kellett haladnom a francia főváros egyik legpatinásabb kerületén, a Marais negyeden, amely a két világháború között már olyan lepukkant állapotban volt, hogy Le Corbusier bontást és helyére hipermodern felhőkarcolókat javasolt. Elképzelését a kortársak szerencsére túl merésznek és költségesnek ítélték. Mire ugyanis további romlása következtében elkerülhetlenné vált a városrész felújítása, gyökeres urbanisztikai fordulat következett be a revitalizáció gondolatának térhódításával. Magam már ennek az akkor általánossá váló (számomra revelációt jelentő) elképzelésnek a gyakorlatával szembesültem. Az olykor több száz éves palotákat korszerűsítették, az esetleg csak múlt századi házak homlokzatát pedig hatalmas gerendákkal megtámasztották, s a valósággal kibelezett régi helyébe a jelen követelményeit teljesítő új épületet alakítottak ki.

Aligha ilyen vagy akár csak hasonló fejlesztés víziójával telepedett meg a Central European University Budapesten, a világörökség részét képező belváros egyik műemléki védettségű épületében a kilencvenes évek elején. Vásárolhatott volna telket a város szélén, építhetett volna merőben új campust sok más területen is. De itt rakott magának fészket. Immár több mint negyedszázados története ily módon ritka látványos illusztrációja a hovatovább egész városok vagy történelmi városrészek megújítására képes és nálunk is gyökeret eresztett korszerű építészeti gondolkodásnak.

A Közép-európai Egyetem gondolata – a régió felzárkóztatásához/ demokratizálódásához elengedhetetlen új vezetógarnitúra kinevelésével – a nyolcvanas évek második felében vetődött fel, az Open Society Foundation szervezésében tartott dubrovniki nyári egyetem kurzusain, a szocialista országokból érkező értelmiségiek körében. Megvalósításához Soros György a berlini fal

leomlását követően látott hozzá. A leendő intézmény helyszínéül elsőnek Pozsonyt szemelte ki, a régió amolyan stratégiai középpontjában, ahová az is vonzotta, hogy közel fekszik Bécshez. Terve azonban az 1989-es bársonyos forradalom után megghiúsult. Nézetkülönbség mutatkozott már abban is, hogy a szlovák illetékesek a természettudományok oktatását szorgalmazták volna, az alapítvány viszont a társadalomtudományokat preferálta. Amikor pedig kiderült, hogy az egyetem esetleg abban a vár tövében álló szocmodern épületben rendezkedne be, amelyet a Csehszlovákiából épp akkoriban kiváló Szlovákia leendő parlamentjének szántak, a Štúr Egyesület a kutatás békés légkörét veszélyeztető nacionalista indulatokat gerjesztett. Székhelyként ekkor Prága jött szóba, már csak azért is, mert az Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszterrel 1990-ben aláírt megállapodás ellenére az Antall-kormány sem mutatott egyértelmű jóindulatot a kezdeményezés iránt. Újabb fordulat akkor következett, amikor 1992-ben Václav Klauz választották cseh államfővé, mert jelentősen csökkentették az egyetem támogatását. S mivel időközben Soros magyarországi híveinek sikerült a Lipótvárosban alkalmas ingatlanra lelniük, és Kupa Mihály pénzügyminiszteri jóváhagyásával elfogadható árban megegyezni, a CEU végül alapítójának hazájában lelt otthonra.

A Nádor és a Zrínyi utca sarkán álló klasszicista palotát a Festetics család számára tervezte Pollack Mihály pályája zenitjén, 1830 táján. (Pontos készültét nem ismerjük.) Kapcsolatuk jóval korábbi: a még fi-

atal építész 1803-ban nyaralót, 1810 körül Dégen kastélyt emelt a megbízásukból. Leendő palotája számára gr. Festetics Antal 1813-ban vásárolta az üres telket az akkor már gyarapodó városrészben. A környék fejlődése a mai Szabadság tér helyén állt kaszárnya és börtön, az úgynevezett Újépület 1786-os építésével vett lendületet, három évvel később a területre már a majdani Bazilika és az Erzsébet tér helyét is kijelölő rendezési terv készült, négyzettrácsos utcahálózattal. 1795-ben Hild József újabb rendezési tervet készít, utóbb számos házat tervez ide (Zrínyi utca 4. és 9., Mérleg utca 9. és 11., Október 6. utca 3. és 5., Akadémia utca 3., Nádor utca 5., 13. és 18.). A jelentős pusztítással járó 1838-as árvíz után a Lipótvárosból fokozatosan kiszorulnak az ipari létesítmények, helyüket lakóházak és közintézmények foglalják el, így a terület 1870 és 1914 között teljesen beépül.

A mindössze kétemeletes Festetics-palota reprezentatív épületnek készült, és az is maradt. Első bérlői ügyvédek és bankok, a kiegyezést követően pedig a Pénzügyi Központ költözik falai közé. Az államosítás is csak a tulajdonosát változtatta meg, nem a rangját. 1948-ban a Gazdasági Főtanács (Rákosi Mátyás volt a vezetője) lakta, az ötvenes években a katonai hírszerzés és az ÁVH egyik részlege működött itt, a békésebb Kádár-korszakban az Országos Tervhivatal irodái, majd külkereskedelmi vállalatok kaptak benne helyet. Noha súlyosabb háborús károk nem érték, a rendszeres renoválás híján addigra már igencsak lelakott palotában a CEU felújításba kezdett Ágostházi László tervei alapján. A helyreállítás után immár eredeti

szépségüket mutatják Pollack épületének visszafogottságukban is ünnepléses közösségi terei: a fülkés kerek előtér és az ugyancsak üvegkupolával koronázott nyolcszögletű csarnok a földszinten. Dór és jón oszlopos lépcsőház vezet az emeletre, amelynek fő ékessége a pilaszteres díszterem – stukkókkal koronázva az oldalán, freskóval a mennyezetén. Ebben a patinás miliőben található a rektorátus, a többi helyiség elsősorban kivételes/ünnepi alkalmak helyszínéül szolgál.

Időközben ugyanis az egyetem berendezkedett a Zrínyi utcai szomszéd ház két alsó szintjén, és megvásárolta háztömb másik oldalán (Október 6. utca 12. sz.) levő ingatlant is. Az utcáról csak a Kovách István tervei alapján 1973-ban emelt volt Hungarocoop-székház bronzra eloxált hullámos alumíniumhomlokzata látszik; csak érdekességként jegyzem meg, hogy az egykori tulajdonos orosz partnere történetesen Le Corbusier moszkvai Centroszozjuz-épületében működött. Mögötte az udvari telekre a palota helyreállításával párhuzamosan Iványi László tervei (1994) alapján felhúzták az egyetem lendületes alaprajzú modern tömbjét, és kialakították a palotából átjárást létesítő traktusát. Így indulhatott meg az oktatás 1995-ben.

Az első évfolyamról nem sikerült adathoz jutnom; de a fejlődés dinamikáját jelzi, hogy a hallgatók száma a második és a harmadik akadémiai évben egyaránt negyven százalékkal bővült. Ez a fejlődés indokolta a Nádor utcai szomszéd ház (11. sz.) megvásárlását 1997-ben. Egykor szintén a Festetics család tulajdonában állt, s 19. századi elődének helyén, 1914–15-ben emelték

a Jánszky Béla–Szivessy Tibor páros késő szecessziós tervei alapján. A két alkotó a magyar építészetet Lechner szellemiségében megújítani kívánó kör neveltjeként talált egymásra, noha munkáikon idővel mind a folklorisztikus, mind az art nouveau-s elemek visszaszorultak. Miként számos későbbi bérházukon, már itt is a funkció és a szerkezet finom érvényesítésére törekedtek; inkább csak az erkélykorlátok indás-tulipános díszítőelemei, valamint a mezzanin és az első emelet között Moiret Ödön dekoratív fali domborművei tanúskodnak eredendő vonzalmukról. Az ingatlan két háború közötti sorsáról érdemleges feljegyzés alig akad, ha csak az nem, hogy egy ideig Jánszky is ebben a házban lakott. Az államosítás után beépítették a tetőteret; szintén külkereskedelmi vállalatok működtek benne, míg a CEU ide nem költözött. Itt is fontos szempont volt a műemlék megőrzése: az új funkció megkívánta szükséges átalakításokat követően 2007-ben eredeti formájában helyreállították a homlokzatot.

A Nádor utca további két szomszéd ingatlanját 2010-ben szerezte meg a folyamatosan gyarapodó és helyszűkével küszködő CEU. Mindkettőt Hild József építette. A 13. sz. házat 1841-ben Vay János földbirtokosnak tervezte, a földszintjén téglaboltozatos üzletekkel, az első emeleten a tulajdonos otthonával, főntebb szerényebb bérlakásokkal. A kétemeletes házat a harmincas években ötszintesre bővítették. 1941-től az Értékforgalmi Bank, utóbb a Tervhivatal, végül a Transelektro otthona, a rendszerváltáskor az egykori belsőket végleg eltüntetető szálloda lett belőle. A csak valamivel fiatalabb

másik régi épületnek még szomorúbb a sorsa: már a második világháború előtt olyan rossz állapotban volt, hogy szóba került az elbontása. Az ostrom során tovább pusztult, valamikor a hatvanas években építettek át a Tervhivatalnak jellegtelen homlokzattal s nyilván hasonlóképp értéktelen belsővel. (Az előbbiről van fotó, az utóbbiról nincs.) Akár csak a műemléki részek, ezek sem oktatási intézménynek készültek, zökkenőmentes használatuk nehézségbe ütközött. Ezért az egyetem merész lépésre szánta el magát. A hat (részben helyreállított, részben megújítandó) épület jövőjének mint egységes komplexumnak a megtervezésére 2011-ben campusfejlesztési pályázatot hirdetett előbb hazai építészeknek, majd a kört nemzetközi irodákkal kibővítve.

A pályázatról a nyilvánosság számára hozzáférhető formában nem sok tudható. (A szakma internetes fóruma sem számolt be róla.) Ami tény: 79 munka érkezett, a második fordulóra 18 maradt versenyben, aztán már csak négy, végül két javaslat közül döntöttek. Az egyik egy angol iroda (az FCB Studio, magyar partnere Csomay Zsófia), a másik egy ír tervezőpáros (hazai társuk a Teampannon). Baross Pál, a fejlesztési projekt vezetőjeként utóbb így foglalta össze a történeteket: „Közel nyolcvan pályázat érkezett. Majdnem mindegyiknek az volt a koncepciója, hogy erősen belebontani a meglévő szerkezetbe, mondván: ezek lakóházak, nehéz belőlük tantermet, könyvtárat, auditoriumot kialakítani. Volt viszont egy pályázó, a végül nyertes ír házaspár, akik csak annál a teleknél javasoltak bontást, ahol a telek beépítési lehetőségei nagyob-

bak voltak a meglévő épületnél.” De nem önmagában a múlt respektje miatt kapta a megbízást Sheila O'Donnell és John Tuomey, akik közös munkájuk kezdete (1988) óta számos rangos nemzetközi elismerést és egyetemi meghívást (a Harvardtól a Princetonig) tudhatnak maguk mögött. Egy épületet (Nádor utca 15. sz.) ők is ledőzeroltak, a mellette levő másikat (Nádor utca 13. sz.) pedig szinte kibeletzték. Noha ez utóbbi ódon homlokzatát, boltozott alagsorát és kovácsoltvas kapuzatát megtartották, a helyükön csaknem negyvenezer négyzetméternyi felületen így is látványában és műszakilag egyaránt (többek között a Siemens automatikusan temperáló rendszerével) minden elemében-részletében mai épületet alkottak. Amely a korát és karakterét (tömegét, stílusát) tekintve igencsak vegyes konglomerátumot úgy fogja össze, hogy hangsúlyos homlokzatával a CEU vitathatatlan főbejárataként is szolgál.

Nem kevésbé értékelendő a páros kreatív kompromisszumképessége, mert az Országos Tervtanács 2013. januári bírálata nyomán a vitatott pontokon (a homlokzat és a tetőzet erőteljes plaszticitásán a környezetbe illeszkedés érdekében) enyhítve is megőrizték eredeti elképzelésük karakteres értékeit. Munkájuk eleve azzal érdemelte ki a zsűri elismerését, és vált mára a belváros egyik nevezetességévé, hogy egyértelműen 21. századi épület dacára messzemenően igazodik a város egészében 19. századi arculatához. Volt benne gyakorlatuk, mondhatjuk; az iroda honlapján több olyan oktatási intézmény szemlélhető, amely kényes történelmi városrészben helyezkedik el. (Ilyen Londonban a School of

Economics Student Center, Corkban a St Angela's College.) Csakhogy ők nem rutinból dolgoztak. Miközben rendszeresen (félszázszor) ide utazva folyamatosan konzultáltak a majdani használókkal, alapvetőnek tartották, hogy megismerjék Budapest építészeti örökségét és annak filingjéből ihletet, karakteres megoldásaiból konkrét ötleteket merítsenek terveikhez. Ilyen a hall közepéről az emeletre felvezető majdnem csigalépcső, meg az is, hogy a Nádor 13. földszintjén a 19. századi boltos terek restaurált téglarchitektúráit a teljesen új szárny falán is megidézik. A többszörösen megtört főhomlokzat, amely ugyancsak az ő választásuk nyomán kapott hazai mészki burkolatot, a Duna másik oldaláról a Vigyázó Ferenc utcán át nézve szervesen illeszkedik a historizáló környezetbe. Hasonló szerepet tölt be a tetőterasz, amelyről az egész város panorámája feltárul, és ezáltal az épületet a nagy egész részévé teszi. A részletekről nem is szólva, minthogy az építészek a kivitelezés minden apró mozzanatát felügyelték (magyar partnerük, személy szerint Hidasnémeti Máté közreműködésével). Nem egy csomópont esetében jó tucatnyi elem funkcionális-esztétikai szempontból egyaránt aggályos szinkronizálásáról kellett a high-tech lehetőségein belül szinte kézműves igényességre valló egyedi megoldással gondoskodni.

Az intézmény azonban jóval több egy bravúros új épületnél (benne univerzális előadóteremmel és ötszintes pompás könyvtárral) vagy néhány patinás tömb hiteles felújításánál. Nem a méretével tűnik ki, persze; mintegy másfél ezer hallgatójával és négyszáz (felerészben főál-

lású) oktatójával még Magyarországon is legfeljebb a középmezőnybe tartozik. A nívója ad neki jelentőséget. Őt tudományterületen (politika, szociálpolitika, szociológia, történelem, filozófia) a világ legjobb száz egyeteme közé tartozik. Mindezen túl szimbólummá is lett. Az oktatás szabadságának/a szabad oktatásnak a jelképévé emelkedett azóta, hogy a kormány 2017 áprilisában érezhetően a CEU-ra szabva módosította a felsőoktatási (azóta a közbeszédben csak lex CEU-ként emlegetett) törvényt. Halványan megkérdőjelezve, utóbb elbizonytalanítva létét, végül szinte ellehetetlenítve a képzés szellemiségével a nyílt társadalom eszmekörére alapozó intézmény helyzetét. Kétségessé téve magának az épületkomplexumnak is a sorsát. Mert amiről fentebb szó esett, az csak a kezdet. Pontosabban: annak szánták. A rekonstrukció második szakaszában kerülne (került volna) sor az erkölcsileg megkopott Október 6. utcai két épület részleges/teljes megújítására. Majd a harmadik – a befejező – fázisban a par excellence műemlék szárnyak (mindenekelőtt a Nádor u. 11. sz.) újrafogalmazására. Mégpedig nem kevés anyagi ráfordítással. Annak jegyében vagy inkább érdekében, hogy az eredetileg alapjaiban különböző épületek igazi campusként mind a tanárok, mind a hallgatók számára az ott tanítottak tanultak szellemében (össze)nyitott térként szabadon be- és átjárhatók legyenek.

Ki kérdezett?

Gundel Takács Gábor és a Legyen Ön is milliomos!

126

Talán önöknek is feltűnt már, hogy a mai magyar televíziózásban szinte lehetetlenné vált racionálisan megbecsülni egy-egy műsor élettartamát. A nézői érdeklődéstől makacsul és szűziesen érintetlen köztévés sorozatok hipp-hopp a sokadik évaduknál járnak, már régen kiüresedett formátumok lankadatlanul ott virítanak a bulvártévék programjában, no és persze időről időre akadnak méltán elhantolt műsorok, melyeket valamilyen megfoghatatlan okból exhumálnak és új életre paskolnak az illetékesek. A magyarázatok természetesen változatosak és szerteágazók (s részben nyilván föltárhatatlanok), ám az egyik alapindok okvetlenül az ötlettelenség, a „győztes/vesztes csapaton ne változass” kockázatkerülő elve. Egészen hasonlóan a bevezetett képernyős arcok örök káderkeringőjéhez, amely akár évtizedes, immár bizvást stabil ismertetőjegynek ítélnélhető, magas érdektelenségfaktor és állandó személyiségdeficit megléte esetén is újabb és újabb lehetőségekhez juttatja azt a boldog szerencsést, aki egyszer bekerült a tojásba. (Hogy ez a tény milyen abszurd anomáliákhoz vezethet, annak érzékeltetésére legyen elég Ábel Anita tavalyi rekordját megemlítenünk: a képernyő nikotexliptai Claudiája 2018-ban összesen 7, azaz hét különböző csatornán volt műsorkészítő és arc.)

A TV2-n nemrégiben újraindított *Legyen Ön is milliomos!* szinte már

a lexikonillusztráció alaposságával mutatja meg az emlegetett ötlettelenség működését, méghozzá mind a műsor, mind a műsorvezető kiválasztásának szintjén. Az ezredfordulón az RTL Klub által megvásárolt és Vágó Istvánnal hazai útjára bocsátott vetélkedőnek kétségkívül volt egy igen erős bő fél évtizede, hála a játékmester széles körben elfogadott kvízprofesszori hitelének meg annak az újszerű elegynek, amely a műveltségi kérdéseket feszültségteli dramaturgiával vegyítette. 2007-re azonban félreismerhetetlenül kifáradt a formátum, korántsem függetlenül attól a trendtől, amely leértékelte és a „lexikális tudás” megbélyegző gyűjtőfogalma alá sorolta mindazt, amit korábban általános műveltség gyanánt volt szokás emlegetni. A kertévék természetesen e trend élbolyát alkották, ami a mondott vetélkedő működésében egyrészt a játék „felpörgetésével”, másrészt a kérdésekkel lefedett területek drasztikus átrendeződésével, harmadrészt Vágó leértékelődése révén vált érzékletessé. A kvízprofesszor azután 2008-ban kikerült a műsorvezetői forgószelekből, előbb Fábry Sándor, majd Friderikusz Sándor számára átengedve azt, s a vetélkedő is el-el-tűnt, hol hónapokra, hol meg évekre a képernyőről.

2013 tavaszán az RTL-csatorna-család végleg ejtette a műsort, még ha korlátlanul ismételnélhető töltelék gyanánt számoltak is vele a mellék-

csatornák programján. A formátum nem várt feltámadására azután több mint öt év elteltével a TV2-n került sor, immár a televíziós vetélkedők legújabb kori fejedelmének, Gundel Takács Gábornak a vezetésével.

A tévés személyiség, aki tavaly ilyenkor még az *Áll az alku!*, néhány hónapja pedig a mindössze pár hétig egzisztáló, viasatos *KérdezŐ* játék-mestere volt, valósággal e zsáner Jolly Jokerének számít: nem minden alap nélkül, de azért nem is minden félreértés híján. A sportkommentátor, akire legelőször még a kilencvenes években, a *Játék határok nélkül* derűsen kajabáló hoppmestereként figyelt a tévés vetélkedők törzsközönsége, valóban megtestesített egyfajta új szellemet, illetve gyakorlatot ebben a közegben. A (műveltségi) vetélkedő, a televíziózás beteg embere ugyanis elsősorban az általa vezetett műsorokban támolygott oda a dráma és a kabaré kettős csapására. Ő kezdett soha véget nem érő telefonbeszélgetésekbe képzeletbeli bankigazgatókkal (*Áll az alku*) és nála zuhantak a mélybe a rossz választ adó játékosok (*Maradj talpon!*). No és persze a kötelezően előadandó vicces bemutatkozások, majd a jószerint szűnni nem akaró poénkodások is elsősorban általa nyertek polgárjogot a hazai tévés vetélkedőkben.

Gundel Takács mindezt imponálóan lendületes svádával és nem melleleg szolid kiegyensúlyozottsággal vitte végbe, s ez a két erény okvetlenül fontos egy napi rendszerességűnek eltervezett műsor vezetője számára. Merthogy a *Legyen Ön is milliomos!* 2019 második napján ezzel az ambícióval indult újra: hétköznap esténként egy-egy bő órát kitöltve az oly drága

műsoridőből. Szemre mintha semmi vagy szinte semmi sem változott volna a kora kétezres évekhez képest, mindössze a felkért telefonos segítők immár fotográfián is megszemléltetőkkel váltak. Picit alaposabban odafigyelve azonban kiábrándítóan nagy a változás a Vágó-korszakhoz képest, mondhatni, minden vonatkozásban.

Kezdjük a legkevésbé látványos, de máskülönben oly árulkodó mozzanattal: a kérdésszerkesztéssel. A vetélkedőben, ahol a célzatosság büszke felvállalásával immár az áfacsökkentés mértékére kérdeznék rá, teljes tudásterületek váltak passzszévé. Így például három egymást követő adásban sem szerepelt történelmi tematikájú kérdés – leszámítva természetesen a sporttörténelmet, s majdnem ennyire háttérbe szorult az irodalom is. Annál több a magára a tévére vonatkozó kérdés, no és persze fokozott általánosságban a popkultúra képviselője. A hagyományos témakörök közül leginkább talán még a földrajz és a helyismeret őrizte meg korábbi pozícióját, hiszen ide sorolhatjuk az ilyesforma kérdéseket: „Hol csodálhatjuk meg a Párisi udvart?” (A „jelenleg sehol” nem szerepelt a válaszlehetőségek között.)

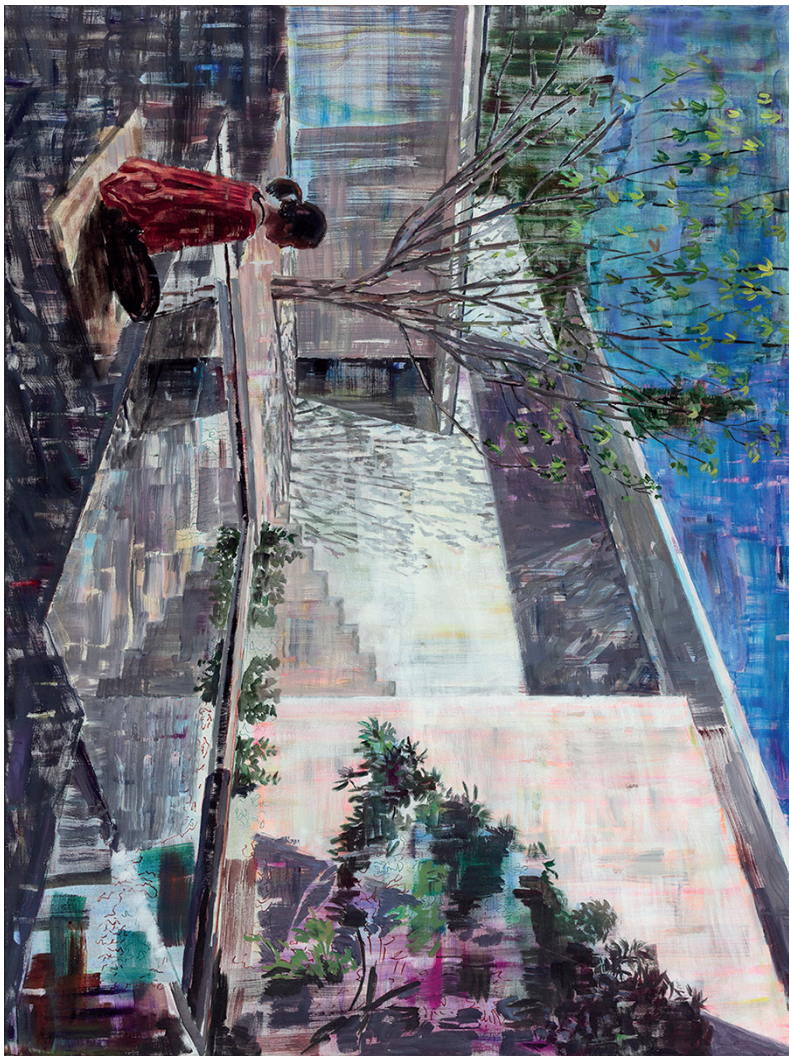
Habár a játék milliókat, földjé gyanánt pedig nem kevesebb, mint 50 millió forintot ígér, egyelőre szembeötlően gyér a játékosfelhozatal is: számban és színvonalban egyaránt. Így aztán a bekerülésért versengő jelöltek székeiben jószerint egy teljes héten át ugyanazokat az aspiránsokat láthatjuk, s ez tagadhatatlanul kölcsönöz egyfajta kivárásos-kihálósos jelleget a műsornak. Azután amint a „big chance” közvetlen közelségébe jutnak a játékosok, érzék-

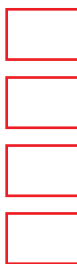
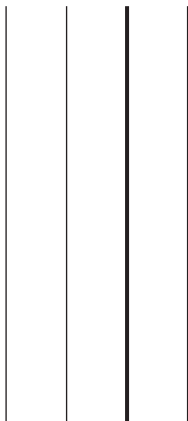
letessé válik a színvonalbeli esettség is, amit legegyszerűbben talán annak az egyetemi oktátónak a példájával tudnánk körvonalazni, aki az Arany János *Őszikéjének* lelőhelyére vonatkozó opciók közül a „naptár-füzet”-et választotta ki, közvetlenül a „kapcsos könyv” mellől.

Igaz, a játékosok potenciális teljesítményének alighanem jócskán megárthat az a folytonos mókakényszer, amelynek immár hosszú évek óta Gundel Takács Gábor a hazai vezérképviselője. Itt kérem mulatva és mulattatva lesz – mintha ezzel az elszánással dülne neki mindannyiszor az aktuális kérdéssornak Gundel Takács, aki a magát abszurd drámák fordítójaként bemutató fiatalembernek például ezt a szellemes kérdést szegezte neki: „Az öregebbek már nem fordítanak abszurdot?” Viccel a bácsi, és ilyenkor a játékos természetesen rögvest veszi a lapot, hogy maga is elménckedjen egy sort. S jóllehet tudhatólag a mufurc alakok is igencsak bosszantóvá válhatnak a képernyőn, azért az ilyen muszáj-kabarettistáknál kevés hervasztóbbat lehet látni még a mai bulvártévés kínálatban is. Mindazonáltal a legrosszabbak mégiscsak

azok, akik ezt a mókamesteri szerepet és maszkot már készen hozzák, tudván, hogy ez nagyobb és parancsolóbb elvárás ezen a tájékon, mint a széles körű tájékozottság.

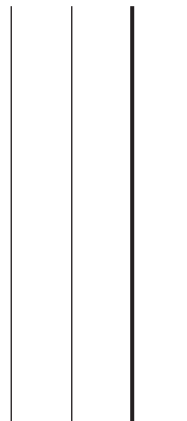
Mi tagadás, saját személyében Gundel Takács is épp ezt az elvárást látszik megtestesíteni. Akár még a derűs antiintellektualitás nem túlságosan hízelgő látszatát is felvállalva, a műsorvezető mókázik és mórrikál, inaszakadtáig. Nem minden önelégültség nélkül, s ami éppily szembeötlő: ezzel is váltig mellérendeltnek mutatva a vetelkedő olyannyira elbizonytalanodott státuszú műveltségi vonulatát. Ha ehhez egyszer-egyszer még némi tódított drámát és steril stúdiófeszültséget is sikerül majd megteremtenie, úgy alkalmasint tökéletesen be fogja tölteni a leszállított értékű tisztet, melyre szerződötték. Akkor akár még újabb éveket húzhat majd le a hétköznapi esti főműsoridőben a *Legyen Ön is milliomos!* – vagy éppenséggel megszűnhet egy-két kurta hónap után. Merthogy a honi tévésnek van egy olyan vonása, ami még a fentebb korholt ötlettelenség-nél is erősebb, s ez a teljes következetlenség.

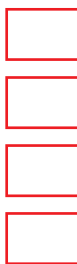
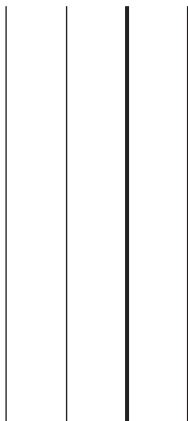
MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Ghyczy Dénes (1970)
Ksenia 4, 2012
70 x 60 cm

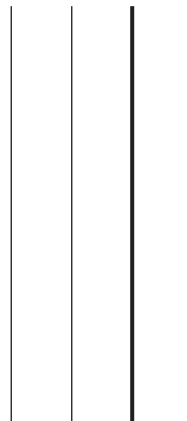
MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Ghyczy Dénes (1970)
Look at Me, 2017
170 x 200 cm

MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Ghyczy Dénes (1970)
Little Hall, 2018
60 x 45 cm

MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Ghyczy Dénes (1970)
Patio, 2018
150 x 200 cm

Tartalom

Vers

BABICZKY TIBOR Félbehagyott költemények	4/43	KŐRIZS IMRE in Rizsák	7-8/144
BARNA IMRE in Rizsák	7-8/144	MARKÓ BÉLA A teremtésről	5/67
DEMÉNY PÉTER Nyár; Vonat; Fel-támadás; Könnyek	7-8/151	Zsebkendő	10/59
Törpefenyő	12/55	MELIORISZ BÉLA Zárókövek	2/54
FINY ALEXANDRA 7 évente; Tech-nokollal; Pázsit alatt	12/53	Mindig így; Ez lesz; Konyhai cetlik;	6/47
FRANCIS, DOROTHY K. A. A teher; Esélyeink; Spirálban	12/51	Ha valamikor	5/68
GERGELY ÁGNES In memoriam	3/66	MIKLYA ZSOLT Ujjperspektíva	7-8/153
GINSBERG, ALLEN A Zöld Gép-kocsi (Barna Imre fordítása)	1/62	MOLNÁR KRISZTINA RITA Piros amulett; Nagymező-álmom; Chap-lin-film	7-8/144
HORVÁTH VIKTOR Angyalka; Rome Total War; Szafari	6/46	NÁDASDY ÁDÁM in Rizsák	2/57
IMRE FLÓRA Belső tenger; Hó van; Coming out	9/99	OLÁH BÉLA [emlékszem]	RÖHRIG GÉZA sári; safranak; pö-cök megtorpan
KÁNTOR PÉTER Tropeában kék a tenger	1/3	SZÉKELY SZABOLCS 5.; 7.; 11.	9/100
KÁNTOR ZSOLT Schubert; Világ-képlet	11/56	SZLUKOVÉNYI KATALIN Reggeli; A munka gyümölcse; Nagymosás; Kegyelmi állapot; Makett; tűzfal	11/53
KISS JUDIT ÁGNES Bevásárlólista in Rizsák	7-8/144	TATÁR SÁNDOR Nehogy már búslakodásba tékozzunk!; [szilánkok]; Don't worry be boorish!	2/57
KOLLÁR JÓZSEF Fakultatív Beköl-ce: I. Az én falum; II. Nagybátyám és mémeskút; III. Bekölcei Krisztus	9/102	TÓTH IMRE Állások 6/49	
KOZMA TAMÁS Milyen felelősség; Az életigenlés primer ismérve; Vén cimborám; Nem fér az előbőrében	4/48	TRUONG DANG DUNG Megint láttam őket; Nyári jegyzet 2009-ből	3/67
Beültetne valaki negyedik csellistá-nak?; Re-reformáció	7-8/156	TURCZI ISTVÁN Ki messze megy; Még maradjon minden	4/45
		VÁRADY SZABOLCS in Rizsák	7-8/144
		VÖRÖS ISTVÁN Tétova apai szó	2/53
		A fló és a faun	5/69
		Tücsökszorgalom; Bajállásjelentés;	
		A helyes távlat keresése	12/56

Próza

BÁN ZSÓFIA Lehet lélegezni! <i>Novella</i>	5/47	A panda ölélese. Kínai <i>naplórészlet</i>	
BARANYAI LÁSZLÓ Az út vége <i>Próza</i>	10/54	(Péterfy-Novák Évával)	4/69
BERTA ÁDÁM Mostoha körülmények <i>Regényrészlet</i>	7–8/184	PÉTERFY-NOVÁK ÉVA A panda ölélese. Kínai <i>útinapló-részlet</i> (Péterfy Gergellyel)	4/69
FERDINANDY GYÖRGY A sziget <i>Novella</i>	6/50	P. SZABÓ DÉNES Egy sietős nap <i>Novella</i>	7–8/167
HÁY JÁNOS Apa lánya <i>Dráma</i>	11/33	SPIRÓ GYÖRGY Egyéni képviselői javaslatok <i>Pamfletek</i>	7–8/5
HIDAS JUDIT Nőnap <i>Novella</i>	12/59	Divertimentók <i>Pamfletek</i>	12/25
KOVÁCS KÁSZON Budapest–Madrid via Koppenhága <i>Regényrészlet</i>	12/65	SZÖLLÖSI MÁTYÁS Simon Péter <i>Regényrészlet</i>	7–8/158
LACKFI JÁNOS Fertőtlenítőszag, arcszeszillat <i>Regényrészlet</i>	9/87	TÓTH B. JUDIT Robbanás <i>Novella</i>	7–8/175
LUGOSI VIKTÓRIA Arnold, aki lelép <i>Regényrészlet</i>	6/58	ZOLTÁN GÁBOR Szomszéd <i>Regényrészlet</i>	3/39
PÉTERFY GERGELY Abszolút – avagy a golyó, amely megölte Puskint <i>Regényrészlet</i>	1/66		

Tanulmányok, esszé, szociográfia, dokumentum

2

ÁDÁM ZOLTÁN (Bozóki Andrással) Vallás és jobboldali populizmus <i>Tanulmány</i>	3/17	Kultúrharc Odesszából nézve <i>Hónapló</i>	11/63
BÍRÓ JUDIT (Csepeli Györggyel) A nemek alkonya <i>Tanulmány</i>	10/11	Európa Kávéház <i>Hónapló</i>	12/70
BOZÓKI ANDRÁS (Ádám Zoltánnal) Vallás és jobboldali populizmus <i>Tanulmány</i>	3/17	DOMÁNY ANDRÁS A „mintaprotektorátus”: Dánia 1940 és 1945 között <i>Esszé</i>	1/29
DALOS GYÖRGY Német utakon <i>Hónapló</i>	1/75	Ezek ugyanazok. Csak kevesebben <i>Reflex</i>	2/81
Air Berlin, Tschüss! Kis repülőtéret <i>Hónapló</i>	2/66	Házmester-történelem <i>Reflex</i>	10/85
Cetlik <i>Hónapló</i>	3/72	CSEPELI GYÖRGY A meghasadt identitás <i>Tanulmány</i>	1/39
Séták a fővárosban <i>Hónapló</i>	4/84	Erősz visszatér <i>Reflex</i>	5/95
Álomfejtés <i>Hónapló</i>	5/71	Vér és humor <i>Reflex</i>	6/93
Bűn és bűnhődés a képernyőn <i>Hónapló</i>	6/68	A hely a Semmiben <i>Reflex</i>	7–8/222
Ajsa levele és az elektronika <i>Hónapló</i>	7–8/194	A nemek alkonya (Bíró Judittal) <i>Tanulmány</i>	10/11
Korai németorák Önéletrajz-részlet	9/47	FARKAS ZOLTÁN Reformkori töredékek <i>Esszé</i>	2/19
Lájkok és kánonok <i>Hónapló</i>	10/63	Tavaszi búcsú <i>Napló</i>	5/17
		GÁRDONYI LÁSZLÓ Mesterséges környezet, mesterséges fajok	1/57
		A tárgyak csendje	2/60

A hagyomány újragondolása	3/61	Az én trianonom <i>Napló</i>	9/68
Tárgyba zárt testek	4/36	Szomszédok <i>Hónapló</i>	10/66
A felület, és ami mögötte van	6/41	Összepszskolt Föld <i>Hónapló</i>	11/66
Emlékezni nehéz	7–8/135	Bürokrácia <i>Hónapló</i>	12/75
Visszatérő elemek	9/84	LÁZÁR DOMOKOS in Újra dübörög a kétharmad <i>Tanulmány</i>	7–8/18
Görbe tükör által homályosan	10/41	LENGYEL LÁSZLÓ A történelmet befolyásoló történész <i>Esszé</i>	12/3
A modernista örökség	11/29	LŐVEI PÁL Rövid építészettörténet <i>Reflex</i>	3/95
Az eredet nyomában 1	2/47	MAGYAR BÁLINT A mi történetünk <i>Esszé</i>	7–8/107
GYÖRGY PÉTER Kitagadott és túlélő – Gyarmati Fanni naplójáról <i>Esszé</i>	1/50	MAJTÉNYI LÁSZLÓ in Újra dübörög a kétharmad <i>Tanulmány</i>	7–8/18
GYÖRGY EY JÁNOS Rontásmentes tikmonyt tessék! <i>Tanulmány</i>	7–8/69	MARKÓ BÉLA Jobb felől üt, bal felől üt <i>Esszé</i>	1/23
HARGITAI MIKLÓS Szégyen <i>Hónapló</i>	1/88	Visszajáró történelem <i>Reflex</i>	6/88
Felforgatók <i>Hónapló</i>	2/78	Kevesebb himnusz, kevesebb demok- rácia <i>Esszé</i>	9/9
Nem ők voltak <i>Hónapló</i>	3/78	MIHÁLYI PÉTER Ők a relatív többség – a nyolc fő ok <i>Tanulmány</i>	7–8/46
Ezért nem <i>Hónapló</i>	4/81	NIEDERMÜLLER PÉTER A „közép” kiürülése <i>Tanulmány</i>	2/3
A felelősségről <i>Hónapló</i>	5/73	NYÍRI PÁL Kínai újságírók a világban <i>Reflex</i>	11/73
Pénz az ablakban <i>Hónapló</i>	6/77	ORMOS MÁRIA A magyarok törté- nete – félhosszan <i>Reflex</i>	1/98
Minden magyarért <i>Hónapló</i>	7–8/204	Trianon – egy kicsit másképp <i>Ta- nulmány</i>	9/15
Kultúrfőlény <i>Napló</i>	9/71	PARÁSZKA BORÓKA Disznyók, em- berek <i>Hónapló</i>	1/78
Ütött az óra <i>Hónapló</i>	10/76	Erdély elvetél <i>Hónapló</i>	2/68
Nekem kínai <i>Hónapló</i>	11/70	Európai rongyok, kóccok, drótok, maszkok <i>Hónapló</i>	3/69
Szektások <i>Hónapló</i>	12/79	Szabadsághőseink, kollaboránsok <i>Hónapló</i>	4/91
KENDE PÉTER Nemzetiség és euró- paiság 2018-ban <i>Esszé</i>	9/3	Tök a háztetőn <i>Hónapló</i>	5/83
KÖRÖSSI P. JÓZSEF Ücsörgünk a ká- véházban – Rézek <i>Napló</i>	2/30	A kígyó levedlett bőre <i>Hónapló</i>	6/71
Benne van? Rémes alak – Rézek 2. <i>Napló</i>	4/50	A nemzet mint vagdalt hús <i>Hónapló</i>	9/31
Naplóromok Eörsi István haláláról <i>Napló</i>	10/45	Malária, Vitéz Mihály <i>Hónapló</i>	10/73
KÖVES NÓRA in Újra dübörög a két- harmad <i>Tanulmány</i>	7–8/18	Visszabeszélők <i>Hónapló</i>	11/60
LÁNGH JÚLIA A lélek folyadéka a torkomban <i>Hónapló</i>	1/85	Bömbölők ideje <i>Hónapló</i>	12/82
Feminizmusok <i>Hónapló</i>	2/71		
Patkányvilág <i>Hónapló</i>	3/75		
Egy féllégális növény és a választások <i>Hónapló</i>	4/87		
A sorozatgyilkos műanyag <i>Hónapló</i>	5/76		
A méhek élete <i>Hónapló</i>	6/74		
Talált regény <i>Hónapló</i>	7–8/191		

PÁSZTOR EMESE in Újra dübörög a kétharmad <i>Tanulmány</i>	7–8/18	SZELÉNYI IVÁN Társadalomtudomány három „rendszerben” <i>Tanulmány</i>	6/28
RAB LÁSZLÓ Bicskával a vattacukrot <i>Napló</i>	5/37	UJVÁROSI EMESE A lokálpatrióta <i>Reflex</i>	7–8/217
Hosszabbítás <i>Jegyzetek</i>	10/31	VÁSÁRHELYI JÚLIA Mi lesz veled, Olaszország? <i>Tanulmány</i>	4/12
RADNÓTI SÁNDOR A lét és a semmi <i>Tanulmány</i>	5/53	VÁSÁRHELYI MÁRIA „Nem én helikopterezek” <i>Napló</i>	5/28
RAINER M. JÁNOS A nyugatosodás makacs hívője – Kende Péter 90 <i>Reflex</i>	1/101	Az én snagovi naplóm <i>Memoár</i>	7–8/122
RÉVÉSZ SÁNDOR A számvetés aratása <i>Reflex</i>	1/92	VÉGEL LÁSZLÓ Az emlékek orwell-izálása <i>Hónapló</i>	1/81
A magától értetődés illúziója <i>Reflex</i>	2/94	Kopogtat a robotdemokrácia <i>Hónapló</i>	2/75
Zsák az utcáját <i>Reflex</i>	3/84	Alenka, Kolinda, Ana <i>Hónapló</i>	3/81
Meddig isten az ember? <i>Reflex</i>	5/87	A történelem bumerángja <i>Hónapló</i>	4/79
Száz év hiány <i>Reflex</i>	6/81	Kortársunk, Thomas Mann <i>Hónapló</i>	5/79
A párttal, a NEP-pel egy az utunk <i>Reflex</i>	7–8/208	Az elefántcsonttorony romjai előtt <i>Hónapló</i>	6/65
Bal kéz – jobb fül – Ablonczy Balázs könyvéről <i>Esszé</i>	9/74	A kapitalizmus rozsdája és a NER aranyháza <i>Hónapló</i>	7–8/197
A forradalmi opportunizmus <i>Reflex</i>	10/79	Gyásznapok és ünnepnapok <i>Napló</i>	9/26
Révai jelentéktelen parasztja <i>Reflex</i>	11/82	Az újítók göggye és a hagyományápolók dühe <i>Hónapló</i>	10/69
„Csak hibázni lehetett” <i>Reflex</i>	12/86	EU-kompatibilis nacionalizmus <i>Hónapló</i>	11/57
RUPNIK, JACQUES A liberalizmus válsága Közép-Európában <i>Tanulmány</i>	5/3	A kisebbségek rendszerváltási válsága <i>Hónapló</i>	12/73
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN Háborús játékok <i>Tanulmány</i>	4/3	ZSUGYÓ VIRÁG in Újra dübörög a kétharmad <i>Tanulmány</i>	7–8/18
Emlékezet és kultúrharc <i>Tanulmány</i>	12/29		

Interjú, kerekasztal

ARA-KOVÁCS ATTILA in A háború démona <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	3/47	BIHARI PÉTER in Délibábosan vagy kudarcorientáltan <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	9/59
BÁLINT CSANÁD in Sztjepei kalandozások <i>Rab László</i> beszélgetése	12/15	BOKROS LAJOS in Nacionalizmus és rasszizmus újratöltve <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	1/6
BÁN ZSÓFIA in Kultúrharc a buborékban <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	11/15	CHOLI DARÓCZI JÓZSEF in Hát mi a fenét lát egy fejre állított ember? <i>Murányi Gábor</i> (1982-es) beszélgetése	7–8/88

CSABA LÁSZLÓ in Az illiberális demokrácia új csomagolása <i>Farkas Zoltán</i> beszélgetése	7–8/56	szolgáltatás „begyúrása” <i>Rab László</i> beszélgetése	7–8/34
CSOMAY ZSÓFIA in Pityke a díszmagyaron <i>Váradi Júlia</i> beszélgetése	2/44	LŐRINC LÁSZLÓ in Délibábosan vagy kudarcorientáltan <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	9/59
DEBRECZENI JÓZSEF in Minek nevezzetek? <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	4/18	LŐVEI PÁL in Kultúrharca a buborékban <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	11/15
EDÉNYI LÁSZLÓ in Délibábosan vagy kudarcorientáltan <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	9/59	MAGYAR BÁLINT in Minek nevezzetek? <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	4/18
EKLER DEZSŐ in Budapest nem elég komfortos és nem túl okos város <i>Váradi Júlia</i> beszélgetése	7–8/77	MIKECZ DÁNIEL in Elveszett pártok, megtalált civilek <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	6/13
FARKAS ZOLTÁN Az illiberális demokrácia új csomagolása Interjú Csaba Lászlóval	7-8/56	MURÁNYI GÁBOR Hát mi a fenét lát egy fejre állított ember? Beszélgetés 1982-ben Choli Daróczy Józseffel	7-8/88
GULYÁS BALÁZS in Elveszett pártok, megtalált civilek <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	6/13	NAGY JÓZSEF A cigányok vizet gereblyéznek Beszélgetés Setét Jenővel	6/3
GULYÁS GÁBOR in Eszemben sincs dafke kötekedni <i>Nagy József</i> beszélgetése	12/37	A kapott pofon jobban fáj Beszélgetés Rockenbauer Zoltánnal	11/3
HADHÁZY ÁKOS in Elveszett pártok, megtalált civilek <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	6/13	Eszemben sincs dafke kötekedni Beszélgetés Gulyás Gáborral	12/37
HEGYI SZABOLCS (Pásztor Eme-sével) in Rendetlenkedő közhatalom <i>Rab László</i> beszélgetése	7–8/28	PAPP GÁBOR A mai napig Európa keleti felén vagyunk Beszélgetés Romsics Ignáccal	2/11
IVÁN JÚLIA in Nacionalizmus és rasszizmus újratöltve <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	1/6	PIKÓ ANDRÁS Nacionalizmus és rasszizmus Pódiumbeszélgetés Bokros Lajossal, Iván Júliával, Juhász Attilával és Spiró Györggyel	1/6
IVÁNYI GÁBOR in Vak elé gáncsot ne vess! <i>Rádai Eszter</i> beszélgetése	3/3	A háború démona Pódiumbeszélgetés Ara-Kovács Attilával, Tálás Péterrel és Zentai Péterrel	3/47
JUHÁSZ ATTILA in Nacionalizmus és rasszizmus újratöltve <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	1/6	Minek nevezzetek? Pódiumbeszélgetés Debreczeni Józseffel, Magyar Bálinttal és Ungváry Rudolffal	4/18
KÖVES NÓRA in Egy év börtön a segítségért <i>Rab László</i> beszélgetése	7–8/40	Elveszett pártok, megtalált civilek Pódiumbeszélgetés Gulyás Balázssal, Hadházy Ákossal, Kunhalmi Ágnessel és Mikecz Dániellel	6/13
KUNHALMI ÁGNES in Elveszett pártok, megtalált civilek <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	6/13	Délibábosan vagy kudarcorientáltan Kerekasztal-beszélgetés Bihari Péterrel, Edényi Péterrel és Lőrinc Lászlóval	9/59
LÁZÁR DOMOKOS in Az igazság-			

Orbán és a kitörölt idő Beszélgetés Rényi Andrással	10/3	ROCKENBAUER ZOLTÁN in A kapott pofon jobban fáj <i>Nagy József</i> beszélgetése	11/3
Kultúrharca a buborékban Pódiumbeszélgetés Bán Zsófiával, Lővei Pállal, Radnóti Sándorral és Rainer M. Jánossal	11/15	ROMSICS IGNÁC in „A mai napig Európa keleti felén vagyunk” <i>Papp Gábor</i> beszélgetése	2/11
RAB LÁSZLÓ Rendetlenkedő közhatalom Beszélgetés Hegyi Szabolccsal és Pásztor Emesével	7-8/28	SETÉT JENŐ in A cigányok vizet gereblyéznek <i>Nagy József</i> beszélgetése	6/3
Az igazságszolgáltatás „begyúrása” Beszélgetés Lázár Domokossal	7-8/34	SPIRÓ GYÖRGY in Nacionalizmus és rasszizmus újratöltve <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	1/6
Egy év börtön a segítségért Beszélgetés Köves Nórával	7-8/40	TÁLAS PÉTER in A háború démona <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	3/47
Sztyepei kalandozások Beszélgetés Bálint Csanáddal	12/15	UNGVÁRY RUDOLF in Minek nevezzelek? <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	4/18
RÁDAI ESZTER Vak elé gáncsot ne vess! Beszélgetés Iványi Gáborral	3/3	VÁRADI JÚLIA Pityke a díszmagyaron Beszélgetés Csomay Zsófiával	2/44
A jóra való restség bűne Beszélgetés Závada Pállal	9/35	Budapest nem elég komfortos és nem túl okos Beszélgetés Ekler Dezsővel	7-8/77
RADNÓTI SÁNDOR in Kultúrharca a buborékban <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	11/15	ZÁVADA PÁL in A jóra való restség bűne <i>Rádai Eszter</i> beszélgetése	9/35
RAINER M. JÁNOS in Kultúrharca a buborékban <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	11/15	ZENTAI PÉTER in A háború démona <i>Pikó András</i> pódiumbeszélgetése	3/47
RÉNYI ANDRÁS in Orbán és a kitörölt idő <i>Pikó András</i> beszélgetése	10/3		

Kritika, méltatás, nekrológ

ALMÁSI MIKLÓS Leckék a szürke zónából	1/113	CSENGERY KRISTÓF Bach, Bartók, Brahms	1/117
Aki játszik – boldog	2/113	Prosit Neujahr!	2/120
A százmillió dolláros kérdés	3/110	Zsengék és érett művek, eredetik és átiratok	3/113
Oroszlánok barátkozása	4/105	Vendégdallamok	4/116
Futó elszámolása egy örökséggel	5/103	A romantika enciklopédiája	5/117
Teoretikus, aki minden sorból kilóg	6/97	A szolgálat zenéi	6/119
Miért szeretjük a konteókat?	7-8/229	Artikulált eksztázis	7-8/246
Derűs csevegések	9/110	Ideje az aratásnak	9/114
Ketten beszélgetnek	10/96	Egy változat a sok közül	10/108
Rekord árlisták	11/104	Átváltozások	11/110
Neumann, az alig ismert géniusz	12/96		

Egy élmény alkotóelemei	12/106	PETŐ IVÁN Édes (Észak-)Erdély...	1/104
FÁY MIKLÓS Napóleon gyermekei	1/124	Egy személytelen ember	2/101
Vala-valagam	2/124	Keserű látélet	3/101
R betű ili meg a király fiait	3/123	Fejezet, nem lábjegyzet!	4/95
Paradicsom meg tök	4/120	A náci kultúra	5/100
Az isteneknek magyar akcentusuk van	5/120	Nagyon angol	6/101
A faló csaja	6/123	Alámerülők	7–8/226
Mosógépről pedig egy szót sem	7–8/244	„Fojtott igével”	9/23
Pisika	10/112	Heltai és/vagy Csalog	10/99
A férjem felesége	12/110	A kötelességtudat banalitása	11/95
GYÖRFFY IVÁN Rombolás és bánat	1/120	Rákosi-epizódok	12/93
Szűrt fény	2/116	P. SZÜCS JULIANNA Vásárhely nya-	
Holdfény és hús	3/120	kas festészete	4/123
Döntéshozókról	4/109	Egy másik bolygón	7–8/240
A kisember nagy lépése	5/123	Kunert Éva (1953–2018)	7–8/260
A hatalom vakarása	6/116	Szó és kép	11/117
Hétköznapi csalódás	7–8/254	Unheimlich	12/121
Véres tetőcserép	9/122	RADICS VIKTÓRIA Az örök másik	1/107
Az egész a nap miatt volt	10/115	Horrorszatíra	2/104
Világvége előtt	11/113	A líra hospitalizálása	3/105
Láthatatlan rabság	12/112	Anyánk, apánk	4/99
KÁNTOR PÉTER Konrad György 85	5/97	A tervezhetetlen	6/104
LÁSZLÓ FERENC A köz és véleménye	1/126	Geopoétikai kötelékeink	7–8/233
Pikáns esték	2/126	Az ellenállás erezete	9/104
Egy korszerűtlen hetvenes	4/126	Az utolsó könyv	10/103
Egy őszinte ember	5/126	Szocreál „Me Too”	11/98
Fiúk a térről	6/125	Kritika sötét időkben	12/100
Nagyon jól néztek ki	7–8/257	VADAS JÓZSEF Makovecz-panteon a	
Híre, hamva – A Hír TV G-kora	9/125	Sváb-hegyen	4/113
Egy agilis fickó	10/126	Foghíjas szálló a Clark Ádám téren	5/113
Egy másik örült naplója	11/108	Lakótelep kontra családi ház?	6/113
András bátya kunyhója	11/126	A Kossuth Lajos autópálya	7–8/249
Egy tahóról	12/126	Hol gyár állott, most iroda	9/117
MÉLYI JÓZSEF Sárkány Lee üzenete	3/116	Több mint Ludovika	10/121
Balaklavai bátorság	5/110	A kaszinós nagyáruház	11/121
Szobrolt malaszt	10/118	Múzeumi leltár félidőben	12/116
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND A kéz			
és a bölcső	2/110		
Gúzsba kötve	3/126		
Hány rák él a Földön?	5/107		
Mikor vegyünk meleg alsót?	6/110		

Kritikai írások, tárgyuk szerint

ABLONCZY BALÁZS A visszatért Erdély 1940–1944 c. könyvéről Pető Iván	1/104	CSEPELI GYÖRGY (Ferenczi Borbálával) Sors-húzó c. könyvéről Almási Miklós	10/96
ALLEN, WOODY Férjek és feleségek c. filmjének színpadra állításáról Fáy Miklós	12/110	DAVIS, LYDIA A történet vége c. könyvéről Papp Sándor Zsigmond	3/126
ANDRÁSSY ÉLMÉNYKÖZPONTRÓL Vadas József	11/121	DEBRECZENI JÓZSEF Az Orbán-rezsim 2010–20?? c. könyvéről Pető Iván	3/101
BACON, FREUD ÉS A LONDONI ISKOLA FESTÉSZETE c. kiállításról P. Szűcs Julianna	12/121	ECO, UMBERTO Pape satan c. könyvéről Almási Miklós	9/110
BÉCSI FILHARMONIKUS ZENEKAR újévi koncertjéről Csengery Kristóf	2/120	EGY FANTASZTIKUS NŐ c. film-drámáról Győrffy Iván	7–8/254
BEETHOVEN, LUDWIG VAN „Hammerklavier” és „Holdfény” szonátájának új kiadásáról Csengery Kristóf	7–8/246	EGY NAP c. magyar film-drámáról Győrffy Iván	12/112
BERNANKE, BEN S. Volt merszünk cselekedni c. könyvéről Pető Iván	4/95	ESCOBAR c. spanyol filmről Győrffy Iván	9/122
BOJTÁR ENDRE Útvesztők, útjelzők c. könyvéről Radics Viktória	10/103	ESTERHÁZY PÉTER Az olvasó országa c. könyvéről Radics Viktória	9/104
BRECHT, BERTOLT A szecsuáni jólélek c. darabjának előadásáról Fáy Miklós	5/120	EURÓPAI KAMARAZENEKAR Mozart-hangversenyéről Csengery Kristóf	4/116
BUDAPEST XIII. KERÜLETE, a Váci út épületeiről Vadas József	9/117	FERENCZI BÉNI Utat nyitni a szabadsághoz c. szentendrei kiállításáról P. Szűcs Julianna	7–8/240
BUDAPESTI FESZTIVÁLZENEKAR hangversenyéről Csengery Kristóf	1/117	FERENCZI BORBÁLA (Csepeli Györgygel) Sors-húzó c. könyvéről Almási Miklós	10/96
BUDAPESTI KOSSUTH LAJOS UTCA átalakításáról Vadas József	7–8/249	FEYDEAU, GEORGES (Maurice Desvallières-vel) Egy éj a paradicsomban c. művéről Fáy Miklós	4/120
CAMERATA BERN koncertjéről Csengery Kristóf	3/113	FLANAGAN, RICHARD Egy tenyér, ha tapsol c. könyvéről Papp Sándor Zsigmond	5/107
CHOMSKY, NOAM Miféle teremtmények vagyunk? c. könyvéről Almási Miklós	6/97	FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ A melankólia dicsérete c. könyvéről Radics Viktória	1/107
CSALOG ZSOLT Hogyan kell forradalmat csinálni? c. könyvéről Pető Iván	10/99	FÖLLMER, MORITZ A Harmadik Birodalom kultúrtörténete c. könyvéről Pető Iván	5/100

FRANKL PÉTER (Várdai Ivánnal) hangversenyéről Csengery Kristóf	12/106	LOVESHAKÉ Rezes Judit és Szabó Győző estjéről Fáy Miklós	2/124
FUVOLASZONÁTÁK NAGYKÖNYVE (The Great Book of Flute Sonatas, Volume 7) megjelenéséről Csengery Kristóf	9/114	LUDOVIKA CAMPUS NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM épületéről Vadas József	10/121
GLUCK, CHRISTOPH WILLIBALD Orfeo ed Euridice c. művének elő- adásáról Csengery Kristóf	10/108	MAKOVECZ-EMLÉKHÁZRÓL Va- das József	4/113
GOGOL Bodó Viktor rendezte, Egy őrült naplója c. művéről Fáy Miklós	11/108	MARTOS GÁBOR Ilyet én is tudok c. könyvéről Almási Miklós	11/104
HOMÉROSZ Odüsszeia c. eposzából írt előadásról Fáy Miklós	6/123	MEACHAM, JON Franklin és Wins- ton c. könyvéről Almási Miklós	4/105
HOTEL CLARK épületéről Vadas József	5/113	MÉRŐ LÁSZLÓ Nyolckrétű út c. könyvé- ről Almási Miklós	2/113
JOHNSON, BORIS A Churchill-té- nyező c. könyvéről Pető Iván	6/101	MERUK JÓZSEF (Ungváry Krisztián- nal) Rákosi Mátyás eltitkolt szolgálá- tai c. könyvéről Pető Iván	12/93
KELEMEN JÁNOS Lukács György racionalizmusa c. könyvéről Almási Miklós	5/103	MÉSZÁROS MÁRTA Aurora Borealis c. filmjéről Györffy Iván	2/116
KELLER MÁRKUS Szocialista lak- hatás? c. könyvéről Vadas József	6/113	MEZEY KATALIN Élőfilm c. könyvé- ről Radics Viktória	11/98
KISS NOÉMI Rongyos ékszerdoboz c. könyvéről Radics Viktória	7-8/233	MISCH, ROCHUS Az utolsó szem- tanú c. könyvéről Pető Iván	11/95
KÖZÖS ÜGYEINK c. kiállításról Mélyi József	3/116	MONTEVERDI KÓRUS ÉS AZ ANGOL BAROKK SZÓLISTÁK hangverse- nyéről Csengery Kristóf	6/119
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ A Man- hattan-terv c. könyvéről Radics Viktória	6/104	MÜLLER ROLF Az erőszak neve c. könyvéről Pető Iván	2/101
KREKÓ PÉTER Tömegparanoia c. könyvéről Almási Miklós	7-8/229	NEMES JELES LÁSZLÓ Napszállta c. filmjéről Györffy Iván	11/113
KUTYÁK SZIGETE c. filmről Györffy Iván	6/116	PAPP RÉKA KINGA Aki kurvának áll c. könyvéről Almási Miklós	1/113
LAJKÓ – CIGÁNY AZ ÜRBEN c. filmről Györffy Iván	5/123	PARTI NAGY LAJOS Létbüfé c. könyvé- ről Radics Viktória	3/105
LEGSÖTÉTEBB ÓRA c. filmről Györffy Iván	4/109	PERMANENS FORRADALOM ukrán képzőművészeti tárlatról Mélyi József	5/110
LEO, MAXIM Volt egyszer egy NDK c. könyvéről Papp Sándor Zsigmond	6/110	PINTÉR BÉLA társulatának Ascher Tamás Háromszéken c. előadásáról Fáy Miklós	10/112
LISZT FERENC Zarándokévek c. mű- vének zeneakadémiai előadásáról Csengery Kristóf	5/117	RADNÓTI SÁNDOR A süketnéma Isten és más bírálatok c. könyvéről Radics Viktória	12/100
		RAINER M. JÁNOS Századosok c. könyvéről Pető Iván	7-8/226

ROMSICS IGNÁC Erdély elvesztése 1918–1947 c. könyvéről Pető Iván	9/23	UNGVÁRY KRISZTIÁN (Meruk Jó- zseffel) Rákosi Mátyás eltítkolt szol- gálatai c. könyvéről Pető Iván	12/93
SHAKESPEARE, WILLIAM Andrei Serban rendezte III. Richárd c. darab- járól Fáy Miklós	3/123	VAJDA MIHÁLY Szög a zsákból c. könyvéről Radics Viktória	4/99
SIMON IZABELLA (Várjon Dénessel) kézongorás hangversenyéről Csen- gery Kristóf	11/110	VÁRDAI IVÁN (Frankl Péterrel) hang- versenyéről Csengery Kristóf	12/106
SLIMANI, LEÍLA Altatódal c. könyvé- ről Papp Sándor Zsigmond	2/110	VÁRJON DÉNES (Simon Izabellával) kézongorás hangversenyéről Csen- gery Kristóf	11/110
SPIRÓ GYÖRGY Kóbéka c. könyvéről Radics Viktória	2/104	VÁSÁRHELYI MŰVÉSZELET, 1900– 1990 c. kiállításról P. Szűcs Julianna	4/123
SZÁSZ JÁNOS A hentes, a kurva és a félszemű c. filmjéről Györffy Iván	3/120	VOLT EGYSZER EGY SZÍRIA c. film- ről Györffy Iván	1/120
SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM felújítá- sáról és újrainításáról Vadas József	12/116	VVV: VÉGEL, VÁROS, VÍZIÓK c. kiállításról P. Szűcs Julianna	11/117
TEGNAP c. filmdrámáról Györffy Iván	10/115	WAGNER, RICHARD A bolygó hollan- di c. operájáról Fáy Miklós	7–8/244
TOLSZTOJ, LEV Háború és béke c. regényéből írt színművéről Fáy Miklós	1/124	WISINGER ISTVÁN Egy elme az örök- kévalóságnak c. könyvéről Almási Miklós	12/96
UNGVÁRI TAMÁS Mi az idő? c. könyvé- ről Almási Miklós	3/110	WURM, ERWIN Egyperces munkák c. kiállításáról Mélyi József	10/118

10

Képzőművészet

ASZTALOS ZSOLT munkáiról	2/60	KORONCZI ENDRE munkáiról	1/57
CSIZIK BALÁZS munkáiról	11/29	NEMES CSABA műveiről	9/84
ESTERHÁZY MARCELL műveiről	7–8/135	SZABÓ ÁBEL festményeiről	6/41
GOLDSON, MARCUS képeiről	10/41	TAKÁTS MÁRTON munkáiról	3/61
KÁLDI KATALIN műveiről	12/47		
KERESZTES ZSÓFIA munkáiról	4/36		

Képeslapmelléklet

ASZTALOS ZSOLT Restored Memories_23; Restored Memories_05; Unknown Artists_02; Unknown Artists_01	2018/2	KÁLDI KATALIN Három függőő; Hatszög; Színtanulmány; Kúp	2018/12
CHRISTUS, PETRUS Mária halála	2018/5	KERESZTES ZSÓFIA Olthatatlan szomj; Szökőkút; Az ön-kannibalizmus réme; A mártír terhelhetősége	2018/4
COURBET, GUSTAVE A tenger Palasánál	2018/5	KORONCZI ENDRE Plobuter Park-04; Plobuter Park 17 jobb-bal; Plobuter park 10; Plobuter Park 13 jobb-bal	2018/1
CSIZIK BALÁZS Waste Suprematism No. 4; Deconstruction No. 14; Deconstruction No. 7; Deconstruction No. 2	2018/11	NEMES CSABA Számozott utcák; Befagyott struktúrák; A 21. század új embere; Zuhanás	2018/9
ESTERHÁZY MARCELL The circle is not round; Földet vissza nem veszünk!	2018/7–8	SZABÓ ÁBEL HÉV-megálló; Acélgyár I; Kőbánya 7.15-kor; Irodaházrom	2018/6
FERENCZI BÉNI Wilde János portréja; Aranykor	2018/7–8	TAKÁTS MÁRTON Mama és én II.; Én csak hallgatok... (Caravaggio, Csernus és én); Bastille II.; Mika 2002	2018/3
FRIEDRICH, CASPAR DAVID Szerzetes (vándor) a tengerparton; Szerzetes (vándor) a tengerparton (részlet)	2018/5		
GOLDSON, MARCUS Szombat délután a Mikszáth téren; Népszínház utca; Balaton Arcadia; Pénztáros, Ráday utca	2018/10		

MOZGÓ VILÁG

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285